

для
домашнього
огнища

повість

Івана Франка

ціна 85 центів.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕГ, КАНАДА.

1920

Книжки, Які Можете Купити в Книгарні „УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”

„Незвичайні пригоди Матія Сандорфа”, в 2 томах, 749 сторін в брошурованій оправі \$2.80; оправлена	\$3.50.
„Для Домашнього Огнища”, чудова повість Ів. Франка, великого формату, на гарнім папері. Ціна	85 ц.
„Відвдячив ся” — А. Чайковського. Брошурена	\$1.00
В оправі	\$1.50
„Без Язика” — прецікаве оповіданє — Короленка. Ціна 70 ц.	
„Кровавий Шлях”, сензаційне оповіданє К. Дойла. Ціна 60 ц.	
„Нетри”, велика повість з американського робітничого життя Сінклера. Ціна	\$1.00
„Синя Фльота”, велика фантастична і дуже займаюча повість Зелігера в двох томах. Ціна за оба томи ..	\$2.00
„Світ Щастя і Мира” — думки про ріжниці між нинішим старим суспільним ладом, що є причиною нужди і горя на світі, а будучим новим ладом, що подасть людському родови мир і щастє. Ціна	30 ц.
„Велика Мапа України” зі старого краю. Ціна	\$1.00
„Короткий Виклад Політичної Економії”; потрібна книжка кожному, видрукована на гарнім папері в твердій оправі з золотим наголовком. Ціна	\$2.50
„Гуцули й Гуцульщина”. — Опис про Гуцулів і їх жите Хоткевича. Ціна	25 ц.
„Молода Україна” провідні ідеї і епізоди — Франка. Ціна 60 ц.	
Казка про створене світа	15 ц.
Народність і її початки	25 ц.
Про походжене та розвиток мов	25 ц.
Фільозофія Соціал-Демократії, брошурена	\$1.50
В гарній оправі	\$2.00

В Книгарні „Українського Голосу” дістанете всі українські книжки. — Замовляйте книжки і пишіть за каталогом, який висилаємо даром, на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626.

WINNIPEG, MAN.

CANADA.

Franko, Ivan

для

ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

Zhy domashn'oho ohnyscha

ПОВІСТЬ

І В А Н А Ф Р А Н К А

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ

ВІННІПЕГ, КАНАДА.

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

L6
F83350/4

583031
S. S. 54

I.

В невеличкім, чистенькім і зі смаком прибранім салонику дві дами заняті живою розмовою.

Обі однакових літ, однаково показного росту, обі вродливі, в цвіті віку, обі вбрані добірно і зі смаком. Говорять між собою інтімно, інколи мимоволій понижуючи голос до таємного шепоту, хоч ані в салонику, ані в сусідних покоях, ані в сінцях нема й душі живої.

Одна з них, роскішно розвита брунетка з блискучими чорними очима, з цвітом молодості і здоровля на повних, румяних щоках, на чудово викроєних малинових устах, з маленькою ямочкою на круглому підборідю, що надавала її вираз жартовливої молодості і невинності, — се очевидно пані дому. Ніхто би по ній не пізnav, що її 28 літ, що вона мати двоїх дітей, котрі ходять вже до початкової школи — так молодим, свіжим і непочатим видає ся її лицезріння, вся її еластична, дівоча і чаруюча постать. В простім, а про те дорогім і елегантнім домовім убраню, вона дуже живо занята тим, що „робить порядок” у салонику: знімає полотняні футерали з мягких, коштовних меблів і з золочених рам зеркал та образів, устанавлює симетрично статуетки та оздобну посуду на комоді, привідлює ся і примірює, де би найкраще стояти букетам з живих цвітів, що настромлені в делікатні вазоники з золоченого скла, розливають сильні пахища на ввесь салоник. Упоравши ся з сим, підбігла до невеличкого, перламутром викладеного столика і накрутила старосвіцький металевий годинник, що довгий час без діла дрімав під хрусталевим клішем. Одним словом, молода пані „виганяє пустку” з сего салоника, котрий, очевидно, чимало часу стояв пустий, запертій. В комінку тріщить і гуде веселій вогонь, що звільна оживлює,ogrіває заморожене повітре салоника, немов достроює його до оживлених рухів, цвітучого лица і розіскрених очей пані дому.

— Алеж Юлечко, — говорить вона дзвінким, дивно проймаючим голосом, — не робиж мені тої прикрости, роздягніся, присядь на хвилечку! Я занята, се правда, але так... знаєш, така вже моя вдача, що ані хвилі не можу дармувати. Я би се могла і по обіді зробити, ну, але знаю, що ти мені сего за зло

не приймеш.

— Щож знов, Анельцю! Аджеж власне задля того...

— Ні, ні, не кінчи, не говори мені нічогісенько: задля сего чи задля того! — перебила їй господиня, притулюючи їй свою білу, пухку, маленьку ручку до уст і силою втискаючи її на крісло. — Коли вже ти прийшла до мене, то на певно знаю, що не без причини. І добре зробила, що власне тепер прийшла, — додала по хвилевій мовчанці, під час котрої її приятелька знімала капелюх. — Маріня пішла до міста, діти ще в школі, можемо поговорити свободіно.

— Але твій чоловік, — з виразом якогось заклопотання промовила друга дама, — аджеж він сьогодня має приїхати, не правда?

— Власне, власне! — живо відмовила Анеля, — але аж вечером. Антось писав мені з Перемишля, що мусить там ще полагодити якісь формальності.

— Ну, то добре, коли так! Я думала, що з рана приїде, тим поїздом, що власне о девятій надійшов.

— Що ти мовиш! — скрикнула Анеля з жартовлим обуренем. — Тепер вже пів до одинайцятої. Як би був тим поїздом приїхав, то вже би давно був у мене. О, я його знаю! Він би не видержав так довго.

Уста її і очі заблисли при тих словах напів жартовливим на пів роскішним усміхом.

— Ах, так! Без сумніву! — сказала Юльця. — Вспокоюєш мене цілковито. А щоби перейти на те, що я тобі мала сказати — додала, мимоволі понижуючи голос, — то... може воно й нічого, може се так тілько... Але ти знаєш, яка моя натура. Нехай що небудь найменше, я зараз перелякаюся так, що крий Боже.

Вираз її лиця, її очі і ціла її подоба, бачилось, потверджували правду тих слів. Все в ній проявляло ненастаний внутрішний неспокій, і то не хвилевий, але якийсь органічний, вроджений, що плив з недостачі рівноваги між поодинокими силами її душі, між чутем і волею, між бажаннями і способіністю до їх заспокоєння. Хоч ровесниця Анелі, хоч не менше від неї вродлива і одягнена в елегантний візитовий стрій, вона все таки виглядала о яких десять літ старшою від своєї товаришки. Її величезні руські коси обвиті довкола голови, бачилось пригнітали те низьке чоло, порисоване вже легенькими морщинками, те бліде, дрібне, доцвитаюче личко з блискучими очима, що раз у раз бігали неспокійно. Коли говорила, кінчики

Її уст тримали судорожно, а в руках мняла раз у раз на-перфумовану батистову хусточку. Хто її близше приглянувся, той мусів достерегти, що не любила ніколи довший час спочивати очима на однім предметі, що часто якось мимовільно з привички озирала ся, щоби хто її не підслухував і таксамо часто, машинально поправляла складки своєї сукні. Навіть вихід з її уст, — навіть вихід з рідких хвилях видно було якийсь вираз терпіння і тривоги на її лиці, щось таємне і принадливе мов загадка, а глибоке мов гірське озеро.

— А якже, а якже! — з усміхом щебетала Анеля, винимаючи з комоди велику срібну тацу з емалюваннями на ній головками ангеліків, що би то було, як би моя Юлечка не мала раз якогось страховитного прочуття, не переживала смертельної тривоги! Ну, ну, вспокій ся, моя любочко, і скажи, яким прочутям ти знову мучиш ся?

— Жартуєш, Анельцьо, — сумово відповіла Юльця. — Щаслива ти, що можеш жартувати! Такий уже, видно, твій темперамент. Як я тобі завидую його! Ах, а я!... Ну, але сим разом, люба моя, не в прочутях діло. Бою ся дуже, щоб не було щось геть гіршого!

Легенька хмарка пробігла по лиці Анелі. Зупинила ся на середині покою, несучи тацу, щоби поставити її на столі, і пильно зирнула в лиці своєї товаришки.

— Хочеш мене занепокоїти! — сказала і додала з усміхом: — Не знаю, чи се тобі вдасть ся. Знаєш, у мене нині щасливий день: муж по пятилітній неприсутності вертає до мене зі служби. Ну, так щож там таке, говори!

— Бій ся Бога, Анельцю, — скрикнула Юльця. — Як ти можеш таке говорити! „Хочеш мене занепокоїти!” Хтось би міг собі подумати, що я завидую тобі родинного щастя і бажаю його затройти!

— Хто знає! — сміючись вимовила Анеля. — По вас старих самотницях, усого сподівати ся можна.

І поставивши тацу на столі, принесла велику коробочку і висипала з неї на тацу ріжнобарвних карток візитових білєтів з бажаннями, запросинами і запитами, а потім супокійно, систематично почала розкидати по таці ті докази сердечного, рухливого і обіймаючого широкі круги товариського життя. З правдиво жіночою грацією розкидала їх так, що в тім ніби неладі видно було певну провідну думку, навіть певне невинне кокетство.

— Юльця сумовито похитала головою.

— Встидай ся, Анельцю, встидай ся, що можеш щось подібне подумати про свою приятельку! Ні, на се я не заслужила!

— Ну але щож там маєш? що там дусиш у тій прекрасній головці? — сказала Анеля, цілуочи її в лиці а потім в чоло, а відтак сідаючи побіч ней. — Я готова зі своєю роботою. Тепер говори!

— Я вже сказала тобі — мовила Юльця, беручи її за руку і похиляючи очі в низ, мов який влюблений хлопчина — сказала вже тобі, що се все може й не значить нічого. Стільки разів уже ми непотрібно тривожились... від коли ми розпочали сей нещасний інтерес...

— Ах, то певно знов Штернберг! — скрикнула Анеля.

— Розуміє ся, що не хто, як він. Смій ся з мене, Анельцю, але мене раз у раз мучить прочутє, що той хитрий Жид наробить нам ще великого клопоту.

— Смій ся з того! — рішучо відмовила Анеля якимось зміненим, твердим голосом, голосом купця, що певен своєї добре обдуманої купецької комбінації. — Що він нам може зробити? Камінь, котрий хотів би звалити на наші голови, поперед усім розтovk би його самого, а нас хто ще знає. Ні, Юлечко, з того боку я безпечна, з того боку я не бою ся нічого.

— Ах, моя люба, — відказала Юльця — ніколи чоловік не може так обезпечити ся! Нераз найменша дрібниця, непередвиджений припадок може попсувати найкращі замисли.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся Анеля сріблистим сміхом.

— Алеж се ми знали з самого початку, моя Юлечко! Хто вовка боїть ся, нехай в ліс не йде. А тимчасом Бог дав, що до си нас вовки не зіли. Аж тепер, коли ми вже майже зліквідували свій інтерес, коли всі акти зложено до архіва, а кінці кинено в воду... Ні, Юлечко, поглянь на мене! Котра з нас більше ризикувала? Котра могла більшої страти лякати ся? Признаєш мені певно, що я. А все ж таки раз зваживши ся приступити до нашої спілки, я стояла сміло на своїм становищі, робила все, що тільки ми признавали потрібним і ані разу — правда? ані разу я не завагувала ся. Ну, скажи, чи не правду говорю?

— Героїня з тебе, моя Анельцю, о так, правдива героїня. Ще від дитячих літ, від шкільної лави любила я тебе за те, подивляла тебе за те. Ах і тепер подивляю тебе і завидую тобі твоєї незломності. Але признай, мое серденько, що і я не була перешкодою в цілій справі, що і я експонувала ся і нара-

живала ся, ох, тай ще й як. Адже увесь плян був мій. Добір спільників і агентів — мій. Навязане зносин — моє. Я була душою цілого підприємства, не правда? А коли я раз у раз тривожила ся, раз у раз юстерігала, коли я нераз навіть видумувала небезпеченства там де їх не було, то адже і се не вийшло нам на шкоду.

— Противно, Юлечко, противно! — живо мовила Анеля, знов її цілуючи. — Ну, але скажи ж, мій сторожевий журавлик, які се там чорні точки ти добачаєш на видокруї?

Замість відповіди Юльця винята з кишені помята телеграму і подала її Анелі.

— Телеграма! — скрикнула Анеля трохи зачудована, і поспішно розвинула помяту картку. — З Филиппополя! Від Штернберга. А він у Филиппополі що робить?

А потім звільна, майже на пошепки прочитала отсих кілька слів, що містилися в телеграмі:

(„Приїжджу Східним Поспішним Поїздом. Пришлю дальші телеграми з Будапешту. Давид”).

Анеля поблідла. Сиділа недвижна і пальці її, в котрих держала телеграму, затремтіли судорожно і телеграма випала з її руки на коліна. Погляд її напружив ся, зіньки очій розширилися. Гляділа перед себе, не бачучи нічого, гляділа в нутро своєї душі, шукаючи чогось, що помогло би її розвязати загадку заключену в тій скупій на слова, та очевидно грізній телеграмі. В кінці, не находячи нічого, звільна обернула ся до Юльці.

— Щож ж се значить? — запитала.

— Хиба ж я знаю? Чую тілько....

— Покинь ти сї свої чутя! — майже гнівно перебила її Анеля. — Чому він виїхав з Константинополя?

— Отсеж то власне питане!

— По що їде Орієнт експресом? Видно, що йому дуже пильно.

— Отсеж то власне мене тривожить!

— По що єде на Будапешт? Чого йому там треба?

— Загадка цілковита.

— Чому не телеграфує виразно, що стало ся?

— Видко, що не чує себе безпечним.

— Так щож там могло стати ся?

— Отсе саме головне.

— Ні, се не головне. Коли стало ся що небудь неприємне, то важко також знати, де саме стало ся: чи в Константинополі,

чи може А!

В тій хвилі стало ся щось зовсім незвичайне, несподіване, щось таке, що з елементарною силою вірвало ся до сего тихого салоника, з лоскотом розтворивши його двері, впало до середини серед бовдурів холодного повітря, сильно піддуло вогонь в комінку, так, що палаючі поліна затріщали і горючі вуглі повискали геть на серед покою мов метеори, сплюшило обох дам, попхнуло Анєлю на середину і вхопило її в якийсь скажений вир, в котрім нічого не було видно з поза сивого морозового облака, тільки чути було огнисті поцілуї, оклики: „Антось!” „Анєля!” і вкінци довге, сердечне хлипанє, перериване спазматичним реготом.

II.

— Антось! Недобрий хлопчик! Як же ти міг зо мною так поступити! Пишеш, що в ночі приїдеш...

— Я вирвавсь у них! Вирвав ся швидше, ніж надіявся. І ось я тут! тут! тут!

І Антось покривав поцілуями руки, груди і уста своєї жінки.

Та коли ж ти приїхав?

— О девятій.

І аж тепер приходиш?

— Служба, Анєлечко, служба! Треба було людий запровадити до касарні і здати рапорт в генеральній комендії. Добре що й так швидко упорав ся.

— Недобрий хлопчисько! Недобрий хлопчисько! — віддувши губки повторяла Анєля, бючи його по руках, що ними Антось обнимв її гнучкий стан, притискав до своєї груди.

Той „Антось” або „хлопчисько”, се був високий, крепко збудований муштина, літ около сорока, з рідким уже, з легка шпаковатим волосем, зrudавими вусами і з такими ж баками, при шаблі, в зимовім військовім плащі і в мундурі капітана австрійської піхоти. Лице його, не зважаючи на признаки великої втоми і тілько що відбутоїдалекої подорожі, дихало здоровлем. В сивих очах видніла ся доброта і лагідність, хоч бистрі і пезні рухи свідчили про військову дисципліну, що ввійшла, так сказати, в кров і нерви.

Капітан Антін Ангарович вертав власне з Боснії, де пробув цілих п'ять літ у військовій службі. Відкомандерований туди з одним із перших відділів окупаційного війська він мав участь у всіх бійках і перестрілках, серед яких доконано окупації і пасифікації того краю, відзначив ся при здобуванню Сараєва і пізнійше кілька разів у боях з бандами „гайдуків”, що волочили ся по краю, авансував з поручника на капітана, лишив ся добровільно ще три роки в військовій службі в Боснії, з огляду на висшу плату і обіцянний йому дальший аванс і власне, по пятилітній неприсутності вертав назад до Львова, на лоно своєї сімї. Його приділено до львівського гарнізону, при найближшім маєвім авансії мали іменувати майором, а се зна-

чило пенсію, що сяк так забезпечить прожиток і будучину його сімї. Найсмілійші, найгорячійші його бажання близькі були до здійснення.

— Так ось ти мені! ось ти мені! мій найдорозший скарбе! мое золото! жите мое! По тільких літах, по тільких трудах, по тільких небезпеках! — приговорював капітан голосом урива ним зі зворушення, все ще тулячи в своїх обіймах жінку, що раз хлипала з плачу, то знов вибухала сміхом. — Тепер я твій, тепер ніщо нас не розлучить.

І обое сплетені раменами сіли на софі.

Тільки тепер капітанів зір побачив Юлію, що стурбована і збентежена стояла не знаючи що її почати і очевидно бажала була нечутно і незримо виfurкнути з сего щасливого гнізда.

— Гальт, регімент! — весело скрикнув капітан. — А се хто? — запитав обертаючи ся до жінки.

— Ах, я й забула представити тобі — Юльця Шаблинська, моя товаришка ще з пансіона. Юлечко, сей нечесний хлопчиксько — бачиш його? — з тими поганими вусищами, се є той Антось, про котрого я тобі натаражкотіла повні вуха.

Юлія злегка відклонила ся і зачала пришпилювати до волосся капелюх.

— Герштельт! — крикнув капітан! — Піложиши капелюх! Сюди, на стіл! Сідати! Приятелька моєї жінки мусить бути й моя приятелька. Приятеля я мабуть визвав би на шаблі, але приятельку взываю, щоби лишила ся з нами на обід.

Юлія, очевидно ще більше заклопотана, держала капелюх у руці і не знала, на яку ступити.

— Пане капітане, — промовила нарешті — дякую за ласка- ві запросини, але сьогодні у паньства такий день, що моя присутність буде зовсім не на місци. Справді....

— Гілт ніхтс! — відрубав капітан жартовливо грізним голосом. — Сьогодня я в такім настрою, що міг би обняти і цілувати весь світ і оту стару жидівку, що на Зарваниції продає варений біб.

— Фідо! Антосю! — перервала Анеля, даючи йому кляпса по рамени.

А нехай мене твоя приятелька не визиває на отвертість! — відмовив капітан. — Скажи її, витолкуй її, що у мене нема ніяких викрутів, що опозиції не терплю. Слово сказало ся і клямка запала. Панна Юлія лишається ся з нами на обід і по всьому.

— Ха, ха, ха! Алеж вона не панна! Бачиш і висмикнула ся

тобі з під твоєого слова.

— Не панна! А щож вона таке?

— Чудесно б ти її прислужив ся, як би вона для твоєї вподоби мала лишити ся старою панною.

— Не люблю старих паннів. Значить, вона замужна. Тим ліпше. Задержимо її тут, поки нам її муж екзикуції не надішле.

— Алеж ти знов зловив ся на полову, старий воробію! Пані Юлія вдова.

Лице капітана виявило велике, комічне розчарованє.

— Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови — сови, се птахи що ворожать лихо. Чи хоче вдова йти до дому? — запитав обертаючи ся до Юлії.

— Думаю, що пан капітан — почала Юлія, все ще вагаючи ся, чи має пришипилити капелюх до голови, чи покласти його на столі.

— Алеж з паном Богом! з паном Богом! — перервав її капітан, а потім зірвавши ся з софи членою поміг її надіти плащ, взути кальоші, віднайшов її парасольку і стискаючи в своїх могучих долонях її дрібну ручку мовив поважно:

— Даруйте пані отсе жартовливе привітанє. Дуже жалую, що пані не були ласкаві лишити ся, але таки бачу, що ваша правда. Сьогодні я справді був би неможливим у чужім товаристві. Чи ви пані не гніваєте ся на мене?

— Алеж пане капітане! — протестувала пані Юлія.

— І відвідаєте нас пані?

— З найбільшою охотою.

— Але незабаром! Завтра!

— Коли мені тільки час позволить.

— Ніяких „коли“! Ніяких „коли“. Коли пані завтра не прийдете, то буду се вважав знаком, що гніваєте ся на нас.

— Алеж пане капітане! Відки така думка?...

Прощаючи ся з панею Анелею Юлія шепнула її до вуха:

— Як би що небудь було, то забіжу ще сьогодні вечером Анеля поцілуєвала її і випровадила за двері.

Капітан тілько тепер скинув плащ, відіпняв шаблю і силкував ся вспокоїти після могучого вибуху чутя. Та се не було так легко. Сів на фотелі, пробував розглянути ся по салоні, та предмети скакали йому перед очима, зливали ся в якусь сіру масу, покривали ся рожевим туманом, видавали якийсь чудовий гук, що сильно дуднів в його серці, живійше поганяв кров в жилах. По кількох секундах капітан скопив ся з фоте-

лю, пройшов ся кілька разів по салонику, а коли Анеля вернула з коридора, він в тій хвилині вхопив її в обійми і почав покривати поцілуями її уста, очі, чоло і волосе.

— Алеж дитино, задусиш мене! — пестотливо кричала Анеля. — Ну, так і видно, що з горячішого клімату вертаєш. Давнійше ти не був такий огнистий.

— Гніваєш ся? — шепнув капітан щасливий, з запаленим лицем, держачи її за рамена і з близька заглядаючи в її чудові, огнисті очі.

— Певно! — відповіла жартовливо Анеля, закручуючи його вуси, а потім легесенько сіпнувши посадила його на мягкій софі і сівши на його колінах і обнявши його за шию і опираючи свою голову на його рамени мовила: — Ну, але розповідай же мені, як тобі там поводило ся? Як ти там жив? як бідував? Аджеж ти й бідував, правда?

— О, нераз! Бували дні — ну, та що там тепер про се згадувати, коли я тут при тобі, при дітях.....

І урвав. Тільки тепер із уст його вирвалось слово, що його без відома від кількох хвиль шукав у своїй памяті, розворушеній і обезсиленій напливом ріжнородних почувань.

— Анелько! — скрикнув з виразом справдішного переляку на лиці, — а се що значить? Де діти?

— Ха, ха, ха! — засміяла ся Анеля, любуючи ся тим виразом його лица. — Отсе мені батько! Пів години вже сидить в домі і зовсім забув, що має діти, забув навіть спитати, що з ними діє ся! Ха, ха, ха!

— Анелько, бій ся Бога! — благав капітан — не муч мене, а скажи, де вони?

Пст! Тихо, — шепнула Анеля, прикладаючи палець до уст.

— Тихо? А се чому?

— Бо дітий побудиш. Ось тут у сусіднім покою вони сплять в колисочках. Власне перед твоїм приходом поссали по фляшочці молока...

Капітан вже скопив ся, щоби бігти до сусіднього покою, та голосний, непогамований сміх, яким вибухла Анеля, зупинив його в розгоні.

— Ах ти легейдо, легейдо! І ти справді думав, що твої діти ще фляшочки ссуть, що все ще такі самі, якими ти їх лишив? Фе, встидай ся, ти стара дитино! Твої діти в школі.

— В школі? — скрикнув капітан, не тямлячи себе з радості. — А се від коли?

— Від осени.

— Як то і ти мені нічого про се не писала?

— Ще чого не стало! Розсудливий батько і сам би сего догадався, що дітям уже пора до школи, а такий легейда як ти може потешити ся несподіванкою.

Замість відповіди нові обійми, нові поцілуй.

— Значить, обоє в першій клясі! — радісно мовив капітан.

— Дуже перепрашаю, бо в другій, — строго відповіла Анеля. — Це сі вже шість літ минуло, а Михасеви на осьмий настутило. Я не хотіла надто вчасно засаджувати їх за книжку, та про те початків навчила їх сама, так що обоє прийнято від разу до другої кляси. А як хорошо вчать ся! Учителі не можуть їх передімною нахвалити ся.

— Ти мое золото! Ти мое щастє! Ти моя мамочко дорога!

— шепнув капітан притискаючи її до грудей.

Та зараз затих. Сльози, горячі сльози несказаного щастя бризнули з його очей. Кинувши ся на софу і закривши лице руками він хлипав як мала дитина, коли тамчасом Анеля новими пестощами силкувала ся його вспокоїти.

Не швидко її се повело ся, поки несподівана пригода не довела його знов до рівноваги. Отсе бачить ся йому, що крізь якийсь мягкий, рожевий туман радісного зомління, в якім він поринав десь глибоко-глибоко, неначе шпарка ластівка летить до него щось таємне, загадкове, невиразне і нараз ось тут коло него розпливає ся в гомін, у солодку музiku, що не змельє дією, а словами долітає до його слуху.

— Мамо, а се хто плаче? — гомонять ті слова.

Капітан помалу підводить голову, обертає зір в той бік, відки почув голос. Дві парі чорних, блискучих дитинячих очій, на половину цікавих, а на половину зачудованих, вдивляють ся в него. Ті очі розяснюють і оживляють два дитячі личка, кругленькі, румяні, чудово хороші. Хвилю стойть загальна мовчанка. Дитячі сердечка бують ся живо-живо, прочуваючи, що тут робить ся щось незвичайне. Мати одним закоханим поглядом обіймає батька й дітей, а батько — слова завмерли у него на устах, духу в грудях не стало, а коли в кінці отяминувся, коли вхопив обоє дітей у свої обійми, коли їх цілував і пестив і обливав слізми, то одно тілько слово міг вимовити і раз у раз повторював те слово, о скілько лише йому вистарчило часу між обіймами і поцілуйами:

— Бачиш! Бачиш! Бачиш!

— Діти адже се ваш батько! Бачите його? крикнула мати.

Коли нарешті капітан випустив хлопчика зі своїх обіймів, сей станув перед ним і вдивляючи ся в него промовив поважно:

— Так се ти наш тато?

— Ах ти невірний Томку! — скрикнув капітан. — А се по якому? Не віриш мені? Чи маю тобі се доказати?

— А чого ж ти плакав? — питав Михась.

Капітан розсміяв ся.

— А того, — відповів — що прийшовши до дому я не застав ані тебе, ані отсєї панночки.

— То ти за нами плакав? — запитала Цеся, що й оченят своїх не зводила з батька, сидячи у него на колінах і ось-ось готова була заплакати.

— Ми були би тебе дожидали, — розсудливо мовив Михась. — Учитель був би мене пустив зі школи, як би я був знав, що ти приїдеш.

— Як же се? То ти не знав, що я маю приїхати?

— Знав!

О, ми давно знали, — підхопила Цеся — мама день у день говорила нам про тебе.

— Ходи, покажемо тобі в нашім покоїку табличку, що на цій ми вичислювали, кілько ще днів лишає ся до твоєго приїзду, — додав Михась.

— Та ось тітка Юля збаламутила нас.

— Я знав, що вона нас одурить. І так се напевне говорила що татко аж у ночі приїде! Недобра та тітка Юля!

— Шо се за тітка? — спитав зачудований капітан.

— Аджеж ти бачив її перед хвилею, — промовила Анеля.

— Ага, tota... твоя приятелька! Значить, вона часто буває в нашім домі?

— О, день у день! — підхопила Цеся. — Чекай, покажемо тобі, яких нам забавок понадаровувала. Мені прекрасну ляльку.

— А мені найбільше кармельків дає, — сказав Михась, — але я її не люблю.

— Чому? — поважно запитав капітан.

— Бо все мені щось такого наговорить, а потім покаже ся, що се неправда.

— Ну, чекай, ми її покараємо! Як вона сміє тебе дурити!

— мовив батько з комічною повагою.

І почала ся розмова — ота люба, весела, розкішна гутірка в родиннім кружку, розмова нї про що, а при тім займаюча,

свіжа для духа і серця, розмова, при котрій мозок спочиває, нерви дізнають лагідних, приємних зворушень, око впивається видом любих лиць, підхапує кожду зміну виразу, найдрібнійший рух коханих істот, а душа в кождій дрібниці знаходить нове, таємне жерело роскоші.

Нараз капітан схопився на рівні ноги і своїм звичаєм перескакуючи з веселого тону в страшенно розпучливий, скрикнув:

— Пропав я! Нещасливий! Уже по мені! Вже мене нема!

— Діти аж побліди з переляку. Михась ухопив батька за руку, немов хотів захистити його від якоїсь грізної небезпеки.

— Що тобі таке? — запитали всі троє разом.

— Я забув про найважнійшу річ! — лементував капітан.

— Про яку?

— Аджеж я для вас з Боснії попривозив усікі подарунки.

— А деж вони? — запитала Цеся.

— В саквояжі.

— А де саквояж?

— У Грицька.

— Се що за Грицько?

— Мій вояк. Мій слуга.

— А деж він?

— Отож власне сего не знаю. Певно десь пропав, утік, дезертерував і саквояж усяв з собою.

Цеся заломала рученята з розпуки, а Михась, усе ще держачи батька за руку, вдивлювався пильно в його лице, бажаючи зміркувати, чи він жартує, чи на правду се говорить.

— Се не може бути! — сказав він в кінці рішучо і пустивши батькови руку, побіг до передпокою. Не минула й хвилина, а з передпокою роздався його радісний окрик:

— Є саквояж, є!

І показуючи голову крізь відхилені двері, сміючи ся сердечно він кричав до батька: — А бачиш! Є саквояж! І по що було нас лякати?

— А Грицько є? — питав капітан.

— Грицька нема.

— Як то нема? Шукай добре, він там десь мусить бути коло саквояжа.

Привикши до послуху і не бачучи жартобливого відтінка на батьковім лиці, хлопчик цофнувся від дверей і щез у передпокою. Всіх очі з напруженем повним таємної веселості обернулися до дверей. По хвили показався Михась розчарований.

ний, з доктором позираючи на батька.

— По що жартуєш? — мовив. — А от Грицька нема.

— Нема? Ну, а як ти думаєш, де він може бути?

Михась думав, та нічого не міг видумати.

— Ну, чекай, стрібуємо його покликати. — I вийшовши до передпокою капітан вихиливши ся крізь двері, крикнув могучим голосом:

— Грицьку!

В тій хвили дав ся чути якийсь лускіт і стук важких кроків, і заким діти здужали отямити ся, показала ся в дверех здоровенна, по військовому вбрана фігура Грицькова.

— Мельдую покірно, пане капітане, що я є.

— А деж ти був?

— Мельдую покірно, в кухні...

— А що робив?

— Мельдую покірно...

— Не мельдуй, говори по просту! Що робив?

— Насамперед сидів на лавці, потім приніс води, потім урубав полін, потім... потім сидів на лавці.

— А хто велів тобі се робити?

— Там така Мариня є, пане капітане. Дуже остра шаржа. Ще острійша, ніж пан фірер Фухтіг.

Пані Анеля приснула сміхом чуючи ті слова, та капітан з найповажнійшим у світі лицем екзаменував Грицька далі:

— Значить, недобра особа?

— Як оса!

— А горівку пив?

— Пив, пане капітане.

— А чим закусив?

— Хлібом і смаженою ковбасою.

— А хто тобі се дав?

— Та вона... та сама Мариня.

— То мусить бути добра особа?

— Як рідна мати, пане капітане!

— А ти сварив ся з нею?

— Сварив, пане капітане.

— А перепросив ся вже?

— Вже, пане капітане.

— Ну, йди тепер і запитай її, чи швидко буде обід, бо ми вже голодні.

— Слухам, пане капітане!

І салютуючи Грицько по військовому, зробив півоборот на ліво. Та заким юще рушив до кухні, відчинилися супротилежні двері салоника і показалася в них Мариня просячи паньство на обід. Грицько обернувся, плонув і мурмочучи: „Седідько, не дівчина!” — пішов до кухні.

III.

Обід був скромний, а проте протяг ся досить довго. Хоча капітан з дороги приніс досить заострений апетит, та тепер їсти не міг. Ситий був своїм щастем, тою теплою, погідною, тихою і такою оживленою родинною атмосфeroю, про которую марив там, на гірських бівуаках, серед босняцьких скал, у слотах і спеках і невигодах таборного житя, і пізнійше в монотонній і сто раз скучнійшій гарнізоновій службі. Те щастє далеке й бажане видавалось йому тепер сто разів любійшим, сто разів чарівнійшим, ніж його мрії. Лиця, постаті, голоси, слова дітей, завершили той могучий чар. Відізджаючи він покинув їх майже немовлятами, крикливими, що часто плакали і причинювали родичам багато клопотів та невигод. Він тямить, що тоді в глубині душі навіть рад був підекуди, що може вирвати ся з тої „дитинярні”, як звав своє помешкане. І в мірях його діти не грали видної ролі, блукали десь мов бліді тіни; він думав про них більше розумом, теоретично, та не любив їх так, як любить ся живі, близькі серцю істоти. А тепер! Сам вид тих двох істот, у котрих він чув частинку себе, всого себе — тої гнучкої дівчинки з голубими очима і попелястим шовковим волосем — що в її лиці він пізнавав свої власні риси, та без порівнання ніжнійші, благороднійші, що кождий її рух наповнював його мимовільним подивом; — вид того хлопчика, так непохожого на сестру, а так дивно подібного до матери, з виразом енергії на круглім лиці і на устах, резолютного і бистрого в руках і з деяким відтінком дитинячого юмору в словах — той вид спинував йому віддих у грудях, наповняв його безнастаним восхитом. Сей восхіт ще збільшав його любов і пошану для жінки, для тої женини не тілько чарівно вродливої, але також зелізного, неподатливого характеру та високої інтелігенції, що поліщена сама, з невеличкої половини його пенсії, яку міг її посылати місячно, суміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітей. Що були добре виховані, розумно, свободно, без поневоленя їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтелігенції, їх характеру і їх тіла з малку пильно вважала, се видно було з кожного їх руху, з кожного слова.

Всі ті спостереженя почутя і уваги куйовдили ся в капітановій голові, майже пригнітаючи його ум і тілько постепенно, по черзі доходили до повної його свідомости. А про те він чув себе незвичайно підохоченим і оживленим. Розмовляв, жартував, розповідав і уривав, сміявся і єв і очий не зводив із жінки й дітей. Бачилося, що в тій хвилині він хотів скучити й пережити все те, що занедбав за так довгі роки.

Аж по обіді почув деяку втому. Природа почала допоминати ся своєго права, перенатужені нерви почали відмовляти послуху, бажали спочинку.

— Хочеш лягти, Антосю? Заснеш на чверть годинки? — спитала жінка.

— О, ще чого не стало! Ти почім таке думаєш?

— Бачу по тобі, що ти втомлений. Іди, я тобі покладу подушки на софі.

— Та яж не хочу! Що ти думаєш? Чиж я засну тепер? — боронив ся капітан, котрому якось соромно було лягати й спати в таку хвилю.

— Заснеш, заснеш! — говорила лагідно та енергічно Анеля. — Ти втомлений. Ходи! Зрештою що тут з тобою балакати? Тут моя команда і я наказую.,,Аллон”, марш!

— Га, коли висша інстанція так каже, то годі! — сказав капітан і поцілувавши дітей в чоло, а жінку в обі руки, пішов за нею до покою, де вже його ждала вигідна софка, вкрита білим простирадлом, з подушкою в головах.

— Не роби церемоній, дитино! — сказала жінка. — Ляж і спи. Я позамикаю, щоби тут тобі ніхто не перешкаджав. А як би тобі було чого треба, то задзвони.

І вийшла, гарна, легка, як сонний привид, а її слова були такі спокійні, свідчили про таку гармонію її душі, що самі одні впливали освіжаючо і вспокоючо на все її окружене.

Капітан ще стояв, слідячи очима за її постатю, а коли щезла, зложив руки як до молитви і промовив:

— Боже! чим я заслужив собі на те, що ти посилаєш мені стілько щастя? Я, правда, терпів не мало в своїм житю, та інші терплять ще далеко більше Терпінє не заслуга... Га, та видно, що й щастє так само не по заслугам мірить ся...

От так фільозофуючи він зняв військову блузу і ляг горілиць на софі. Ах, як приємно! Який супокій обняв його, роскіш наповнила його душу. Він зажмурив очі і трохи лежав так розкошуючись тим станом на пів сонним, при котрому проте вогник свідомости не гас, а тілько раз ясніше, а раз слабше

освічував усе навколо. Та тільки круг той був малий, малий, хоть обіймав цілий світ, усе, що в тім світі було найкраще і найлюбійше йому. Вся минувшина, повна терпіння, боротьби і невигоди, аж до вчорашнього дня включно, зсунулась у темну пропасть як лявіна і не полишила по собі ніякого сліду. Весь окружуючий світ пропав, не фістнував зовсім. Тілько жінчине лице ясніло над ним мов сонце, тільки діточі очі світили йому мов чудово бліскучі зорі. Та скромна кватира, зложена з салоника, трьох кімнат і кухні, розширювала ся в його уяві, робила ся якоюсь велитенською святынею, якоюсь домівкою таємної, йому приязної сили.

Поволі загасло почуте часу й простору, рожевий вогничок свідомості замиготів, розплів ся незамітно, мрії перемінили ся в тихий, поскріпляючий сон. Тай у сні почуте роскоші тревало далі, а коли вогник свідомості — не той давнійший, а якийсь новий — знов замиготів на поверхності його душі, капітан побачив себе малим хлопчиком, що грав ся в тій самій святині, про яку марив перед сном. У святині так тихо, так тепло. Якесь золоте божество дивить ся на него милостиво. Він чує, що під опікою того божества може грati ся свободно, може бути безпечний. Чим же ж він грається? Адже се величезний діамант, що яснів на чолі божества мов зірниця. Само божество дало йому сей неоцінений клейнот. Підскакуючи з радощів він підкидає ним у гору і ловить у руки мов пилку, кладе його в соняшнім промінню, що паде крізь вікно свячині й золотим озером розливає ся у стіл вівтаря. Діамант заломлює те промінє і кидає на супротивну стіну величезний весельчаний стовп, наповняє всю свячиню весельчаним блеском.

Він знов підкидає камінь. Напоєний соняшним світлом камінь летить високо-високо, під саму стелю свячині палаючи чудовим, соняшним блиском. Він не може підвести очі від того блиску, стоїть мов оставпіль, дивлячись у гору. Та тим часом камінь уже впав в долину. Його бренькит о камяніну долівку чути було виразно; чути було як покотив ся. Він похиляє очі, шукає по долівці за каменем, та не бачить його. Де він покотив ся? Його очі зачеркують чим раз ширші круги — каменя нема. Очі ошукані в своїй ожиданці починають блудити, шукати там сям без ціли й без ладу — каменя нема. Якесь глуха тривога помалу будить ся в його душі. Що я наробив? Адже сей камінь — то цілий маєток! Де він? І він нахиляє ся до долівки, опирає ся руками на коліна і не вірячи своїм очам починає ще раз шукати в тім самім місці, що вже був пробіг очима. Каменя нема. Та се не може бути! Адже ж ось тут коло

мене дзеленькнув адже ж не міг покотити ся далеко! А в тім — хто знає?

Він не сміє підвести очій, поглянути на божество, бо чує, що зустрів би його зір повний грізного докору. В святині починає темніти; золоте промінє, що ще перед хвилею лилося крізь вікна, щезло. Чути далекий грім. Трівога проймає його. „Я мушу найти той камінь, мушу, мушу, мушу!” — миготить в його голові і ті ненастяні миготи причиняють йому нестерпний біль. Він паде на вколішки, починає повзати рачки, напружувати зір — усе даремне. Бачить ся йому, що вже перешукав величезний простір, що стіни святині відсуванося від него. Та ні, ось одна стіна, друга стіна, якесь тісне, темне приміщене. Де би то впав камінь? Може під ту лавицю? Він зазирає під лавицю. Каменя нема, та біля першої лавиці стоїть друга, далі якась софа, якийсь фотель, множество фотелів, якісь шафи, комоди... Повно меблів. І скрізь треба зазирнути, всі треба повідсувати, бо певно десь там камінь закотив ся. І він напружує всії свої сили, починає відсувати, пересувати перевертати меблі. Піт обливає його, духу не стає в грудях. Двигає величезні тягарі, курява душить його, і якась таємна сила не дає йому супокою, раз у раз гонить його: Шукай каменя! Шукай! Шукай!

— Алéж я не можу! — кричить він голосом розпуки, шарпає ся і — паде на підлогу.

Схоплює ся. А! то був сон! Він лежить, потім облитий, та не на підлозі, а на софі. Гуркіт коліс на вулиці був у сні далеким громом. Утома мускулів справила те болюче почуте, що буцім то чогось шукає ся і не може знайти. Капітан лежачи виміхав ся тепер над своєю трівогою, що його у сні так мучила. Він читав недавно про суггестію. Адже се дуже похоже! Прислати умислові влади окрім одної, і сю одніу якими механічними чи псіхічними стімулами пхнути в якім небудь напрямку — і в душі пристаного повстає якась ідея, якийсь розгін, що не находячи впину в духових владах опановує чоловіка зовсім.

Коли він так думав, очі його вдивлювались у стелю, в стіни, в меблі спальні. Диво! Давньої роскоші, яку чув перед сном, тепер уже не було. Усе навколо него здавалось йому тепер якимсь чужим, незвісним. Правда, п'ять років — чималий час, можна було забути про краску, подобу, розставу меблів. Та сі меблі, що він тепер бачив, були майже нові, гарні, з естетичним смаком дібрані, дорогі. На стінах висіли гарні картини в золочених рамках, величезне зеркало. Жінчина туалетка

з еліптичним зеркалом видалась йому якоюсь істотою, що заблудила сюди Бог зна відки.

Поводячи очима по спальні, капітан запримічав чим раз більше підробиць і предметів, що вражали якось чудно, завдавали його душі загадки, що їх зовсім не легко було розвязати. Він нагадав собі живо, як скромно, як бідно була умебльована отся спальня тоді, коли відїзджав в Боснію. Се ж, що він тепер застав — адже воно десь коштувало богато гроший! Адже ж окрім ліжок слюбних — як він їх звав — не лишило ся ні однієї старого мебля. Все те було нове, все далеко красше, пишніше чим уперед.

Відки воно взялось?

Вже вона отся думка була скорпіоном. Капітан сів на софі і почав ще раз роззирати ся навколо. Тепер вже нічому не призирав ся, нічого докладно не бачив; зір його був спрощений у нутро, в минувшину. Найперше він нагадав собі мінутку зачудовання, коли перед кількома годинами, увійшовши в каменицю, дізнав ся від сторожа, що його жінка живе не на третьому поверсі, як давнійше, а на першім. Звісно, кватира на третьому поверсі з ріжких причин була ненаручна, алеж перший поверх! Ріжниця юшту доволі велика! Він нагадав собі, що вже тоді мав намір спитати жінку, що воно значить, та те, що після того стало ся, скинуло йому з думки усе, усе, значить, і запит.

Далі він став нагадувати собі ті листи, писані йому в Боснію. Вона писала правильно що тижня, а іноді, коли стало ся щось незвичайне, коли котре з дітей було хоре, то й частійше. Зразу вона жалувала ся, що з гроший, що її прислав, не може вижити, що уриває собі на найпотрібнійшім, щоби тільки прожити з дітьми. Правда, вона ніколи не вдавала ся в розпуку, не нарікала на долю, не винувала його в нічому, та її спокійні, неначе здавлювані побоювання тим глибше кроїли його серце. Він ходив як отроєний після її листів, тим більше, що чув, що тепер нічим її помогти не може, нічим потешити, окрім обіцянок сподіваного авансу. Та після кількох місяців Анеля перестала жалувати ся. Раз писала йому, що шукає якого заробітку, та коли він висказав ся скептично про її пляни, перестала про се писати. Від тоді згадувала тільки прилагідно, що перше сама собі була винна, що не вміла уладити ся, що богато гроший тратила непотрібно, що її кухарка обкрадала і т. і. Тепер нужда навчила її економії і вона переко-

нує ся, що жити зовсім не так важко, як її зразу здавало ся. Гроший, що він її присилає, стає її на жите зовсім, і навіть ще лишає ся її дешо. Якось пізнійше звістила його, що її лу-чила ся дуже користна лекція гри на фортепіані. Від тоді звістки про економічний стан ставали чим раз рідші, скрупійші, ля-конічніші. „Добре нам веде ся”, „рахунків тобі не посилаю, бо не хочу тобі голови клопотати” — отсє були звичайні її слова на сю тему, звичайно поміщувані десь у дописках, під кінець обширних справоздань про львівське товарицьке жите, про військових знакомих, про балі, процеси, случаї смерти й такі інші річи. В загалі за останні два роки про своє домашнє жите, про дітей вона писала дуже мало, коли ж він її се ви-поминав в листах, вона відповідала ляконічно в такім роді: „Що тобі маю писати? Ми здорові, раз у раз згадуємо тебе, зрештою незабаром приїдеш і сам усе побачиш”. Не раз дода-вала, що не пише обширно для того, аби Антось вернувшись до дому тим більшу мав несподіванку. Сю ціль воча безперечно осягнула до того, що капітан не тямив навіть, чи Анеля згаду-вала йому колинебудь про Юлію, свою товаришку, що, як по-казує ся, була у них майже щоденним гостем. Чомусь не сподобалась йому ота Юлія. Було щось скрите, трівожне в її лиці, в її счах, у всій постаті. Рухи її якісь вимущені, голос ненатуральний. Порядкуючи свої вражіння капітан сказав собі, що та жінка виглядає так, немов би відвикла жити в поряднім товаристві. Який контраст з жінкою! Та щож, контрасти притя-гають себе обопільно, а про свою жінку капітан надто високо думав, аби на хвилю міг допустити, що дає приступ до себе і до своїх дітей женщині непристойній.

А про те все, хоч він не одно силкував ся витолкувати со-бі, в його серці лишило ся жало несупокою, тої трівоги, що може бути відгуком тої страшенної трівоги, якої вазнав у сні. Він все ще лежав на софі, курячи сигаро і дивлячись у стелю, коли се тихесенько отворили ся двері — видно, що були від-чинені вже перше, коли він спав — і ввійшла Анеля.

І з чарівним усміхом присунула крісло тай сіла. Він лежа-чи взяв її руку і притулив до уст.

— Ти вже не спиш? — сказала. — Лежи, лежи! Я сяду ось тут коло тебе, побалакаємо.

— Як же тобі спало ся?

— О, чудесно! А чи довго я спав?

— Може зо дві години. Тепер пів до четвертої, — додала

вона, дивлячись на маленький, елегантний золотий годинник, котрий мала коло себе і котрого він давнійше у неї не бачив. Незримий скorpіон знов ворохнувся в грудях у капітана на сей вид. Анеля вгадала його почуване і сміючись ударила його по плечі.

— Ну, чого ти поблід? — скрикнула зовсім свободно. — Вже знов по давньому починаєш? Знов мене за щось підозріваєш, хоч сам не знаєш за що? Ей, ти непоправна дитино, ти!

Лице капітана запаленіло від сорому.

— Прости мені, мій ангеле, — сказав він. — Я нагадав собі, що ти мені в листах так часто обіцяла несподіванки, коли верну домів. І справді, я застав їх так богато... Усе тут таке мені нове, таке несподіване...

— І ти зараз подумав собі: тут мусить бути якась провина моєї жінки!

— Анельцю! — сказав капітан знов з запалом цілуочи її руку, — як ти можеш таке говорити? Клену ся моєю честю, що се мені й на думку не впало. Адже ти знаєш, як я тебе люблю. Свого житя я так ніколи не любив. Підозріваючи тебе за щось нечесне, сеж значило би класти сокиру до коріння мого власного житя!

— Чого ж ти поблід, побачивши мій годинник? Кажи отверто! Стілько років ми не жили вкупі. Та перерва може бути для нас точкою в нове, щасливе жите, та може бути й темною, роззявленою безоднею, що нас на завше розлучить.

— Бій ся Бога, жінко, що ти говориш! крикнув переляканій капітан.

— Бачиш, що говорю без жарту, — відповіла Анеля. — Я мала час піznати жите в його глубині, застановити ся над ним основно і прийшла до переконання, що коли між нами мають бути якісь тайни, якесь жерело обопільного недовір'я, то краще від разу розійдімся, бо наше жите не буде житем, а мукою.

— Алеж мое серденько! Відки така бесіда? по що? Адже ти знаєш, що я не маю перед тобою ніякої тайни!

— І я не хочу мати перед тобою ніякої! — з запалом сказала Анеля. — Не хочу, щоби ти мене підозрівав. Коли маєш супроти мене який сумнів — скажи отверто. Чую ся такою чистою, такою правою, що не бою ся ніякого закиду, коли мені його отверто вискажуть.

— Анельцю, Анельцю! — скрикнув капітан, доведений до

розпуки її бесідою, — алеж пробі, нічого я тобі не закидав, ні защо не підозрівав, Бог мені свідок!

— Ти поблід побачивши отсей годинник.

І відчепивши, вона подала йому годинник в руку.

— Придивись йому! Прочитай напис виритий на нім! Бачиш, що дарував мені його дід. Загнівав ся був на нас, коли я вийшла за тебе замуж, та нарешті таки дав себе перепросити.

— Значить, се він вам допомагав? — скрикнув капітан зди вованим голосом, обводячи очима навкруги.

— Не за одно маємо йому дякувати, хоч ти знаєш, який він твердий. Надто великої щедрости закинути йому не можна.

Капітан аж тепер нагадав собі діда своєї жінки, старого, богатого вдівця, властителя кількох фабрик і кількох камениць у Кракові. В споминах капітана не займав той дід майже ніякого місця. Познакомивши ся з його внучкою Анєлею у якихось далеких своїків у Львові, капітан насکочив на завзятій опір зі сторони старого Гуртера — бо так називав ся дід. Він хотів їхати до него в Краків, та Анєля відрадила йому, толкуючи, що присутність його попсуvala bi справу, бо дід страшенно не любить військових взагалі. Вона сама обіцяла перемогти його впертість і дійсно її се повело ся. А що Анєля не мала свого маєтку, то Гуртер дав її лиш тілько, кілько треба було на зложені за мужа законом назначеної офіцирської кавції, додаючи, що коли вона йде замуж проти його волі, то більше нічого її не дасть. І в сім змислі був написаний його перший і остатний лист до молодої пари, де була послюбна гратуляція з тим додатком, щоби обое від сего дня перестали його знати, так як він їх ані знати, ані бачити не хоче, щоби не важили ся до него писати, ані в чім небудь на него числiti, бо се чинило би йому тільки прикрість, і їх листи він мусів би їм звертати нечитаними. Зрештою бажає їм всякого щастя і доброго поводженя.

Ось і все, що знов капітан про Гуртера. Надто гордий і незалежний, щоби просьбами, повзанем впрошувати ся в його ласку, він сповняв точно його волю і не інтересував ся ним зовсім. Служба й жите домашне забирали весь його час. Правда, Анєля часто з подякою згадувала про него, адже ж його дар будь що будь був підвальною їх щастя.

— Він не лихий чоловік і щирий, тільки чудний собі і твердий дуже — говорила нераз Анєля. — Там його в Кракові о-

панували баби богомілки, сліпі знаряди в руках Єзуїтів, що спекулюють на його маєток. Що нам нічого більше надіяти ся від него, про се я свято переконана.

І вони не надіялись. Жили як могли, поки врешті необхідність не розлучила їх на цілих пять років. То й не диво, що тепер капітан з зачудованем і з полекшою в серці дізнав ся, що дід перепросив ся з Анєлею.

— Ну, бачиш, бачиш! — мовив її капітан з відтінком докору в голосі. — І чого ж тут гніватись і в патос впадати? Розуміє ся, мене дивувало, відки тут у мене така роскіш. Перший поверх, зеркала, магагоні, медведі на долівці, золотий годинник — і моя скромна пенсія на вдержане двох домів. Я хотів тебе розпитати, що се за загадка? Хибаж се якийсь проступок? Ну, та одно твоє слово розвіяло всі мої сумніви.

— Не будь надто легкоїрним! — мовила Анєля, знов приймаючи строгий вираз слідчого судії. — Не клади надто богато на одне слово! Домагайся доказів!

— Але ж Анельцю, ти хочеш, щоб я провадив кримінальне слідство?

— Краще, щоби ти зробив все тепер, коли ще зір маєш ясний і думку невпереджену.

— Чи думаєш, що можу перемінити ся? — троха огірченій запитав капітан.

— Слухай, Антося, — мовила Анєля сідаючи коло него на софі і обіймаючи його за шию. — Не гнівай ся на мене за те, що тобі скажу. Люблю тебе, люблю своїй дітей — наших дітей, Антося! Люблю над житє, мало що не сказала над спасене душі своєї. І власне через те, що люблю так кріпко, я би бажала, щоби ніщо не жаламутило нашого щастя, яке може дати любов. Адже ж і ти сего бажаєш?

— Хтож би сего не бажав? — скрикнув капітан, притискаючи її до грудей.

— Слухай же, любий мій! Знаю добре, що тепер після твоєго повороту скорше чи пізнійше дійдуть до твоєго слуху всякі сплетні і байки. Не сумніваю ся, що знайдуть ся такі, що очі мені підлещують ся, а поза очи будуть кидати болотом на мене, будуть мене понижувати в твоїх очах.

— Анєля! І ти можеш допустити на хвилю, що я буду вірити підлім сплетням?

— Не хвались сильний своєю силою, ані відважний своєю відвагою! — сказала хмарно Анєля. — Ні, любий, не

говори сего! Що там казати про те, чи я допускаю, чи не допускаю! Розумний чоловік усе допускає і нічого не допускає. Тож ліпше завчасу запобігти можливості всяких таких допущень, які могли мене кривдити в твоїх очах.

— Як ти се розумієш?

— Витолкую тобі ясніше, про що річ іде. Не від сьогодня знаю, що лихі язики чорнят мене, буцім то я заробляю гроши якимсь нечесним способом. Відки йдуть сі глупі сплетні, я не знаю. Я не жила сими часами на великій стопі, не бувала так часто в товариствах, щоб могла про все дізнатися. З твоїх давніх приятелів мало хто тут лишився, та й ті дуже рідко в мене бували. То й не знаю, в чому мене обвинувачують. Поки річ ішла про мене саму, я не дбала про те зовсім. Доволі мені власного сумління, почуття власної невинності. Та коли ти вернув, то діло зовсім інше. Такі глупі сплетні можуть затроїти твоє жите, наробити тобі неприємності, коли не будеш узброєний на їх спровержене. І власне сего я домагаюся від тебе.

— Та коли ти мене впевняєш про свою невинність, то якож мені ще свідка треба?

— Слухай, Антосю, — сумно промовила Анеля, — не кажи так. Чоловік не камінь. Можуть знайти ся річи дуже подібні до правди і свідчити проти мене. Найперше дай мені святе слово, присягни мені на любов до наших дітей, що все, що тільки вчуєш проти мене, скажеш мені до очей, нічого не скриваючи, ні в чім мене не щадячи, про все домагаючись поясненя!

— Анєлю, пробі, трівожиш мене тим урочистим тоном! — скрикнув капітан схоплюючись на ноги. — Чи думаєш, що тут може виринути щось аж таке страшне та грізне, що аж...

— Нічого не думаю, тільки домагаюся від тебе того, що маю право. А бачить ся мені, що на твою отвертість маю повнісіньке право.

— А вжеж! А вжеж! Безперечнісеньке право!

І обіцюєш мені, що будеш супроти мене завсігди щирій і отвертій?

— Обіцюю на честь, на свою душу!

— І не мати меш передімною ніякої тайни, хочаб ти міг догадувати ся, що її виявлене буде для мене дуже болюче?

— Обіцюю! Хоча б я міг догадувати ся, що її виставлене принизить мене в твоїх очах, зробить негідним твоєї любові.

— Сего не потребуєш і в думку покладати, любий мій! — мовила Анеля цілуючи його в уста. — А за обіцянку дякую сердечно. Будь певний, що я не надужилю твого довіря.

— А я.... я, скажу тобі по правді, не розумію добре, по що сї всі церемонії.

— Дай Боже, щоби вони були непотрібні! — зітхнула Анеля. — Та у всякім разі надію ся, що вони нікому не пошкодять. Ну, добре, се булоб одно, а тепер друге.

І відчинивши шуфлядку від своєї туалетки виняла з неї стару, засмальцовани книжку, оправлену в полотно. Капітан знов добрє сю книжку. То була рахункова книжка, що її купив день перед своїм слюбом з Анелею і дав її, щоби записувала всі розходи й приходи їх малесенького господарства. Анеля дуже совісно день у день записувала в нїй всі рахунки. Сю книжку подала йому тепер.

— Візьми і передиви мої рахунки. А ось квіти від купців і інших людей, з якими я мала якінебудь грошеві інтереси за тих п'ять років. А ось у сїї пачці листи, що приходили до мене. Прошу тебе, передиви ся на все те, розсліди совісно кожду подробицю, кожду цифру, кождий папірчик.

— Бій ся Бога, Анельцю! На що сего? Вірю тобі й без того.

— Ні, я не хочу! — відповіла Анеля. — Розсліди і потому вір або не вір. Дай мені слово, що задаси собі сю працю!

— Ну, коли воно доконче —

— Доконче. І то ще сьогодні!

— Га, нехай і так буде!

— Добре. Дякую тобі! Се буде для мене найкращий доказ довіря з твого боку.

І поцілувавши в чоло Анеля вийшла лишаючи його самого з рахунковою книжкою, квітами, і не малою пачкою пожовкливих листів. Не можучи ще отягити ся з зачудовання капітан якийсь час ходив по покою, поки врешті не доміркував ся, що його жінка остаточно має рацію і що вся отся незвичайна сцена є тільки доказом її незвичайної любові до него і вкупі з тим її обачності ѹ незвичайного розуму. А зміркувавши се, він взяв ся совісно за рахунки й папери. Щоби йому не переривати праці, жінка принесла йому підвечірок до сальону і знов лишила його самого.

IV.

Після вечері в тіснім кружку — тітка Юля, на котру Михась раз у раз відказував, мов би причувала се не прийшла — капітан почав збирати ся виходити.

— Хочеш ще іти? — спитала Анєля — Куди?

— Треба заглянути до офіцирського касина.

— Може би ліпше було, як би ти не йшов?

— Алеж, мое серденько, взяли би мені се за зло, як би я не показав ся між товаришів. Зрештою і сам я рад би побачити старих знакомих.

— Ну, з тих старих знакомих не богато там застанеш. Хиба Редліха і — не знаю, кого би там ще міг ти подибати.

— Один Редліх стане за десятвох, — сказав поважно капітан, припинаючи шаблю.

— Ну, то бодай не бари ся там довго! — нагадувала Анєля. — Сьогодні в мене таке свято, що я не хотіла би й на хвилинку розставати ся з тобою.

— Я також не дуже радо йду, Анельцю, вір мені, та що ж, не виходить інакше. Мушу. Знаєш, що наш військовий стан накладає на нас усякі обовязки.

— Ну, йди вже, йди! — сказала сміючись Анєля. — Ще хто скаже, що на старість зводжу тебе з дороги обовязку.

Коли би капітан по своїм виході міг був заглянути в лицо своєї жінки, був би без сумніву вельми зачудував ся. Лице те, перед хвилею таке погідне, ясне і енергічне, що так і дихало здоровлем і втіхою, тепер було бліде як у трупа, являло вираз якоїсь безмірної трівоги. Уста тримали судорожно, немов шептали якісь нечутні заклятя в слід за капітаном. У грудях не стало віддиху. Поборена якимсь таємним знесилем Анєля впала на крісло і кілька хвиль сиділа недвижно, правдивий образ зневіри і розпуки. З того оставші пробудили її голоси а далі швидкі кроки дітей.

— Мамочко! Мамочко! — кликали діти шукаючи її. — Де ти мамочко?

Анєля сиділа в салоні, де було темно.

— Ось я тут! Тут! — обізвала ся вона. — Чого вам треба?

— Відчинивши на ростіж двері салону і впustивши до него широку струю світла діти ввійшли до салону і тулячи ся до маминих колін щебетали:

— Вже вмімо лекцію на завтра! Хочеш нас випитати?

— Завтра любі мої! Сьогодні мені знова недобре.

— Мамочка нездорова? Мамочці знов не добре? Бідна мамочко!

Цеся гладила Анєлю попід бороду, Михась цілував її руку. Анєля відвертала ся, щоби діти не бачили сліз, що бризнули з очий:

— Бідні мої дітоньки! — прошептала вона, перемагаючи хлипанє, що дусило її в горлі. По хвилині перемогла себе і промовила:

— Завтра вас випитаю, а тепер ідіть спати!

— Ще не хочемо спати, мамочко! Позволь нам піти до кухні. Там є вояк, такий великий-великий, а такий смішний! Обіцяв нам розповісти казку, гарну-гарну, а не страшну, ні. Позволяєш, мамочко?

— Ну, йдіть, йдіть, та не сидіть мені довше як пів години. За пів години прийду класти вас спати.

Та діти не дослухавши її слів до кінця вже побігли, весело плещучи в долоні.

— Що з ними буде? Боже мій, що з ними буде? — важко зітхнула Анєля і знов потонула в задумі. Та по хвилі випростувала ся, її звичайна енергія почала брати перевагу над зневіром.

— Що має бути, нехай буде! Буду держати ся поки буде змога а коли доведеть ся відпокутувати за свої вчинки, то відпокуюто.

В тій хвили почув ся легенький стук до дверей салону. Анєля скопила ся мов переполохана і відчинила двері.

— Се ти, Юлечко?

— Я, я, — шептала Юлія. Вона була обвита чорною хусткою так, що її лиця її годі було розпізнати. — Я чула, як ти балакала з дітьми і як вони потому побігли. От я й догадала ся що ти сама, то й зважила ся застукати. Не хотілось би мені зустрічати ся з твоїм мужем.

— Його нема дома. Пішов до військового касина.

— Ти не повинна була пустити його туди, Анєлечко, — промовила Юлія з виразом трівоги на лиці.

— Годі було задержати його. Та чей Бог дасть, що якось воно минеть ся. Ну, а у тебе що чувати?

— Я прийшла заспокоїти тебе, моя голубко. Від Штернберга нема нічого більше. Як би було яке лихо, то певно би телеграфував.

— Спасибіг тобі Юлечко! І мені бачило ся з самого початку, що тут нема чого тревожити ся. Твоя правда, як би було яке лихо, то певно він би телеграфував. Випєш може склянку чаю?

— Спасибі тобі! Я тільки на хвилиночку. Втікаю як стій. Не хочу щоби мене тут хтонебудь бачив. А в тім і твій муж може вернути, міг би мене тут застати. Бувай здоровा!

— Добраніч тобі, Юлечко! А як би лучило ся щось нового — —

— Ну, розуміє ся, розуміє ся, що заразісінько тебе завідомлю. Добраніч!

І Юлія тихесенько, зачинивши за собою двері, щезла мов тінь. Анеля пішла до кухні, де Гриць розповідав не так дітям як Марині якусь дуже веселу казку про війну кота з медведем і що хвиля викликував вибухи голосного сміху.

Коли капітан Ангарович прийшов до офіцирського касина, не застав там справді нікого знакомого. В касині було кільканайцять офіцирів. Декотрі грали в білярд, інші їли вечерю, а при столі з часописами вела ся голосна розмова, переривана вибухами сміху і енергічними військовими закляттями. Наблизивши ся до того стола капітан представив ся товаришам. Усі вже знали про його перенесене з Боснії до Львова, декотрі бачили його рано при рапорті в генеральний команді. Шумно й густо обступили його, стискаючи його руки, поздоровляючи його на новім становищі, бажаючи скорого авансу. Швидко капітан зробив ся осередком дуже оживаєної розмови. Його розпитували про службові відносини в Боснії, про знакомих офіцирів, що там служили, дехто пригадував і свої пригоди в тім краю. Капітан замовив кіш вина, щоби випити „на братерство” з новими товаришами.

— Чи поручник Редліх денебудь в службі, що його тут нема? — запитав Ангарович.

— О, ні, швидко повинен прийти.

І справді, ще не принесли вина, коли з'явився Редліх.

— Про вовка помовка, а воїк тут! — роздав ся хор веселих голосів.

Редліх помалу, методично, не озираючи ся і очевидно привиклий до пануючого тут шуму і гамору зняв насамперед окуляри без котрих на три кроки перед собою не міг видіти,

а жотрі тепер при вході з холодного повітря до օգրітого покрили ся густою росою і були цілком не прозримі, поклав їх на стол, зняв плащ і шаблю, а відтак видобувши хустку обтер нею окуляри і вложив їх на ніс.

— Редліх, Редліх! — кричали товариши, — питає тут за тобою якась дама, мовить, що знаєш її здавна дуже близько.

Громовий сміх супроводив ті слова.

Знаю досить дам, звільна і задумчimo відповів Редліх, та ні одна з них не потребує аж тут мене відпитувати. Кожда знає, де мене можна і без питання знайти.

— Але ж та дама, се я, старий друже! — скрикнув Ангарович, кидаючи ся до него з простертими раменами. — Щож то, не пізнаєш мене?

— Антось! Старий Боснячисько! — скрикнув Редліх і оба приятелі кинулись один другому в обійми

Принесли вино і ціле товариство подало ся до реставраційного салону. Шум, гамір, сміх, бряскіт склянок заповнив увесь салон. Почали ся тости зразу поважні, потім гумористичні, далі почали співати пісень, грati на фортепіані. Ангарович ходив попід руку з Редліхом занятій живою розмовою. Були товаришами ще з цивільної лави, разом розпочали військову службу, разом здали офіцерські екзамени. Було що споминати. Вони відсвіжуvali веселі і сумні пригоди молодості, сміючи ся з одних і з других. Час від часу кликано їх обох до спільногого гурту, коли якийсь новий бесідник хотів повеличати ся тостом або вокально-музикальною продукцією. Вино замовлене Ангаровичем давно вже пішло шляхом усого минувшого; він хотів замовити другий кіш, але гурт не пристав на се, заявляючи своє право і обовязок угостити також з євого боку нового товариша.

Панувала веселість загальна, щира, сердечна, яку тільки в військових товариствах так часто можна подибати. Капітан Ангарович так був пронятий, розігрітий і розентузіазмований нею, що зовсім забув про наказ жінки — вертати як найшвидше до дому. А зрештою хибаж се було можливе? Чиж були би його пустили? Гойдаючи ся на хвилях загальної веселості він чув себе таким щасливим, вдоволеним, свободним, як мало коли на своїм віці і в душі благословив нинішну днину, як найщасливійшу; найбогатшу на приємні вражіння з усіх, які прожив до тепер.

Та в тім стало ся щось таке, чого ще перед хвилею ніхто

би не був надіяв ся, що кождий в сemu веселому товаристві був би вважав чимсь неподібним до правди, або й зовсім не можливим, щось таке, що сьогодня, бодай сьогодня в тім товаристві не повинно було стати ся. Стало ся щось? Що таке? Ніхто може не міг був вияснити все докладно. Немов би якийсь злосливий демон незримими крилами перелетів понад товариством. Немов би якась малесенька, огидлива мушка вслизнула ся до сего пристанівку радості і приязні, і літаючи понад головами зібраних тут і там забреніла тонесенько, ледво чутно, та все ж таки так, що той бренькіт розбудив дрімаючий відгомін у серці кожного з присутніх. І нараз щезла дотеперішна щирість і сердечність. Якась холодна, сипувана атмосфера залягла в салоні: якісь уривані, таємні шепти переривали вибухи сміху; якісь скісні позирки стріляти то в сей, то в той бік; якісь рухи незначні а про те зовсім недвозначні, якісь на око невинні півслівця літали з одного кінця салону до другого, немов сигнали порозуміння в якийсь справі, кутою ніхто не називав голosoю. Що се значило? Від кого се вийшло? Яку мало мету? Сего ніхто не говорив, ніхто може не був би зумів ясно висказати. Та всі почували, що се було щось погане, неприємне, в найвисішій степені неприємне.

Капітан в першій хвилі не добачав нічого. Вино і радість шуміли у него в голові. Та швидко його нерви, незвичайно напружені і вразливі, почули, якусь переміну в окружуючій товарищській атмосфері. А коли се почує дійшло до його свідомості, він зачудуваними очима оглянув ся довкола. Ціле товариство було немов перемінене. Ті, що перед хвилею стискали сердечно його руку і запевнювали його про свою приязнь, тепер сиділи мов води в рот набравши, з усміхом промерзлим на устах, або ходили по салоні якісь заклопотані, не мов би бажали тікати відсі геть і тільки для якогось *decorum* не могли осмілити ся вчинити все відразу. Молодші, гамірливі а по часті вже пяні стояли купками в сусідних комнатах. Відтам до уший капітана долітали відризки якихсь цинічних оповідань переплітані голосним сміхом. І що найдивнійше, від тих громадок так само як і від старших товаришів, що сиділи при столі або ходили по салоні, падали на него якісь підозрені, украдъком кидані позирки; його зір ловив якісь рухи на половину згірдні а на половину проняті співчутем. І хоча ніхто не бокував від него, то все таки коли він наближував ся до якоїсь громадки, йому здавало ся, що там перемінюють тему розмови, що одні одним поетаємо дають якісь знаки. Помалу

але ясно і чим раз яснійше аж до фізичного болю в душі його виявляла ся та певність, що довкола него творить ся якийсь пустий простір, якась неприємна, душна, убийча атмосфера. Що се таке? Він не міг доміркувати ся, а про те чув, що се спрямлює йому велику прикрість.

Сів на софі в куті, щоби зібрати думки і поміркувати про своє положене. Перша його думка була: а може се знов якась іллюзія? Може знов творю собі привид і опісля сам лякаю ся витвору своєї уяви? Почав придивляти ся тим людям з боку. Щож, люди як люди. Сидять, ходять, розмовляють, курять сигари, п'ють, — у всьому тому нема нічого незвичайного. Правда сей та той гляне на него косим оком. Ну, і чому тут дивувати ся? Адже він незнайомий їм, сьогодня перший раз знайшов ся в їх товаристві, то й придивляються йому. Може се троха нетактовно з їх боку та все таки в тім нема нічого страшного. Держать ся здалека від него, ніхто не наближується до него... Але ні, ось іде Редліх, що доси живо, хоча дивно притишеним голосом розмовляв про щось з кількома старшими і молодшими офіцерами.

— Чого так сидиш однооко, старий приятелю? — окликається Редліх — сердечно як завсігди. Лід, що почав вже був намерзати довкола капітанового серця, приснув від разу.

— Чую ся втомленим.

— Видко се по тобі. Чи не пора би нам інвалідам до дому? Отсі прекрасні младенці ще й не думають іти, хоч вже однайцята. Але в мене завтра рано служба, то мушу виспати ся.

— О, і мені жінка веліла вчасно приходити — пригадав собі капітан.

— Ну, так ходімо!

Поодягали ся. Кілька старших офіцерів підійшло до капіана.

— Відходиш вже? Жаль, що не можеш довше лишити ся. Дуже нам було приємно.

А все те так холодно, таким силуваним голосом. І ані один з них не візвав його, щоби ще лишив ся, ані один не запросив його, щоби частійше приходив до них. Капітан почув, що ледова шкаралюща знов починає стискати його серце. Молодші офіцери, заняті розмовою, жартами і піснями, зовсім навіть не прийшли попращати ся з ним. Майже з слізми в очах покидав капітан пороги офіцерського касина.

— Що се все значить Гнатику? — запитав Редліха, коли вийшли на вулицю.

Редліх ішов після него отуляючи шию ковніром плаща, мовчазливий, понурий, і бачилося навіть не розумів, про що його питаютъ.

— Що таке що значить? — запитав капітана.

— Що се їм стало ся, що так раптом перемінили ся? Тут радість, щирість, приязнь, а раптом холод, церемонність, якісь шепти і кокі погляди...

— Що тобі снить ся, Антосю? — скрикнув Редліх. — Нічого такого я не завважив.

— Ти не завважив переміни в їх настрою? Се дивно! А прещінь і ти сам перемінив ся.

— Мій любчику, не уявляй собі нічого! Було маленьке охолоджене, се правда, коли ми довідали ся, що у нашого полковника вмерла дочка. Чудесна дівчина. Всі молодші офіцери були в ній закохані.

— А так! — скрикнув капітан. — Ну, то так же мені й говори! Я вже почав було думати, чи не образив я кого чим не будь, що так нараз почали від мене сторонити.

— Але відкиж знов такі думки! Можу тебе запевнити, що до твоєї особи — Редліх мимовільно вимовив ті слова з есобливим притиском — всі вповні згоджуються, що ти взірцевий офіцер, сердечний товариш, одним словом, хлопець з золотим серцем.

— Чи справді так думають? радісно запитав капітан.

— Даю тобі слово чести. Можеш мені вірити.

— Але знаєш, одно мене дивує. Коли ми відходили, ніхто не просив мене, щоб я приходив сюди частійше.

— У нас нема сего звичаю. Се розуміється само собою, що кождий приходить, коли має час і охоту.

— Ну так, але завсіди приємного товариша з самої чесності просить ся, щоби лишив ся довше і приходив частійше.

— Марниця, братіжку! Думаю, що з такої дрібниці не будеш висновувати ніяких неприхильних внесків про нових товаришів. А при тім думаю також, що семейне жите і службові обов'язки, а може й маєток і відносини мало дадуть тобі часу і засобів на те, щоби часто відвідувати наше касино.

— Се може бути, — якось нерадо промовив капітан, — та все таки... ти знаєш, що я дуже люблю товариське жите. А там у Боснії чоловік стілько нанудив ся, намуничив ся, натерпів ся, що бажав би хоч трохи відсвіжити свою душу в товариськім

крузі.

— Сумніваюся, чи се тобі вдасть ся, — мовив Редліх. — З наших давніх товаришів крім нас двох нема нікого, а з тих нових... Знаєш, я й сам рідко буваю в їх гурті.

— А мені говорили, що буваєш що вечір, — завважив ущипливо капітан.

— Ну, то якийсь поет прудкий на пересаду мусів тобі сказати, — процідив Редліх. — Противно, буваю досить рідко. Тут самі паничі, грають грубо в карти, п'ють по цілих ночах, ву, а чоловік бідолаха, куда там йому додержати їм кроку! Знаєш що, Антосю, — з незвичайним жаром промовив Редліх обертаючи ся до капітана, — раджу тобі з цілого серця, вчини так само і старай ся як найрідше бувати в касині!

Капітан зупинив ся на серед вулиці і видивився на високу, випростовану фігуру Редліха, що в якімсь дивнім заклопотанню старався не глядіти йому в очі.

— Не розумію тебе, Гнатику, — промовив. — Перед хвилою ти запевняв мене, що всі мене огнисто полюбили, а тепер намовляєш, щоби як найрідше до них заходить.

— Бо се занадто богато буде тебе коштувати — викручував ся Редліх. — А в тім, коли ти богатий, коли маєш купу грошей, і можеш їх розкидати.

В тих Редліхових словах було щось таке, що дуже немимо вразило капітана.

— Гнате! — скрикнув він. — За кого ти мене маєш? Чи то я розбійник, чи фальшивник монет, чи може який касієр-утікач, щоб у мене були гроші на розкидуваннے?

— А коли їх у тебе нема, то що тобі на тім залежить, чи тебе просяять учащати до касина, чи ні? І так будеш мусів дуже рідко вчащати. Аджеж і сьогодня ти висипав стілько грошей, що твоя жінка...

— Ну, ну, досить тої проповіди, старий приятелю! Вже що там жінка, буде мала мені сказати, то скаже і без тебе. Ну, та годі нам балакати! Отсе ми вже перед моєю домівкою. Знаєш, що Гнатику, надію ся, що зробиш мені totu честь і відвідаєш мене в моїм родиннім гнізді?

— З найбільшою охотою! — сквалено промовив Редліх.
— Доси, що правда, я не бував у твоєї жінки — причин не потребую тобі вияснювати — —

— Іди, йди, старий грішнику! Ти повинен би встидати ся навіть згадувати про щось таке! — перебив капітан.

— Ну, та тепер, коли ти тут і запрошуєш мене —

— Без церемонії, без церемонії! Приходи до мене, коли маєш час і охоту, як до старого товариша!

Стиснувши щиро подану йому руку капітана, Редліх салютував по військовому і за кілька хвилин щез у нічній темряві.

V.

— Ага, Анєлечко! Бачу тут візітову карточку барона Рейхлінгена. Розповідж но менї, яка се у тебе була з ним історія?

Капітан і Анєля сиділи в салоні і розмовляли. Анєля занята якоюсь жіночою робіткою оповідала мужови про своє жите, про дітей, про старого Гуртера, а капітан слухаючи її оповідань перебирає візітові карточки розкидані на срібній таці на столі. Нараз на одній елегантній, бліскучій, прочитав назву: „Вальдемар Барон фон Рейхлінген” і затремтів так, немов би пожалив собі пальці крапивою.

— Історія у мене? З бароном Рейхлінгеном? — помалу, немов' шукаючи чогось у памяті повторила Анєля, спокійно, дивлячись мужови в очі. — У мене з ним не було ніякої історії.

— Не було ніякої? — з зачудованем запитав капітан. — Се не може бути! Пригадай собі добре!

— Що маю собі пригадувати? — ще з більшим зачудованем відповіла Анєля. — По твоїм відізді до Боснії барон був тут у мене раз чи два рази. Ага, памятаю, раз під час моїх іменин упив ся і звів якусь сварку з офіцерами. Не знаю, про що їм там зайдло, досить того, що попсував нам цілий вечір і всі разом з ним мусіли забрати ся до дому. Більше я й не бачила його, а швидко по тім я довідала ся, що його також перенесено до Боснії.

— Гм, то така се була історія? Признаю ся тобі, що з того, що він мені говорив, я міг догадувати ся, що тут було щось далеко поважнійше.

Вимовляючи ті слова капітан уже на половину вспокоєний поглянув на жінку. І нараз побачив, що при останніх його словах лице її покрила трупяча блідість, навіть уста її поблідли, робота випала з її рук і ціла її постать подала ся, немов би зівяла або немов би дізнала якогось страшно болючого удару.

— Анєльцю, що се тобі? — скрикнув капітан схапуючи ся з крісла.

— Зажди, зажди, там хтось дзвонить! — прошептала Анєля, ледви не ледви підняла ся з крісла, покинувши на землю свою робітку, заполоч і голку, і вибігла до сусідної кімнати. По хвили вернула, все ще бліда і тримтячи, але вже значно заспокоєна.

— Анельцю, ради Бога, що тобі є? — скрикнув капітан, тулячи в своїх долонях її руки, холодні як лід.

Вона сіла поруч него і важко дихала.

— Нічого се, нічого! — відповіла. — Знаєш, від якогось часу.. мучать мене якісь страшні прочуття. Завсігди мені здається, що котре небудь з наших дітей — о мій Боже! — десь там переїхав фіякер і що його несуть до дому з поломаними ніжками, з розбитою головкою... Ох, аж подумати страшно! І власне в тій хвилі... те саме прочутє... мов кліщами... мені причуло ся, що до нас хтось дзвонить...

— Аджеж успокій ся, ніхто не дзвонить. Діти вернуть здоровісенькі! — запевнював її капітан. — Бій ся Бога, як можна брати собі се так дуже до серця! Але ти може нездужаєш? Може се тілько такий прояв якоїсь іншої слабости?

— Ні, ні, я здорова цілковито, тілько часами на мене нахodять такі глупі напади.

— Ні, Анєлечко, ні, сего не можна легковажити. Се можуть бути початки якоїсь грізної нервової хороби. Як ти поблідла! Треба конечно засягнути лікарської поради.

— Не треба! Не треба! — живо відмовила Анєля. — Шо мені лікар поможе? Скаже мені те, що я й без него знаю: треба супокою, вистерігати ся сильних зворушень. Нехай би сам стрібував се вчинити!

— Ні, душе моя, доконче треба щось радити! Ади, ти доси не можеш прийти до себе. Напий ся води!

— Я вже пила. Спасибі тобі, любий мій! Мені вже зовсім добре.

І схиливши ся позбирала з долівки свої порозкидані причандали.

— А я — мовив по хвили капітан — признаюсь тобі до гріха. В тій хвилі, коли ти поблідла і почала тримтіти, я подумав, що мої слова про барона Рейхлінгена зробили на тебе таке сильне вражінє.

— Про барона? — з мелянхолійним усміхом мовила Анєля. — Вибачай, серце моє, але я вже навіть не тямлю, що ми про него балакали. В тій хвилі, коли ти зачав мені щось опо-

відати про него, думка моя була зовсім де инде.

— Я хотів було написати тобі про свою стрічу з бароном і про свою розмову з ним, — говорив капітан, — та як раз того самого вечера після стрічі з ним я одержав від тебе лист, а в ньому була звістка, що дитина хора на одру і що маєш тяжкі гризоти, а на другий день рано я довідав ся, що барон уже не живе.

— Не живе! — скрикнула Анеля.

— То ти не знала про його смерть?

— Нічогісінько.

— Була з ним якась дивна і доси невияснена історія.

— О Боже! — глибоко зітхаючи прошептала Анеля, але і в тім зітханю висказало ся радше якесь почутє облекшення, ніж жалю. А по хвили додала: — Такий молодий, гарний, маючий чоловік, такого знатного роду, такий здоров, сильний — і що там йому стало ся? Чи хорував?

— Отож то власне, що ні. Застрілив ся.

— А! Може з любови?

— Сумніваю ся дуже. Послухай, нехай тобі розповім про нашу останню стрічу. Се заразом вияснить тобі, для чого я запитав тебе, яка се історія була між ним і тобою.

Анеля похилила голову над роботою і слухала спокійно. Її груди хвилювали мірно, може трохи сильнійше ніж звичайно, але безперечно се був наслідок недавного нервового припадку.

— Не треба тобі оповідати, який чоловік був барон, — мовив капітан. — Золотий хлопець, але в практичнім житю ні до чого. Розпещений матірю, привиклий від дитини заспокоювати всії свої капризи, а при тім обік шаленої упертості в дрібницях він не мав ані крихти мужеської тверезості і характеру в найважнійших справах. Хто тільки перший його пізнав, мусів його полюбити, але кождий хто пізнав його близше, мусів від него відвернутися.

Анеля мелянхолійно похитала головою на знак, що вповні згоджується з тим осудом.

— В часі, коли за для якихсь дисциплінарних провин його перенесли з Відня до Львова, мати його вже не жила. Говорять, що вмерла з гризоти за для його гулящого і розпустного життя. Його маєток, колись дуже великий, був майже зруйнований. Правда, ще й тоді при ощаднім житю і поряднім господарованню можна було уратувати з него дуже показну

фортуну, якої нам і нашим дітям дай Боже хоч половину. До полковника нашого полку і до цілого офіцерського корпуса разом з його перенесенем до нас прийшло з Відня остережене і просьба, щоби ми опікувалися молодим чоловіком, не допускали його марнувати решту батьківщини, здоровля і чести, але втягаючи його до семейних кругів старалися розбудити в нім охоту до спокійного, правильного житя, посвяченого праці і сповнюваню обовязків. Знаєш сама, що ми робили все, на що тільки була наша змога.

— Не дуже вам за се був вдячний, — докинула мимохodом Анєля з відтінком гіркості в голосі.

— Ну, про його вдячність нам було байдуже. Головно ходило нам о результат. І ми могли похвалити ся, що наслідки були такі добрі, яких ніхто й не надіяв ся. По році нашого менторства над ним хлопчисько поправився так, що майже годі було його пізнати, а й маєткові справи пішли далеко ліпше. Від його сімї одержали ми офіційльну подяку. Потім наш полк відкомендовано до Боснії, а барона приділено до іншого полку, що лишився тут. Що з ним тут даліше діялося, про се не маю ніякого виображення.

— Я те тільки знаю, скілько тобі розповіла, — мовила Анєля якимсь приглушенним, беззвучним голосом не підводячи лиця від своєї роботи.

— Рік тому назад був я на якийсь час відкомендований в службових справах до Мостару. Був зимовий вечір, коли по довшій авдієнції у свого шефа я вертався на свою кватиру. Проходячи перед густо освітленим шинком я зупинився на хвилю, почувши в середині крик, проклятия, стук ломаних меблів і брязкіт скла. В тім раптом відчинилися двері і ви-летів чоловік в офіцерській мундурі, але без шаблі і без ча-ко. Ви-летів сильно випхнутий кільканайцятьма руками, що зараз потім щезли і замкнули двері за собою. Сей чоловік був смертельно п'яний і був би неохідно впав у глибоке вуличне болото, коли б я не був спіймав його в свої обійми і не поставив на ноги.

— Пардон! — мовив до мене сей чоловік бачучи на мені офіцерський мундур і силкуючись випростувати ся незалежно від моєї помочи. — Я настолочив вам на нагніток?

Його голос охриплий від пянства показав ся мені знайомим. Я зачав придивляти ся йому в лиці, та в першій хвилі не міг його пізнати. Він перший пізнав мене.

— А, сервус, товариш! — скрикнув удариивши мене по плечі. — Го, го, го, пан Ангарович уже й не пізнає мене?

— Барон Рейхлінген! — скрикнув я подаючи йому руку, та він не стиснув її. — Що ж се з тобою дієТЬ ся?

— Зо мною? Добре дієТЬ ся. Бачиш, учу ся літати. Отсе власне вилетів я з отсєї буди. Га, га, га!

— Ти давно тут? Я нічогісінько не знав, що тебе сюди перенесли.

— Не знав? — скрикнув барон. Не писала тобі жінка?

— Ані словечка.

— Го, го — кричав на все горло барон, — чудесну маєш жінку! Ангела, а не жінку! Га, га, га! Такі ангели там зелізними вильми толочать грішні душі в кипучу смолу.

— Бароне, — строго мовив я до него, — маю згляд на те, що ти пяний і сам не знаєш що говориш. В іншім разі ти мусів би мені тяжко відповісти за ті слова.

— За ті слова? — кричав барон з пяним сміхом. — За ті слова? Хиба я що сказав? Алеж братику, не гнівай ся! Сам мовиши, що я не знаю, що плету. А твоя жінка — го, го, „ді іст ейн сольхес Капітель”, про котрий треба би говорити по тверезому.

— Добре кажеш, — мовив я. — Що маєш мені сказати, кажи по тверезому, а тепер ходи спати.

— Хто? Я спати? — верещав барон. — Ні, брате, я не привик в таку пору йти спати. Але, але, — мовив нараз спокійним голосом, — позич мені 10 ринських! Як раз не стало мені дрібних, а сей драбуга ось тут не хотів мені кредитувати. Позич, не пожалуєш сего. Завтра віддам і ще в додатку розп'явім тобі гарну історію, яка притрафила ся одному гарному младенцеві і одній ще гарнійшій замужній жінці, або радше соломяній вдові.

— Не потребую тобі додавати — мовив капітан до Анєлі, — що мені кров ударила до голови при тих словах сего нікчемника. Я видобув 10 ринських і даючи йому промовив: — Без жарту, бароне, краще би тобі подумати про спочинок.

— Завтра, завтра! — мовив барон хапаючи гроші. — Спасибі тобі, мій любчику! А знаєш, завтра так коло десятої запитай про мене ось тут у тій буді. Або мене тут застанеш, або тобі покажуть мою кватиру. А про гроші не турбуй ся! Хоча мої любі свояки взяли мене під курателю, та я ще дам собі раду.

І знов повернув ся до шинку, та нараз зупинив ся і обертаючи ся до мене мовив:

— А може підеш зі мною? Ходи, побалакаємо!

Я був пронятий таким обридженем до сего нікчемника і до тої брудної руїни, що аж стрепенув ся при його словах.

— Дякую тобі, бароне! — відповів я, — мушу поспішати до дому, маю ще роботу.

— Плюнь на всяку роботу! Ходи зо мною!

Та я вже пустив ся йти геть.

— Не хочеш? — слідом за мною кричав барон. — Чорт тебе бери! Обійду ся і без тебе. А завтра приходь, памятай! Довідаєш ся гарної історії про твого ангела, про твою кохану жіночку! Га, га, га!

Я втікав, немов би вовки за мною гнали, а той грубий, цинічний сміх усю ніч роздавав ся мені в ухах. Можеш собі подумати, яка трівога обхопила мене, який неспокій шарпав мою душу всю ніч. Яким правом сей нужденний пяница смів викликати твое ім'я на тім місці і серед таких обставин? Про яку се історію він говорив? Що скаже мені завтра? Правда, знаючи його хиткий характер я з гори міг догадувати ся, що се буде з його боку якась підлість, або глупа сплітка, та про те все таки — така вже мізерна людська натура — я дожидав слідуючого дня неспокійно і з якоюсь нетерплячкою. Не вмінью мені того в зло, душе моя, — додав по хвили, стискаючи її руку — не для того я чинив ся немов би бажав почути про тебе щось лихого. Навіть на думку мені се не впало. В моїй душі клекотів гнів на барона. Я бажав побачити його тверезого і зажадати, щоби витолкував ся з того, що балакав по пьяному, а евентуально щоб усе відкликав і ніколи потому не важив ся згадувати про тебе в такий спосіб. В тій хвили почув цілою своєю істотою, як сильно тебе люблю, яка ти мені дорога і близька і як болюче до глубини душі доторкає мене все те, що могло би хоч найменшу тінь кинути на тебе.

Анеля нічого не мовлячи вхопила при тих словах мужову руку, піднесла її і притиснула до уст, а в тій хвилі груба, горяча слеза з її ока упала на ту мужеву руку.

— Анелечко, що ти робиш! — скрикнув капітан. — Боже, ти плачеш! Що тобі?

І кинув ся до неї з розпростертими раменами, а Анеля голосно хлипаючи упала в його обійми.

— Дорогий мій! — мовила голосом, котрий переривало спазматичне хлипане, — як ти мене любиш! Який ти добрий, благородний!... І чим я заслугую...

— Алеж успокій ся, дитино! — мовив капітан цілуочи її чоло, лице і очи, — чого тут плакати? Адже се мій обовязок. Коли б я поступив інакше, то був би нечесним чоловіком.

Треба було кількох мінут часу, поки Анєля успокоїла ся після сего нового нервового припадку і попросила капітана, щоби кінчив своє оповідане.

— Не богато вже лишилось міні до кінця, — сказав капітан сідаючи напротив Анєлі. — Другого дня рано я одержав твій лист і під його впливом барон і ціле його пяне балакане відскочило на задній плян. Я вже зовсім не почував охоти бачити ся з ним і з страхом подумав собі, що коли тепер прийду до него, він певно поміркує, що я прийшов упоминати ся за позичені вчера гроши. От тим то я надумав перечекати кілька день, а тепер запитати тілько в звіснім шинку про барону кватиру. Проходячи поуз того шинку, в службовій справі я вступив до середини і запитав про барона.

— О, барон! — скрикнув шинкар. — Гарних нам баронів сюди насилають! Се не барон, се правдивий розбійник. Кілько я вже шкоди і клопотів мав через него, сего вам і не скажати. Ну, та вчора він дістав за своє! Зайшов собі з кількома угорськими вояками, почав їх ганьбити і напастувати — викинули його з шинку. По хвили вернув, з разу держав себе спокійно, та потому ще дуже почав докучати тим воякам. Кинули ся на него, побили його страшенно, обдерли з плаща, шаблі, вафенрока і ледво живого викинули на вулицю, а самі повтікали.

— І щож стало ся з ним? — запитав я переляканий.

— Не знаю — відповів шинкар. — Довго ще йойкав і стогнав на вулиці, та я боячи ся ще більшої галабурди позамикав двері і вікна і не хотів нікого більше впустити. Потому вже нічого не було чути, здається, що поволік ся до своєї кватири.

— А деж його кватира?

Шинкар показав мені недалеко одиноку хатину посеред огорода і додав, що барон живе там сам тілько з одним вояком призначеним для його послуги, та сей вояк сьогодня рано, ще досвіта кудись пішов і досі не вернув. Певно барон післав його по ліки або по горівку.

— Я пішов до хатини. Була позамикана. Зазираю крізь одиноке, яке в ній було, віконце — воно з середини заслонене фіранкою. Пробую стукати до дверей, до вікна, кричу — ніхто не озивається. В кінці покликав я шинкаря і оба разом при помочи дрючка ми відважили хатні двері. В тісній, темній кімнатці на долівці лежав барон, в подертій сорочці, в заболочених штанах і чоботах. З разу ми думали, що спить, та відсунувши фіранку ми переконалися, що се не був звичайний сон. В правій руці барон держав ще пістолет, а на правім виску видніла ся невелика рана заткана випливши скріплю кровю помішаною з мізком. На долівці також була широка калюжа скіпілої крові. Паперів ані листів не було ніяких.

— Боже! — з переляком шептала Анеля, що запираючи в собі дух дослухувала до кінця се сумне оповіданє.

— Ось тобі вся моя повість про барона, — кінчив капітан. — Як бачиш, я не довідав ся від него нічого. Коли мав яку тайну, то взяв її до гробу.

Анеля зворушена не могла ще прийти до себе і шептала тільки заслонюючи собі очі руками:

— Страшенно! Страшенно! І так скінчити, так згинути! Боже!

— Справді, трагічна судьба! — з почутем мовив капітан. — Такий маючий чоловік, такий вродливий, мавши такі звязки, такі способності, і от що з него вийшло!

А помовчавши хвилю додав:

— Зараз тоді я хотів написати тобі про се все, та потому подумав собі: вона там бідна і так має досить своїх клопотів, по що маю ще дразнити її нерви описом сеї історії. Але „а пропос” твоїх нервів, Анелечко! Їй Богу, я дуже неспокійний. Доконче мусимо щось подумати.

— І що видумаємо? — сумно відмовила Анеля. — Я знаю, одно могло б мені допомогти, та сего одного як раз ти не будеш міг зробити.

— А се що таке, скажи! Що би се таке могло бути, що залежало би від моєї спромоги і чого би я не хотів зробити для тебе? — з запалом скрикнув капітан.

— Може воно й не залежить від твоєї спромоги, — мовила Анеля.

— Ну, але скажи, скажи! — просив капітан.

— Знаєш що, любий мій, — мовила Анеля, обнимаючи його рукою за шию і тулячи голову до його грудей. — Від

давна вже, зимою і літом, марила я про те, щоби покинути се місто і осісти десь на селі. Там мала б я супокій, якого тут ніколи не буду мати, а що найважнійше, праця при сільськім господарстві, котру з малечку люблю безмірно, відсвіжила би мої нерви, привела би мене до цілковитої рівноваги.

— Осісти на селі... провадити своє господарство, — мовив звільна капітан задумуючи ся, — ну певно, се було би не погано, хоча доси я нічогісінько не знав про твою пристрасть до сільського життя.

— Бо ти зовсім не пробував навіть дізнати ся про се, — сквапно підхопила Анеля.

— Може воно й так, мое серденько, може й так. О, я також радо пристав би на се. Я також здавна лелію в душі сей ідеал.

— Чи се можливо? — радісно скрикнула Анеля.

— Справді так. І маю надію, що колись здужаємо справдити його.

— Колись?

— Ну певно, що не сьогодня ані завтра. Коли вийду на пенсію. Аджеж не думаю, щоб ти хотіла знов розстати ся зо мною і сама їхати на село.

— О нї, нї, нї! За нїякі гроші — скрикнула Анеля.

— А по другім, куди ж би ти поїхала?

— Купімо собі фільварочок! — шепнула йому Анеля до вуха.

— Купімо!! „Купіл бим весь, а пеньондзе ґдзєсь!”

— Як то „ґдзєсь”? Аджеж гроші маємо. А твоя кавція? Аджеж за таку суму можемо купити такий кусень землі, якого нам треба, і ще нам лишить ся дещо на те, щоби ввести в рух наше господарство.

— Алеж Анелечко! — перервав її бесіду капітан. — Що про се балакати? Аджеж знаєш, що поки я в службі, то сеї кавції не можу рушити.

— О, так! Знаю се дуже добре. А доки будеш міг ногами волочити, доти не покинеш сеї проклятої служби і ідеал лишить ся ідеалом. Нї, краще покиньмо й думати про се все, — мовила з виразом гіркости і знеохоти. — Я так і знала, що моя розмова з тобою про се діло не придасть ся нї на що.

І відвернула ся надувши губи, тільки руки її швидко рушали ся працюючи голкою.

— Дивна ти, мое серденько! — мовив капітан, котрому

якось не містили ся в голові ті наглі скоки жінчиної фантазії.

— Так чого ж хочеш від мене?

— Нічого не хочу! Роби що знаєш! — гнівно відповіла Анеля.

— Ти вже гніваєш ся. А прецінь же ти ще й не вияснила мені докладно, що по твоїй думці слід би було зробити!

— Аджеж бачиш що я хора, що у мене нерви розстроєні!
— енергічно мовила Анеля.

— В тім то й клопіт, моя рибонько, що розстроєні.

— Ще раз тобі говорю, що поки будемо жити тут, у Львові, не буде мені ліпше, а буде що раз гірше. Чую се, що тільки на селі, десь у глухій, відлюдній закутині могла б я від'їхати і віднайти свою свободу.

— Се дуже можливе, — мовив капітан.

— А коли так думаєш і коли мене любиш, — мовила з незвичайним оживленем Анеля, — то прошу тебе, зроби се для мене! Покинь отсю свою службу, подай ся на пенсію, відбери кавцю, купімо собі фільварочок десь у горах посеред лісів і їдьмо геть відси, геть на завсігди!

— Алеж дитино! — скрикнув капітан, — чи думаєш, що се так легко зробити?

— Все можна зробити, коли хто хоче, — з притиском мовила Анеля.

— Ну, вийти на пенсію, на се певно богато часу не треба, се можна би зробити і завтра, — мовив вагаючи ся капітан.

— І зроби се, зроби, любий мій! Прошу тебе з цілого серця!

— Але ж кілько то буде тої пенсії. Чи вистане нам на жите, на виховане діти?

— Не бій ся, вистане! — мовила Анеля. — Вже я все обчислила, побачиш. А чи тобі сказати ще один секрет?

— Ну говори, говори, моя ти кіzonько уперта!

— Я вже навіть вигляділа фільварочок як раз відповідний для нас. Серед гір, а недалеко місточка, де наші діти могли би ходити до школи. Будинки господарські досить добре, деревляний домик зовсім таки гарний, 30 моргів орного потя, в тім числі 3 морги огорода, 20 моргів чудової гірської сіножати і 150 моргів пасовиска, разом з лісом. Прекрасний фільварочок, немов створений для нас. А знаєш яка ціна?

Капітан зацікавлений дивив ся на неї. Незвичайне, гірячкове оживлене, яким вона була пронята, затрівожило його тим більше, що її плян від разу показав ся йому фантастич-

ним і зовсім не відповідним до її практичної вдачі. Та він ці відмінно розумно міркуючи, що пізніше, коли Анєля успокоїть ся, то й сама критичніше почне глядіти на сей свій план.

— Знаєш, яка ціна тій перлині? П'ять-ти-сяч-ринських! П'ять тисяч! Очі зажмуривши можна дати. А на тім ґрунті можна держати кільканайцять штук худоби. А на літо можна ще від сусідного дідича виарендувати величезну полонину за дешеві гроші і випасти 20 штук волів і наробыти десять оборогів сіна. Ні, Антосю, се правдивий скарб!

А коли капітан нічого не мовлячи все ще не переставав уважно вдивляти ся в неї, вона сквапно, вся тремтячи зі звіршення, говорила дальше:

— Покинеш військову службу, відберемо кавцію, купимо маєтність і зараз виберемо ся на село. І дітий заберемо відси. Маю свояків у Вадовицях, там будуть мати добру опіку і дозір, нехай там ходять до школи. А ми візьмемо ся до праці, до господарства, чи так? Твоя пенсія на разі буде йти на вклади в господарство, а коли дечого доробимо ся, то можна буде робити з неї невеличкі ощадності. Чи так?

— Так, так, — механічно мовив капітан.

— Значить, похваляєш мій план?

— Цілковито.

— Пристаєш на него?

— З цілого серця!

— Ну, то добре! Гарно! Чудесно! Як же я люблю тебе, голубе мій! А в такім разі знаєш що? Іди зараз, там у спальні на моїм столику знайдеш перо, папір і чорнило і напиши поданє до генеральної команди.

— Поданє? Яке?

— Поданє, що виступаєш з активної військової служби.

— Зараз? — здивував ся капітан.

— Ну, адже ж ти згодив ся на мій план?

— Так, але чайже ще не горить, не маємо чого так квапити ся. За кілька неділь маєтність не втече, а в тім хто ще знає, чи при докладнім огляді вона нам сподобається? Треба би оглянути її з яким тямущим чоловіком. А за кілька неділь я можу одержати висший аванс і в такім разі наша пенсія також буде висша.

— А, так! — майже крізь слізки мовила Анєля. — Так

тобі аванс, мізерне підвисшеңе пенсії більше в голові, ніж мій супокій, моє здоровлє, моє жите. Такі то вони всі мушки! На устах у вас усе: люблю, люблю! а коли прийдеть ся доказати сю любов якимсь найдрібнішим ділом, то зараз у вас готові тисячні огляди, причини, застереженя та докази.

— Ти несправедлива, Анєлечко, — поважно мовив капітан. — Бог мені свідок, що я готов усе зробити для тебе, а коли хотів заждати на аванс, так се тілько в тій цілі, щоби тим ліпше забезпечити долю твою і дітей. Та зрештою, коли так доконче хочеш....

— Доконче, доконче! Зроби се для мене!

— Добре, йду і зараз напишу подане.

І з виразом резигнації на лиці капітан пішов до спальні, лишаючи Анєлю саму...

VI.

Ледво вийшов, до дверей салону почув ся легенький звісний нам уже стук і зараз по ньому, осторожно відхиляючи двері, тихесенько всунула ся пані Юлія.

— Добрий день тобі, Анєлечко! — мовила притишеним голосом.

Анєля, що ще не охолола з вражінь перебутих перед хвилею, сиділа знесилена, бліда і майже в нетямі. Почувши сей голос скопила ся раптово перелякані і скочила до Юлії.

— Га, се ти! Ну, щож чувати?

— Все пропало! — мовила Юлія і немов зломана впала на крісло.

— Що стало ся, говори!

— Ох, не можу! Духу не стає. На, маєш, читай!

І подала Анєлі аркуш газети, де синім олівцем зачеркнена була ось яка телеграфована новинка:

„Будапешт, д. 10 грудня. Сьогодні увязнено тут на телеграфічну реквізіцію львівської поліції якогось Давида Штернберга, що власне прибув поспішним поїздом з Константинополя. Штернберг видавав себе за купця, що веде торговлю зі східними краями. Які підозріння були причиною його увязнення, доси не відомо. Штернберг виїхав зараз під ескортою до Галичини”.

Анєля довго, безмірно довго відчитувала сю телеграму. Її здавало ся при кождім слові, що ковтає цеглу, що дусить ся і що слідуючого вже ніяким способом не здужає проковтнути. А коли прочитала все до кінця, то її видало ся, що нічогісінько не зрозуміла, що всі слова мов сполохані миши в клітці порозбігали ся з природного порядку і помішалися в такий хаос, що ніякого змислу не можна було з них добути. Її захотіло ся ще раз прочитати сю телеграму, а потім ще раз, навчити ся її на память, а крім того будило ся недовіре, чи се не сон, один з тих страшних снів, які в остатнім часі мучили її досить часто.

— Ну, щож думаєш про се? — запитала пані Юлія.

— Що я про се думаю? — — мов неприкаяна повторила

Анеля. — Що думаю про се? Про се? — повторяла тикаючи пальцем в газетярську новинку, і звільна віднаходячи свою давну певність. — Думаю, що се дурниця.

— Дурниця, що Штернберг арештований?

— Щож, Штернберг займав ся ріжнородними справами і в кождій справі міг накаламутити. Тут нема нічого неможливого, — значить, його увязнене не конче мусить мати зв'язок з нашою справою.

— Не конче мусить, — мовила Юлія, — се так. Та мені здається, що таки має! Не даром він телеграфував мені з Філіппополя.

— І дурницю зробив, бо сею телеграмою сам себе зрадив, показав поліції, де має його шукати.

— І справді! Мій Боже, яка неосторожність! — скрикнула Юлія.

— Але знаєш, — живо говорила Анеля, — та сама телеграма дає мені також доказ, що увязнене Штернберга не має ніякого зв'язку з нашою справою.

— А се яким способом?

— Адже подумай собі! Поліція шукає Штернберга, значить, має на него підозріння, має в руках якісь нитки, що ведуть на слід його справок. Коли би се була наша справа, то очевидно були би ми вже мали візити ц. к. властій, були би вже нас покликали до протоколу.

— Боже! — скрикнула Юлія, котрій при самій згадці про протоколи зробилося недобре.

— Заспокій ся! — мовила Анеля. — Аджеж доказую тобі, що твоя трівога зовсім безпідставна.

— Ох, моя Анечко! — стогнала Юлія, — не можу зміркувати, чи твої докази правдиві, чи ні, та сама думка про ті... страшні... протоколи... Ох, не можу спамятати ся!

— То зле, Юлечко, — поважно говорила Анеля. — Хоч і яка неприємна ся думка, а треба з нею освоїти ся, треба приготувати ся на всякий випадок. Поперед усого всякі папери попалити!

— Не маю ніяких. А в тім для всякої обезпеки ще раз перешукаю всі комоди і шуфляди.

— І я зроблю те саме. А по друге треба собі добре уложить сю справу. Про се побалакаємо, коли мій муж вийде з дому. Тільки заспокій ся!

— Знаєш що, — казала Юлія, — піду тепер на хвилеч-

ку, а коли твій муж вийде, я знов сюди забіжу.

І забирала ся виходити, коли в тім відчинили ся двері і ввійшов капітан. Він довго не міг прийти до себе по розмові з жінкою. Вона робила ся для него чим раз більше загадковою і незрозумілою. Її цвітуча, майже дитинча постать — і її нервові припадки якось не могли погодити ся в його голові. В своїх листах Анєля ніколи не згадувала про ті припадки, ані словечком не жалувала ся на них, але противно, завсігди запевнювала його, що здоровісенька і навіть сама собі дивує ся, що так доси цвіте здоровлєм. Правда, могла се писати, щоби не турбувати його, а з другого боку страх за дітий доведений до манії і до істеричних нападів не міг появити ся нині ані вчера, мусів піднимати ся і душати постепенно від довшого часу, а в такім разі годі навіть подумати, щоби не відізвав ся ні найменшим відгуком у її листах. Дивним і загадочним видав ся йому той натиск, з яким спонукала його виступити з військової служби, а її плян осісти на селі і віддати дітий до своїків у Вадовицях, був по просту суперечний з пересадною дбалістю про тих дітей. А про те все взяте разом дуже турбувало капітана. Будь що будь і сам її плян осісти на селі і віддати дітий в чужі руки свідчив про якийсь розстрій в її думках і чутях, про якусь хоробу, про якесь захитане нормального стану її душі.

Вийшовши до спальні і сівши при столику капітан зачав як найспокійнійше і найуважнійше обмірковувати се все, силкуючи ся вияснити собі все що бачив і чув і уложить собі якийсь розумний плян дальшого поступовання. Анєля без сумніву хора, хоч її організм цілком здоров. Щож се за хороба? Обяви, яких власне був свідком, показують, що хороба тягне ся вже довший час. Всяка довша хороба, навіть спеціально нервова була би вчинила більше або менше значний розстрій в Анєльчинім організмі, була би без сумніву вілгунила ся на її апетиті, на сні, на травленю і т. д. А тут нічого такого не видно, значить, що маємо діло з якоюсь хоробою тісно психічною, що має своє гніздо в якісь незначучім мізковім центрі і не має впливу на звичайні органічні функції — адже медицина знала такі хороби! — або може...

Капітан згадував Анєлині листи писані, особливо в остатніх роках, з найбільшим спокоєм, холодно, троха на-

віть купецьким або репортерським тоном, розумно і ясно; той холодний тон набирав тепла і красок і живости тільки в тих уступах, де була мова про дітей і про него. Ні, жінка духово недужа, жінка з психічною хоробою не була би в силі писати такі листи і то так часто і правильно. Може би якийсь час могла утаювати свою хоробу, але швидше чи пізнійше, мимо її волі і без її відома її хоробливий духовий стан був би проявив себе якимсь словом, якимсь логічним скоком, якимсь реченем або оповіданем. Капітан напружував свою пам'ять, та не міг знайти нічого такого, щоби вказувало йому в жінчинах листах якусь хоробливість, хоч читав їх з великою увагою по кілька разів.

Він любив Анєлю всю душою, з молодечим запалом, особливо тепер, по повороті з Боснії; чув, що певність її хороби була би для него страшним ударом, та про се совісно розбираючи свою душу, чув, що не скривав би перед собою ані найменшого спостереженя, яке би свідчило про її хоробу. Та таких спостережень у него не було крім тих загадочних припадків під час його оповідання про барона Рейхлінгена. Про барона! Якась трівожна, болюча думка мигнула в капітановій голові. Чи ж мав би існувати якийсь звязок між тим оповіданем і Анєлиними нервовими припадками? І який? Чи мала би на дні її душі скривати ся справді якась історія з бароном? І яка? Але ні, се не може бути! Анєля так широко, так спокійно, без ніякого замішання, з такою дитячою невинністю впевнювалася його, що ні про яку історію нічого не знає, що противне припущене було би злочином, святотатством сповненим на їого любові, на його домашнім щастю. Ні, ні! Між оповіданем про Рейхлінгена і Анєлиною хоробою нема ніякого звязку! Інакше мусів би припустити, що вона бреше, грає комедію і то грає з незрівнаним майстерством. Сама думка про се наповняла його обуренем, трівогою і обридженем і він відтручуває сю думку від себе всею силою своєї любви. А в тім якаж би се могла бути історія, що сама згадка про нії могла би проняти Анєлю таким переляком? Капітанова думка жахнула ся летіти в безодню огидних здогадів, де надто не було ніякої надії зловити якийсь конкретний факт. Ні, ні, ні! Анєля була недужа, небезпечно недужа, тим небезпечнійше, що стан і причини її хороби були зовсім загадкові. Треба буде як найскванийше засягнути лікарської поради, а тимчасом робити все, що можна, щоби вдергати її душу в спокою, о-

минати непотрібні подразненя, достарчувати її розривок, чинити приємність. Поперед усого треба сповнити її бажане і написати просьбу до коменди, щоби увільнила його від служби. Вона майже випхнула його, щоби писав ту просьбу. Очевидно її горяче наставане на те, щоби він як найшвидше виступив зі служби, є не що, як тілько наслідок її хороби, є прояв якоїсь манії, і він, капітан, так швидко служби не покине. Та написати просьбу можна зараз. В разі потреби можна буде сказати їй, що просьба вже подана: а в тім хто знає, чи при її хоробливім духовім стані завтра вже не вирине в неї бажане зовсім суперечне з отсим нинішнім?

Отак розміркувавши капітан виняз зі столика папір, перо, чорнило і написав просьбу після всяких приписаних форм. З тим документом поспішив до жінки, щоби її показати його і дати доказ, що сповнив її бажане. Зустрівши в сальоні Юлію, що на його вид відсапнула ся перелякано і знизила ся мов зловлений заяць, капітан не придивляючи ся її близше був вдячний случаєви, що піддав Анелі товаришку і наважився не пустити Юлію так швидко до дому.

— А, тітка Юлія! — скрикнув радісно наближаючи ся до неї і цілуочи подану руку. — Як же пані поводить ся? Чому то пані не були ласкаві відвідати нас ще вчера вечір? На, Анечко, отсе той документ, про який ми говорили. Прочитай його, як тобі сподобається.

І вручивши Анелі просьбу обернув ся знов до Юлії.

— Щож то, чому пані не сідаєте?

— Хочу йти. Я тілько на хвилечку забігла до Анелі.

— Те, те, те, те! Хочу йти! Навіть пані про се не думайте!! Зараз мені роздягайте ся з пальта і капелюха!

— Пане капітане! — благаючи обернула ся до него Юлія. — Прошу на мене не напирати. Слово даю...

— Але що там мені! — кричав капітан, майже силою знимаючи з неї пальто. — Ніяких слів не слухаю. Молоді і гарні вдови не мають ніякого голосу і повинні слухати чужого мужа, коли не мають свого власного. Кладу арешт на паню добродійку!

— Га, коли вже не може бути інакше, — з резигнацією говорила Юлія, скидаючи капелюх, — то що маю бідна дійти? Лишу ся ще тут, та не довше десяти мінут.

— Що се? Бунт? — добродушно кричав капітан. — Нехай мені пані не важить ся ломати субординації! Прошу слу-

хати, який буде виданий розказ денний. Лишають ся пані у нас з обов'язком брати участь в консервації. Зімо разом обід, випємо чорну каву, відпочинемо крихітку забавляючи ся оновіданем історій веселих і забавних, а тільки потому розпуштимо вітрила і попливемо — я на широкі води військово-сусільного житя, а пані до своєї тихої вдовичої пристані. Гальт! Ніякої опозиції, ніякого протесту! Так наказано і так мусить бути.

Юлія з нефальшуваним переляком слухала капітанових слів. Його товариство здавалось її вельми прикrim і турботним. В цілій її склоній і благаючій поставі було видно сердечне бажане видобути ся як найшвидше з цього дому, сховати ся перед могучим і енергічним голосом, перед доинтичним поглядом капітановим. В його присутності чула себе безсильною, безвладною і безрадною. Обернула ся до Анєлі.

— Анєлечко, серденько мое! Проси пана капітана... Виясни їому, що се для мене неможливе, даю слово, по просству неможливе!

— Нічого, нічого! — перебив її капітан. — Пропало. Ось Мариня йде з завідомленем, що обід вже готовий. Правда, Мариню — мовив капітан до служниці, що власне показала ся в дверех.

— Так, прошу пана. Обід вже готовий, — мовила Мариня.

— А діти прийшли? — запитала Анєля.

— Так, прошу пані. Гриць забавляє їх своїми оповіданнями. Він такий смішний.

— Значить, тепер вже ані мови нема про втеку! — радісно говорив капітан. — Правда, Анєлечко, що вже тепер отсю тітусю не пустимо?

— Ні, Анєлечко, прошу тебе, не роби мені сего! — благала Юлія. — Сама найліпше знаєш, як дуже мені се буде неприємно.

— Го, го, го! Пані лякають ся, щоб ми вас не отруїли! А таке підозрінє не може пройти безкарно. Отже навмисно муши паню отруїти двома наперстками боснійського вина! Отже Анєля наперед, а ми обое за нею!

— Ні, Юлечко, справді Антось має рацію, — промовила наречиті Анєля. — По що маєш утікати? Ходи, зімо обід, побалакаємо, а твоє господарство чайже не втече.

— Ага, бачите пані, як висша інстанція мудро розсудила! — крикнув капітан, радуючись, що жінка, що з разу очевидно

вагувала ся, остаточно станула по його боці. — Прошу пані! — додав подаючи її рамя а потім дивлячи ся на неї з під лоба; бачучи на її лиці вираз невдоволення і прикрусти додав:

— Але щож се ви пані чините з себе таку пригноблену невинність? Чи справді мое товариство для вас таке незносне?

— О, пан капітан жартує! мовила Юлія, силкуючи ся на веселий сміх. — Противно! Тілько що у мене в дома...

— Що там в дома! — мовив капітан. — Аджеж там діти не плачуть, а котики, канарочки і песики з туги не помруть.

Юлія ніби завстиджена відвернула голову. Були вже в їдалальні. Анеля заходила ся коло зупи. Діти сиділи на своїх місцях, спокійні, але веселі, тільки оченята у них усміхалися.

— Михасю! — мовив капітан, наближаючи ся до него з панею Юлією, — чи не сю паню ти хотів вчера потягнути до відвічальності?

Михась встав з крісла, подав руку пані Юлії і сказав:

— Добрий день пані! Я вчера хотів пані сказати, що пані недобрі, — мовив резолютно Михась. — Пані вмовили в нас, що татко прийде в ночі, а він приїхав рано, а ми були в школі і не поїхали на дворець, щоби там татка привитати.

— Алеж я сему не винна, Михасику, — мовила Юлія. — Татко сам телеграфував.

— Е, що там телеграфував! — відповів Михась. — В листті було написано, що прийде рано. Може телеграма була фальшивана.

— Га, га, га! то мені козак! — сміяв ся капітан. — Той уміє допекти.

— Алеж Михасику, хибаж я тому винна, що телеграма була фальшивана? — мовила Юлія.

— Не треба було її вірити, — відрізав хлопець.

— Так ти гніваєш ся на мене?

— Вчера трохи гнівав ся, а нині вже ні, — мовив Михась.

— Ти мій золотий хлопчику! — скрикнув капітан цілуючи його в чоло. — Так завсігди держи ся! Коли хто щось винен, говори йому правду в очі, вали сміло що думаєш. Але любити його не покидай. Так ніколи не схибиш з доброї дороги.

— Ну, ну, досить тої науки! Прошу брати ся до росолу, бо вистигне! — мовила Анеля.

Настала на кілька хвиль павза, під час котрої чути було

брязкіт срібних ложок о тарелі і мірний шелест при споживанню росолу.

Напружений і немилий настрій, який панував з початку обіду, хоч старанно маскований усіми тими особами, що сиділи при однім столі, чим даліше почав звільна якось розподіжувати ся, та прояснювати ся. Веселе щебетане дітий було немов той теплий і освіжаючий вітерець, що розгонював хмарри, які раз по раз виповзали з якихсь таємних щілин і раз у раз грозили затемнити увесь видокруг сего щасливого домашнього огнища. Під впливом тих здорових, невинних дитинячих душ, навіть пані Юлія осмілила ся, почала вчувати себе свободнішою, хоч сиділа коло капітана. Тілько Анеля, хоч і як очевидно напружувала свою силу, не могла ще опанувати наслідків свого недавнього припадку, від часу до часу блідла і трівожно дивилась на двері, неначе в них кожної хвилі мав показати ся віщун якогось нещаствя. Тож коли справді по якімсь часі, вже при кінці обіду, почуло ся енергічне, швидке стукане до дверей, Анеля мало не скрикнула з переляку, скопила ся з крісла і відвернувшись до вікна так, щоби капітан не бачив її зблідлого лица, вхопила ся рукою за груди, силкуючи ся зупинити надсильне бите серця.

В дверех показала ся військова фігура, що вже давно не топтала тих порогів. Се був Редліх. Окружений туманом пари війшов до покою салютуючи. Капітан радісно скочив до него і сердечно стиснув подану йому руку.

— Добрий день тобі, капітане! — мовив Редліх. — Добрий день паньству! — додав обертаючи ся до товариства, хоч не міг нічого розпізнати через запотілі окуляри. — Проходячи ось туди вступив я до тебе, — мовив знов до капітана, знімаючи і витираючи окуляри. — Іду до служби, та маю ще пару хвиль часу, от можемо побалакати. Чи може я паньству перешкодив? — додав вложивши окуляри вже чисті і побачивши на столі останки обіду.

— О ні, зовсім ні! — казала Анеля. — Зараз скінчимо. Зволить пан поручник на хвилиночку сісти собі в сальоні.

— А, мій поклін пані добродійці! — мовив Редліх кланяючи ся Анелі. — Прошу вибачити, що я в першій хвилі з панею не привитав ся, але мої нещасні окуляри....

— О, знаю, знаю! — всміхаючи ся, казала Анеля, стараючи ся рухом руки як найчеснійше і найшвидше випровадити Редліха до салону. Та сей ще стояв. Побачив Юлію, що

від тої хвилі, як він увійшов, піднявши ся зі свого місця, наблизилась до вікна і силкувала ся стояти так, щоби як найменше звертати на себе уваги. Та Редліх пізнав її і очевидно зацікавлений підступив до неї. Якась фатальна сила заставила її обернути ся лицем до него. Переконавши ся, що се справді вона, Редліх став мов остановлій, збентежений, неспособний висказати найпростішшу фразу привітання. Юлія вклонила ся йому.

— А, пані тут? — притишеним голосом мовив Редліх.

— Моя товаришка Юлія Шаблінська, — мовила Анеля.

— Чи може панство знаєте ся?

— О, ні! — сквапливо промовила Юлія.

— О, так, троха! — рівночасно і також сквапливо скавав Редліх.

Капітан здивований глядів на сю сцену. Хотів вже вибухнути сміхом і по своєму звичаю взяти сих двоє людей на протокол, коли нараз Редліх, відвертаючи ся з певною останцією від Юлії і зближаючи ся до него, говорив поспішно:

— Вибачай, капітане, але мушу з тобою попращати ся.

— Що? що? що? — з величезним зачудованем скрикнув капітан приступаючи до своєго старого приятеля і силкуючись заглянути йому в очі.

— Мушу йти! — повторив Редліх збентежений поглядаючи на годинник. — Я троха перечислив ся в часі.. Маю ще справунки...

— Редліх! — остро мовив до него капітан. — Зачинаю не розуміти тебе. Приходиш до мене, щоби побалакати, заявляєш з гори, що маєш дещо вільного часу, а тепер раптом зриваєш ся.

— Вибачай, капітане, але їй Богу.. не можу лишити ся.

— Та чому? Говори правду!

— Іншим разом! Іншим разом скажу тобі, а тепер мушу йти! — благаючим тоном повторяв Редліх що раз більше наближаючи ся до дверей.

— Ні, се не може бути! Редліх! — говорив з натиском капітан, котрому кров почала набігати до голови. — Ти мені сего не зробиш!

— Капітане, — говорив Редліх рішучо і енергічно, бачучи, що капітан заступає йому дорогу, — даю тобі слово чести, що довше не можу тут лишити ся ані дві хвилі.

— Що се значить? — скрикнув капітан не можучи опанувати себе. — Говориш таким тоном, немов би хотів нанести

мені зневагу в моїм домі.

— Приймай се за що собі хочеш, — говорив Редліх, — тільки даю тобі слово чести, що я зовсім не мав наміру тебе зневажити, а також, що довше ані хвилі не можу тут лишити ся.

При сих словах капітан став мов оглушений. Кілька секунд з цілім напруженем своєї душі глядів Редліхови в очі, та сей тепер спокійно відержував його допитливий погляд. Та капітан не міг нічого вичитати в темній глубині Редліхових очій. А потім охляв мов зломаний і відсунув ся на бік, лишаючи Редліхови вільний прохід до дверей. Не поправивши ся ні з ким, Редліх вийшов геть. Капітан зломаний, не памятаючи сам себе, впав на крісло. Кілька секунд панувала в кімнаті мертві зловіща тиша. Чути було придержуваючи віддихи дітій і трівожне бите серця у жінок.

В кінці капітан підняв очі і якось безтязмо обводячи ними по кімнаті промовив майже шепотом:

— Пішов!

А потім зупиняючи ся очима на лиці Анєлі запитав: .

— Що се значить?

— Не знаю, мій любий! — відповіла Анєля. — Нічогісінько не розумію Редліха.

І обернула ся до Юлії, що все ще збентежена, тремтячи і бліда, стояла при вікні.

— Юлечку, може ти нам виясниш? Що таке стало ся піоручником? Чим він образив ся?

— Не знаю, — ледво чутно прошептала Юлія.

— Але ти його знаєш?

— Ні, зовсім не знаю, — говорила Юлія трохи смілійше.

— Аджеж він говорив, що вас, пані знає! — говорив капітан.

Не знаю, відки се взяв, — відповіла Юлія, знов понижуючи голос і вступляючи очі в долівку.

— Редліх, прошу пані, ніколи не бреше, — суворо заявили капітан.

— І я також не маю сего звичаю! — ущипливо відповіла Юлія.

— Так щож значить се все? Що тут за загадка?

— Може пан Редліх приняв мене за когось іншого, за якусь женщину, що чим небудь образила його, — вже смілійше говорила Юлія.

— Гм, се може бути, — говорив подумавши капітан. — Він короткозорий і такі річи трафлялись йому не раз. Але щоб аж до такого степеня міг забути ся, щоб мені в моїм дому в присутності гостя зробив таку зневагу, — ні, сего я не міг би й придумати!

Серед мовчанки скінчено обід. Здавало ся, що поєва Редліха і його короткий побут в отсій кімнаті до разу змінили в ній атмосферу. Свіжість, радість і свобода щезли зовсім. Всі сиділи німі, пригноблені і сумні. Навіть діти посумніли і стратили апетит. Капітан навіть не доторкнув ся своєї улюбленої лєгуміни, тілько Анеля зіла свою порцію, тай Юлія дивлячи ся на неї чула себе спонуканою зісти також дещо, хоч учинила се вельми пересилуючи себе саму. Чорної кави не хотів ніхто, а про пообідну гутірку, що так усміхала ся капітанови перед обідом і котру він хотів оживити оповіданем веселих і сумних пригод своєго босняцького житя, щоби забавити Анелю і навести її на свіжі думки, тепер не було ані думки. Вони сиділи в такім настрою, немов би перед хвилею стратили когось наймилійшого з поміж себе.

Зараз по обіді Юлія попращавши ся холодно з капітаном пішла до дому. Капітан тепер вже не задержував її. Відходячи вона незавважано шепнула Анелі кілька слів. Капітан попросив жінку, щоби пішла до спальні і лягла трохи спочити, а сам пішов до салону, заявляючи, що також ляже на софі і пару хвиль передрімає. Діти пішли до школи.

VII.

Вийшовши з дому коло четвертої години по полуодні капітан сам здивував ся і перелякав ся заглянувши в своє нутро і вияснивши собі всю зміну, яка там довершила ся від учера. Аджеж тілько вчера по довголітній розлуці він вернув до свого домашнього огнища! Аджеж вчера воно здавало ся йому раєм, упоювало його невисказаним щастем і відслонювало перед його душою необмежені видокруги такого самого щастя, любові і роскоші! А нині! Капітан глубоко завстиджений мусів признати ся сам перед собою, що почув якусь полекшу, коли з сеї камениці, що містила в собі його рай і щастє, вийшов на вулицю.

— Я підлій, нікчемний, невдячний, нечесний! — лаяв сам себе капітан. Щож таке стало ся, що змінило ся в моїм домі, що він зачинає видавати ся мені душною тюрмою? Нічогісінько таке не стало ся! Нервові припадки Анєлині — ну справа неприємна, та певно нічого тут нема страшного. Аджеж вона цвите як рожа і апетит має добрий. Дурна сцена яку зробив мені Редліх? Ну, побалакаю з ним, зажадаю вияснення. Може в него є які рахунки з тою вдовою, бо се ж очевидно вона бреше, запевнюючи, що його не знає. Але чим же се доторкає мене і мое щастє? А про те все таки!..

І капітан знов зітхнув, чуючи, що на його груди натискає щось важке, немов брутальні коліна якогось незримого ворога, що зненацька повалив його на землю і бажає принизити його до крайної крайності.

Виходячи з дому заявив жінці, що піде до полкової команди і подасть просьбу о димісію. Він не хотів виразно брехати, хоча почував, що Анєля переконана про те, що він бреше і що не відбираючи її того переконання бреше скрито, бреше самим наміром і замислом А покинувши домашні пороги він якось несвідомо звернув свої кроки в противний бік, горі Пекарського вулицею до Личаківського кладовища. Вулиця була майже пуста, тілько десь не десь ішли тротоаром прохожі або служниці з коновками брили в снігу пів-

перек вулиці. Капітан ішов і йшов не зупиняючи ся, все занятий своїми думками. Може те понуре небо покрите оловяними хмарами, що з них коло вечера почав сипати дрібненький сніг, може холодне повітре, що змушувало людей корчити ся і кулити ся і шукати теплого кута, може неприємна перспектива довгої, майже пустої вулиці, що кінчила ся кладовищем розкиненим на сугорбі і тепер майже зовсім застеленим сумерками, а може все оте сумне, понуре і темновате окружене пригноблювало й капітанові думки і замість полекші та вспокоєння втоптувало його чим раз у чорнійшу мелянхолію.

— Не чую себе вже нині таким щасливим, як був вчера, — міркував капітан. — Не знаю, яка сему причина, та щож, коли се так. Чую, що якийсь злий дух літає над нашим дому, що щось затроює нашу семейну атмосферу, що десь там є якісь болючі місця, що доторкнись їх, хоч би найлекше, а від разу пропала вся гармонія, ясність, ширість і радість. Які се болючі місця, де вони є, як починили ся і як би можна їх повигоювати, сего ані крихітки не знаю. Всні появляють ся в хвилях, коли найменше можна би їх надіятися ся. Сама та непевність, та блуканина напотемки мучить мене, мучить Анеля, робить неможливим щасливе житє. А про те я чую, що сама Анеля чи то не хоче, чи не може нічого зробити, щоби розкрити ту тайну, щоби вияснити всю справу. Що се значить? Чи справді є тут якась тайна, що її ховають від мене, чи може тілько я сам тут винен через свою незручність? Щож, за пять літ циганського, майже таборного житя можна відвикнути від товариського житя з делікатнійше зорганізованими натурами, чуткіннimi і вразливішими, такими як Анеля. І справді, я міг не в одному і нераз зовсім без моєї волі вразити її, та чиж сего було би досить для виясненя сеї дісгармонії, сего нервового напруження, що починає закрадати ся поміж нас? Аджеж вона знає, що я її люблю, знає, як дуже її люблю! Аджеж і вона любить мене, любить дітий і для такої обопільної любові даруєть ся богато, вибачається дуже богато. Ні, в тім мусить бути щось інше! Але що? Чи малаж би Анеля утаювати щось передімною, ховати якийсь секрет? Чи мав би її нервовий напад під час моого оповідання про барона бути справді наслідком почування якоїсь гідкої історії, которую барон міг би був мені відкрити, та тілько його самовбійство до сего не допустило? Аджеж се було би страшеннє! Ні, її

радість з моєго приходу, її свободний і погідний настрій вчера — і свідомість якогось такого вчинку, що поява самої можности його відкритя доводила б її до таких сильних нервових припадків — се одно з другим не годить ся, се не подібне до правди!

Хід думок капітанових був перерваний зовсім не особливою пригодою. В однім місці перед великою брамою був сніг на тротоарі зовсім утоптаний. Служниці носячи кновками воду поналивали на тротоар води, через що тротоар покритий верствою гладко втоптаного снігу, покрив ся з верха гладкою як скло ледовою корою. Таким робом на гладкій дорозі зробила ся дуже небезпечна машина, звісна в механіці під назвою похилої площині, а в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обовяззує припис посипати такі карколоми піском і попелом або іншими подібними приладами, та всі такі приписи, досить старанно виконувані в середині міста, трятуть свою обовязкову силу тим повнійше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тоді, коли кілька або кільканадцять осіб поляже жертвою такої невинної підривки і коли між тими особами знайдеться якась горда і непокірна душа, що вдасться до поліції, або коли яка з них жертв наскочить на таке поважне ушкоджене, що зробить ся скандал і галас на цілій вулиці і поліція не може не звернути на се уваги.

Капітан власне наближував ся до тої зрадливої гололедиці перед брамою. Був ще віддалений від неї яких двайцять кроків, коли нараз побачив дідуся в старім, витертім футрі, в баранячій шапці з кляпами натуленими на вуха і запятими під шиєю, згорбленого і при палиці, що йшов з противного боку до сего місця. Та ледво зробив крок по леду, поховзла ся палиця, на котру він підпирається, дідусь стратив рівновагу і лицем наперед упав на тротоар.

— О Боже! — скрикнув нещасливий і затих лежачи на леду без руху і без голосу.

Капітан в одній хвилі прискочив до него, бажаючи допомогти йому встати, але дідусь не рушався. Капітан підняв до гори його голову: лице, вуса і сива борода дідуся були забризкані кровлю, що капала з носа і з лиця. На лиці видно було глубоку рану від камінця, що лежав на леду і на котрий упав бідний старець. Сей не подавав знаку життя. На вулиці не було нікого. Бачучи, що старий зомлів, капітан положив

його на снігу, підбіг до брами камениці і що сили шарпнув кілька разів за дзвінок. На голос дзвінка вибіг сторож, за ним сторожиха, ще кілька жінок, дальнє якийсь пан. Капітан відтирав зомлілого, хтось із присутніх побіг покликати поліціянта, більшість стояла бездіяльно довкола капітана і зомлілого, придивляючи ся капітанові роботі і оханем висказуючи радше зачудуванє, ніж співчути.

— Чого стоїш, тумане! — скрикнув капітан до сторожа.
— Чому не поможеш мені бодай відтерти нещасливого, що з твоєї вини може навіть головою наложити?

— З моєї вини? — грубо відмовив сторож.

— А з твоєї! Бо твій собачий обовязок був посипати гололедицю, що він на ній упав.

Сторож нерадо, хоч не без внутрішнього перестраху взявся помагати капітанові. Нарешті по кількох хвилях сильного натирання і розбуджування старий прийшов до себе.

— О Боже! — промовив слабим голосом.. — Що зомною? Що стало ся?

— Нічого, нічого! — мовив капітан. — Ви впали ось тут на леду.

— А, так, я впав! Ударив ся в голову... О Боже!

— Щож, можете встати — питав капітан підводячи його на рівні ноги. Та дідусь захитав ся і був би впав знов, коли би присутні не були підхопили його на руки.

— Ох, не можу! Сили не маю! — стогнав старий.

В тій хвилі прибув поліціянт, і довідавши ся, що стало ся, зараз післав хлопця по фіякра, щоби відвезти старця до шпиталю, записав собі назву недбалого сторожа, а потім обернувшись до капітана як до головного свідка запитав його про імя і назву.

— Капітан Антін Ангарович, живу ось тут на Пекарській, номер четвертий, — мовив капітан.

Поки поліціянт нотував се в своїй книжочці, дідусь почувши сю назву почав дивно тримтіти. Голова його затрясля ся мов у дитини, що їй збирається на плач; уста почали рушати ся, немов говорили щось, тільки що в горлі не ставало голосу. Кілька разів силкував ся піднести ся, та надармо. З присутніх ніхто не завважав сих рухів; увагу всіх присутніх заняв сторож, що плачучим голосом почав толкувати ся перед поліціянтом, переплітаючи те благанє грубою лайкою на жінку, що мовляв сама всему винна, бо мала посипати тротоар

а не посипала. Старий сидів на серед тротоару, серед тої купи людей, що збігла ся з цікавости, падка на новинку і на скандал, та тепер не звертала на него уваги. Його лице ще забрізькане кровю, бліде і зіссане нуждою, крім болю виявляло ще почутє якогось розпучливого бажання — вчинити щось, сказати щось, і при тім страх задля неможності вчинити те, чо го бажало ся. Се був вид чоловіка, що серед пустого поля впав до глибокої криниці і знає, що сам без чужої помочі не здужає видобути ся з неї, а при тім знає, що його крик і благанє мусить лишити ся марним і безплодним. Аж ось у хвилі, коли капітан якось наблизив ся до него, визираючи приїзду фіякра, дідусь тримтячи рукою сіннув його злегка за полу плаща. Капітан обернув ся до него, нахилив ся і з зачудуванем побачив той вираз страшеннего заклопотання на старечім лиці.

— Що, татку, що вам є? — запитав з теплим співчутем.
— То... пан... є... капітан... Анга...
— Так, Ангарович. Може мене знаєте?

Дідусь заперечив рухом голови, та рівночасно судорожно замахав рукою, даючи знак, що хотів би щось говорити, але не може.

— Деж ви так ударили ся? — запитав поліціянт підходячи до старого.

— Ось тут... тут... стогнав старий показуючи лице і чоло, де тепер видно було великий синявий набій.

— Ви тутешні?
— Ні, не тут...
— А як називаєте ся?
— Ми... Ми... Михайлло...

Назви не міг довісті. Зомлів другий раз.

— Везіть його швидко до шпиталю, — мовив капітан до поліціянта, — щоби не вмер тут на місці. Очевидно він дуже ослаблений. А може навіть голодний. Як би там треба було що купити для него, то прошу, даю се для него.

І капітан подав поліціянтови гульдена. Присутні зложили також по кільканайцять крейцарів. Тимчасом надіхав фіякер. Поліціянт велів підсадити зомлілого бідолаху на дорожку, сам сів обік і велів живо їхати до головного шпиталю.

Отся пригода зрештою зовсім не жадна рідкість на львів-

ськім ґрунті, попхнула капітанові думки в інший бік, ніж доси. Почутє сповненого обовязку супроти ближнього додало йому сили і відваги. Хоч уже добре смеркало ся, у него на душі робилося якось ясніше. Почав навіть сам собі робити закиди, за те, що перед хвилею так чорно глядів на свої семейні відносини, що підозрівав загадки і тайни там, де їх правдо-подібно зовсім нема .

— Все воно якось буде, небоже Антосю! — мовив сам до себе. — Все якось уложить ся і може навіть ліпше, ніж би ти сам хотів. Тільки спокійно, без лишнього гармідеру! „Нур ніхт іберстірцен”! — як мовив той Німець гончар, коли йому віз з горшками перевернувся до рова. Щоби тілько ти сам не зробив нічого такого, чого б потім мусів жалувати, а зрештою здайся на божу волю!

Так фільозофуючи і моралізуючи капітан завернув з Пекарської і пішов до міста. Не знав властиво, куди має йти і по що, але йти до дому не почував ані охоти ані потреби. Прийшовши на Бернардинський пляц звернув на вулицю Галицьку, відсі вийшов на Ринок, відсі на Трибуналську і по-перед головний одвах вийшов на вулицю Кароля Людвіка звернув на пляц Маріянський, відсі на Академічну і так по цілогодиннім проході, огляданю вистав склепових, пильнім відчитуванню титулів книжок виставлених в антикварнях та книгарнях, підслуханю множества незначучих відривків вуличних розмов, майже сам не знаючи як і коли капітан опинився на вулиці Фредра перед будинком офіцерського касина. Тілько тепер пригадав собі, що виходячи з дому в глубині душі мав властиво постанову, щоби тут здібати ся з Редліхом і зажадати від него виясненя що до того бешкету, який зробив йому сьогодня в його власнім домі.

Була ледво шеста година. В касині не було ще майже нікого, тілько в білярдовій салі два молоді резервові офіцери грали в білярд, голосно викрикаючи числа зроблених карамболів. Коли війшов капітан, вони салютували по військовому і зараз розпочали знов свою гру, хоч уже без голосних викриків. Якоюсь пусткою дихнуло на капітана від тих обширних, порожніх саль з шаблоново поставленими кріслами, з газетами поукладаними на столах мов трупи в великій трупарні, з лякірованими супітами окопченими тютюновим димом. Тілько перед самим входом капітана касиновий слуга засвітив там дві-три газові лямпи, так що кути тої об-

ширної салі потапали в півсумерці. Роздягши ся з плаща і шаблі капітан сів при столі і почав читати часописі, хапаючи поперед усого львівські, котрих майже зовсім не видів отсе вже п'ять літ. Хоча в них не було нічого цікавого ані особливо-го, то про те він прочитував їх від дошки до дошки, не ми-наючи її анонсів. Відсвіжуваю собі в тямці фізіономію міста, його жителів, їх інтереси і уподобаня, порівнював теперішнє з недавно минувшим. Кожда назва, яку зустрічав у часописях, приводила йому на гадку щось знайоме: приятеля, шкільного товариша, вчителя, лікаря, фірму шевця, що шив йому чобо-ти, кравця, що ще за студентських часів так часто робив йому на кредит, торговку фруктів, або сварливу сусідку, котрій ще бувши хлопчиком робив ріжні збитки. Кожда назва вулиці ви-кликала нові спомини. Всміхав ся до них як до старих зна-йомих, здібаних серед чужої юрби. Відчитуючи ті мертві букви, слова і речена він навіть не силкував ся похопити їх льогічний звязок, їх значінє і зміст, та за те моментально пе-режив, ніби у сні або в калейдоскопі, найріжніші веселі і сумні, приемні або прикрі пригоди своєго житя.

Помалу касино почало наповнювати ся військовими. При-ходили міряним кроком, „шнейдіг”, випростовані після прусь-кого взірця, побрязкуючи шаблями і острогами. Витали ся салютуючи і короткими словами в роді „Сервус! Ві гейтс дір?” Переважна частина громадила ся в юдельні, а відси приходили хто до білярдової салі, хто до вузької та довгої картярні, повної зелених столиків і крісел. До читальні мало хто загля-дав. А що капітан сидів обернений плечима до дверей, то пер-ші з тих, що заблукали ся сюди, обходили довкола стола ні-бито переглядаючи часописі або шукаючи чогось спеціально і заглядали йому в лиць, а пізнавши його і буркнувши під носом „Сервус!” хапали швиденько першу ліпшу часопись і відходили не наближаючи ся до него. Пізнійше і сего не стало і хоча в читальні набрало ся кільканайцять офіцерів, то про те ані один із них не подав йому руки, не заговорив до него, не присів ся до него. Деякі позабирали часописі півиходили до сусідних саль, інші засіли при інших столах або десь по дальших кутах. Капітан сидів сам один, не перестаючи заглуб-лювати ся в читані львівських дневників.

Поки був сам один у салі, почував себе свободним і від-давав ся тій подекуди поетичній радості, яку в нім збуджу-вали ті дневники, а радше ті здавна знайомі імена і назви, що в них стрічали ся на кождім кроці. Та бачучи офіцерів, що

шастали ся по салії, брязкали острогами, шелестіли аркушами газет а особливо заглядали йому в лиці і тікали від него в ріжні боки, він швидко позбувся сеї поетичної іллюзії. Що значило те бокованє? Чи воно навмисне, чи припадкове? Не відвертаючи очій від аркуша газети, але не бачучи в ній нічого гісінько, капітан силкувався вмовити сам в себе, що се зовсім припадкова пригода, що офіцери — делікатні люди і бачучи, що він так пильно читає, не хочуть йому перешкоджувати і для того не зближають ся до него. Правда, супроти інших вони не були такі делікатні. Он сей поручник також пильно читає, та свіжо прибувши товариш без церемонії кладе йому руку на плече, розпочинає з ним розмову і відриває його від читання. Ну, між близькими приятелями се діло звичайне, та ми, сказавши правду, чужі собі, — міркує капітан, з під лоба і не без якої зависті поглядаючи на прояви близької і сердечної приязні між тими чужими для него людьми. Щось немов шепнуло йому: Ану відложи на бік газету, чи котрий з них приступить до тебе? Та в тій самій хвилі така трівога проняла його, що ануж ніхто не приступить і скандал вийде вже зовсім безсумнівний, що він не відважився відірвати очі від газети, похилився над нею і держав її руками, як який щит, як потапаючий дошку, що ратує його від загибелі.

Та сидіти ось так над часописю цілковито для него байдужою, подавати вид, що читає, хоч справді не читав, мовчати і крадькома тільки позирати на інших, се було для него дуже крикро а чим далі, тим більше мучило його. Капітан властиво не розумів, що діється з ним? Що його так знесмілило? Чому не може в тій хвилі встати і з свободінським видом підійти до одної купки, що розсіла ся близько печі і притишеним голосом розпочала якусь розмову? З вchorашньої учи пригадує собі майже всі їх фізіономії. Пили з ними брудершафт, тож не можуть його відіпхнути, а в тім щож могло би спонукати їх відпихати його? А все ж таки, хоч кілька разів збирався на відвагу, в душі називав сам себе дурнем і трусом, все таки не міг встати і прилучити ся до балакливої групи. Чув, що кров бе йому до голови, що в очах морочить ся і думки путають ся. Тілько слух його заострився незвичайно, уши поробилися шпіонами, щоби підслухувати розмову, що вела ся в противнім кінці салії. Розмова оживлювалася чим раз більше. З повені слів виривалися цинічні сміхи, грубі жарти переплітани шептами або розсудливими упімненнями

старих, огляднійших офіцерів. Помалу кружок близько печі робив ся чим раз численній; майже всі, що були в салії, покинули газети і зібралися довкола печі.

Капітан сидів немов на розжарених вуглях. Йому здавалося, що вся та розмова йде про него, що всі позирають ся на него, згірдливо моргають в його бік, показують на него пальцями. Уривані фрази і речення, які він десь колись ловив ухом, робили на него таке враження, як коли би хто жевріючим приском посипував його по голім тілі. Терпів страшенно, та даремно силкувався відгадати, чому і за що терпить.

В кінці дехто з тих, що стояли коло печі, особливо молодші, почали голосно викрикувати поодинокі, уривані речения.

— Се не може бути! Ми не можемо се стерпіти! — кричав один.

— Алеж він правдоподібно нї про що не знає, — уговував другий.

— Щож то він сліпий і глухий, щоб не знати, що творить ся довкола него?

— Нї, ми такого пана не можемо стерпіти між собою!

— Алеж треба би поперед усого переконати ся, дати йому змогу витолкувати ся.

Гармідер зробив ся загальний. Капітанове положене зробилося в кінці зовсім неможливе. З найбільшим зусиллом своєї волі він відложив на бік газету, встав і наближаючи ся до якогось поручника, що стояв найближче него, промовив до него чимно, мягким, злегка тремтячим голосом:

— Не прогнівай ся, товаришу, коли запитаю, про кого властиво тут мова?

Поручник зиркнув на капітана якимсь збентеженим, заклопотаним поглядом і процідив:

— Е, то... так...

— Що будеш крутити, поручнику? — гукнув голосно якийсь капітан від піхоти, здоровенний мушкін, крепким, барітоновим голосом. — Адже раз треба йому сказати правду. Так, отже, Ангаровичу, знай, що ми розмовляли про тебе.

Грім з ясного неба, вдаривши ось тут обік него, не був би так перелякав Ангаровича, як ті слова. Хоч уже перед тим, ще вчора прочував, що офіцери мають щось проти него, то все ж таки в глибині душі вважав се за якусь сумнівну догадку, за забобон, якому можна не няти віри. Та тепер уже сумнів

був неможливий і та страшна дійсність прошила капітана мов карабінова куля. Поблід, захитав ся на ногах, та тримаючи ся за поруче крісла, якимсь розбитим голосом запитав:

— А не можна би знати, що ви товариші говорили про мене?

— Ми спорили над питанем, чи можемо толірувати тебе дальше в своїм товаристві, чи ні?

— Мене? — скрикнув Ангарович. — Щож я таке зробив, щоб ви мали аж не толірувати мене в своїм товаристві?

— Не гнівай ся, брате, — мовив капітан від піхоти. — Ти знаєш, що в житю людському бувають такі пригоди, коли на чоловіка паде погана тінь, хоч він може не то своєю рукою, але навіть думкою не причинив ся до сповнення поганого вчинку.

— Значить, на мене паде якась погана тінь! — запитав остро капітан, котрому певність і безсумнівність грізного положення вернула його воєнну хоробрість. — Прошу вияснити мені, що се за тінь?

— Ми думали, що ти й сам знаєш, в чім тут діло.

— Я знати про себе щось злого і смів би прийти в ваше товариство? — скрикнув Ангарович.

— Ну, братіку, не знаємо тебе близше, мовив один зі старших військових. — А прийти в наше товариство почуваючи ся до негарних вчинків, се певно не був би гарний поступок, але сам признай, не було би ніщо так дуже неможливе.

— Для мене се зовсім неможливе!

— Га, може бути. Та нам здавало ся неможливим також се, щоби ти досі не знати, з ким жиєш і як жиєш.

— Що? що? що? — з зачудованем скрикнув капітан. — Сих слів то вже абсолютно не розумію.

— Ну, а я не маю обовязку вияснювати їх тобі, — мовив гордовито його інтерльокатор і обернув ся до него плечима.

— Як же се, — ледво здергуючи свій гнів скрикнув Ангарович, озираючи ся довкола. — Осуджуєте мене, бокуєте від мене як від прокаженого, признаєте мене негідним свого товариства, видаєте на мене засуд смерти і виконуєте його, а про те не хотите мені сказати, в чім моя вина!

Гнів, обурене, почуте дізнаної кривди, страх, що та кривда мусить все таки мати якісь реальні мотиви, вкінці безсильна розпука при виді товаришів, що відвертали ся від него — все те клекотіло в капітановім нутрі. Не знати, що чинити, як

поступити в тій страшенній колізії, в якій зниклиов ся не звісно як і защо. Якісь великі, кроваві плями почали миготіти у него перед очима і з таємних глибин душі виринало непереможне бажанє змити свою кривду, свою ганьбу в крові першого ліпшого з тих ситих, гордих людей, котрим очевидно байдужісінько було до його стражданя.

— Ось іде Редліх, — промовив нараз один офіцер і обертаючи ся до капітана додав: — Він певно схоче тобі вияснити, про що тут річ іде.

— Так, так, — гукнуло хором кілька голесів, а коли він не схоче, в такім разі перший ліпший з нас готов тобі служити.

— Редліх! — озвав ся один з поміж офіцерів до Редліха занятого витиранем своїх окулярів. — Є тут Ангарович і хоче розмовити ся з тобою. Думаємо, що яко приятель схочеш і зумієш найліпше вияснити йому ситуацію. А коли не схочеш, то пішли його до кого будь з нас.

— Так, так, кождий з нас готов йому служити! — потвердили інші офіцери і гурмою вийшли з салі, лишаючи обох приятелів самих.

Редліх добру хеилю стояв мов оствпілий. Не надіявся застати тут Ангаровича; не знати чому був певний, що Ангарович прийде до него на кватиру і зажадає виясненя тої нечемності, якої допустив ся в полуднє. Вже укладав собі в голові як найделікатнійші, як найбільше приятельські фрази, якими хотів утихомирити справедливий гнів капітана. Але тепер! тут! Один позирк на ситуацію, яку застав, перші слова, що вискочили з уст офіцерів, переконали його, що справа попсована безповоротно, що про зменшене правди, про її делікатне трактоване або часткове заховане не може бути ані мови.

Які наслідки мусить мати серед таких обставин його розмова з капітаном, се також для Редліха ані на хвилину не могло бути сумнівним. В тій хвилі, коли офіцери лишили їх самих, Редліх почув, що їх товариські руки поклали його на плиті з розпеченої зеліза. Чи вмити руки від усего? Чи відіслати капітана до інших? Смертельний удар, нанесений рукою приятеля чиж не буде сто разів гірше болючий? Та з другого боку чиж товариші не будуть мати права вважати його трусом?

Кілька хвиль стояла в салі гробова мовчанка. Оба при-

ятелі стояли супроти себе як засуджені на смерть, бліді, безсильні промовити, безсильні глянути один другому в очі. В кінці Редліх перший наблизився до капітана і подав йому руку, котру той стиснув. Обох руки були холодні як лід.

— Що маєш мені сказати? — глухим голосом запитав капітан.

— Сядьмо! — майже шептом вимовив Редліх.

— Сіли. Редліх знов хвилю мовчав, шукаючи слова, звороту, яким би міг розпочати сю фатальну розмову.

— Гніваєшся на мене, — промовив в кінці не підводячи очий на приятеля. — Чуєшся ображеним, правда? Маєш рацию. Я образив тебе нині в полуднє. А що найфатальніше, що не можу тебе перепросити, бо я поступив так з конечності, інакше не міг поступити.

Капітан кинувся немов укушений гадюкою і майже шепчуши зі зворушення запитав:

— А то чому?

— Виясню тобі, все витолкую, — мовив Редліх, — хоча Бог мені свідок, я віддав би половину життя, щоби тільки не потребував тобі нічого вияснювати, щоб усе те, що тепер муши тобі сказати, була неправда, видумка або луда.

— Не покликай Бога на свідка, але говори, що маєш говорити! — з холодною резигнацією промовив капітан.

— Нехай і так, скажу тобі коротко, — зітхаючи мовив Редліх. — Ота жінка, котру я застав у вашім товаристві, належить до таких жінок, котрих навіть назви в поряднім товаристві ніхто не може назвати. Не думай, щоби се була по просту упавша жінка. О, ні! Всі ми грішні, всі падаємо в своїм житю і для таких жінок, нераз жертви нужди, пересудів або навіть широго чутя, можна нераз мати навіть пошану. Знаєш мене, що суспільні пересуди не керують моїм осудом, значить, можеш міркувати.

— Алеж та жінка тебе не знає! — скрикнув капітан.

— Ти може приняв її за когось іншого?

— На жаль, ні! — сумно відповів Редліх. — Знаю її аж надто добре, знає її більшість присутніх тут офіцерів і коли хочеш переконати ся, можемо завести тебе до її мешкання.

— До її мешкання? Так хтож вона така?

— Не маю слова, щоби схарактеризувати тобі те огидливе і підле ремесло, яким займається вона. Те ремесло тим огидливійше, що полягає на ошуканстві, на укриваню перед оком властів і веде ся під невинним титулом пансіону для бідних

та чесних дівчат.

Капітан аж скаменів з зачудованя і переляку.

— Боже! — скрикнув, — і таку особу!..... Аджеж я сам задержав її на обід майже силоміць. І таку особу... мої діти навчили ся називати тіткою.

І він залляв ся горячими слізми хлипаючи мов дитина і затуливши лице руками. Редліх мовчав.

— О, се страшно, страшенно! — повтаряв капітан, та нараз підвівши голову і вдивляючи ся в Редліхове лице мокрими від сліз очима мовив майже радісно:

— Але щож з того? Ну, помилка. Аджеж ані я ані моя жінка не знали до сеї хвилі про се. А ся огидна жінщина — шкільна товаришка моєї жінки. Значить, коли се була та тінь, що падала на нас, задля котрої товариші хотіли виключити мене зі свого товариства, то щож лекше, як змити ту пляму, відсунути ту тінь? Чи ж міг ти, чи міг хто небудь із вас припустити, що дізнавши ся про все я стерплю бодай на хвилину не тілько присутність сеї почвари в жіночій постаті в своїм домі, стерплю бодай, щоби її імя згадувано в моїм домі? І задля такої тіни прогріху причинювати мені таку прикрість замісто розповісти мені від разу ясно і отверто, о що тутходить! Ні, старий приятелю, се було не по приятельськи! Так приятелі не роблять! Ну, але досить того! Подай мені руку! Все те уложить ся, все направить ся.

Редліх слухав тих слів, що невдержаним потоком рвалися з капітанових уст. Серце краяло ся у него, коли бачив радість і надії приятеля і почував, що в найближшій хвилині мусить нанести їм смертельний удар, мусить сю гарну, благородну душу, повну добра і віри в людей, зіпхнули з її ясної високості і скинути в чорну безодню зневіри і розпуки. Та дарма, іншого виходу не було.

— То то й горе, старий друже! — мовив понуро Редліх, не приймаючи поданої йому капітанової руки, — ніщо не уложить ся, а те, що попсовано, вже не дасть ся направити. Те, що я доси розповів тобі, се тілько половина справи і то жаль менша половина.

— Що? Значить, є ще щось? — скрикнув капітан.

— Е, і то щось таке, про що я волів би ніколи не говорити. Та щож, коли діло дійшло до того, що не можу мовчати, то знай, що твоя жінка —

— Що смієш мовити про мою жінку? — верескнув з ці-

лого горла капітан, зриваючи ся на рівні ноги.

— Знає дуже добре, хто такий ота панї, — рівним голосом мовив Редліх.

— Брешеш, брешеш! — кричав капітан.

— І навіть — маємо на се незбиті докази — є з нею в тихій спілцї, — так само продовжав Редліх.

— Брехуне! Підлій клеветнику! Мовчи, мовчи! — ревів капітан кидаючи ся на него з плястуками. — Тілько твоя кров може змити сю огидну, сю нечувану клевету, яку ти кинув на найчеснійшу жінку! Боже, що се дієть ся зо мною! Геть мені з очій, бо тебе розірву! Геть!

І капітан знов кинув ся на Редліха вхопивши крісло і сам себе не тямлючи зі злости.

На його крик юрбою вбігли офіцери і обступили обох.

— Підлі! Нікчемні! — кричав пінячи ся і кидаючи ся капітан. — Так ось чого вам було треба! Се була ваша конспірація! Вбити, мордувати, замучити мене забажали. І за що? Що я зробив вам? А той... той скорпіон, що вдавав моєго приятеля, дав себе ужити вам за знаряд. О ганьба вам! Ганьба і прокляте!

Всі офіцери мовчали. Кілька найсильнійших держало капітана за руки і рамена. Він кидав ся, кляв і скреготав зубами, бажаючи пімсти, крові або смерти. Редліх стояв обік, блідий як труп, чекаючи поки капітан успокоїть ся. В кінці товариші бачучи, що сам вид Редліха все на ново вводить капітана в неописану стеклість, попросили його, щоби віддалив ся до сусідної кімнати. Тілько за якої пів години капітан зовсім охриплий, ослаблений і знесилений упав мов не живий на крісло і почав знов плакати.

Було вже пізно в ночі, коли його розбурхана душа успокоїла ся на стілько, що міг троха холоднійше розміркувати, що треба робити. Тоді забажав ще раз розмовити ся з Редліхом. Той прийшов блідий, але спокійний і повний резигнації.

— Ти сказав мені, що маєш докази, котрі промовляють против моєї жінки? — мовив капітан. — Які се докази? Покажи їх.

— Се такі докази, котрих показати тобі не можу, та про те вони безсумнівні. Се оповідане нещасливого барона Рейхлінгена.

— Барона! — скрикнув капітан поражений в саме серце.

— Так, барона, котрого обі ті жінки втягнули в свої сіти і зруйнували. Твоя жінка грава в тій історії навіть головну роль. Якого рода була та роль — —

— Мовчи! Мовчи! — скрикнув капітан і зірвавши з руки рукавицю кинув її Редліхові в лиці. Сей спокійно і без ніякого видимого зворушення приняв визов.

Не минуло пів години, а справа була уложена. Обопільні секунданті за згодою обох сторін уложили услівя гонорового залагодження сеї пригоди. Завтра о семій з рана мав відбутися поєдинок на пістолети. Дістанс пятнайцять кроків, триразова виміна куль, а в разі як би борці вийшли без ушкодження, по півгодинній перерві повторене поєдинку. Коло однайцятої години капітан вийшов з військового касина.

— А де живе ота... жінка? — запитав на відході.

Їому подали адрес Юлії, після чого він салютуючи і не подавши ні кому руки вийшов геть.

VIII.

Вийшовши з касина капітан якийсь час ішов просто перед себе, машинально, без свідомості, мов накрученій автомат. Обминав прохожих, скручував на рогах із вулиці в вулицю і йшов все даліше, не застановлючи ся, не знаючи, куди йде і по що. Почував потребу руху, темноти і забуття.

Була холодна, тиха і темна ніч. Ішов сніг і його студені клаптики густо сідали капітанові на лиці, на очі і уста. Він чув їх дотик, ніби уколи шпильок, та рівночасно почував якусь роскіш в тих уколах. Туркіт фіякрів, що проїзджали в скаженім розгоні, був йому також приємний, бо, бачилося, заглушував ту бурю, що лютувала в його нутрі, руйнуючи, перевертуючи і вириваючи з корінем усе, все те, що в ній було святе, гарне, улюблене.

З вулиці Фредра вийшов на Баторія, відси на Камяну, даліше на Панську, та тут завернув і пішов сею вулицею в напрямі до Зеленої, але не входячи на Зелену завернув на вулицю Зиблікевича. Шукав самітних заулків, от тим то скрутів на Стежкову і вийшов знов на противний конець вулиці Фредра. Відси через пляц Академічний пішов у гору Гончарською, даліше на вулицю Голембя, зішов у низ на Калічу, а звідси йшов просто вулицею Оссолінських до пустого і завмерлого в темряві Єзуїтського саду. Дерева в саду стояли голі, їх гіляки розплівали ся в темряві, тільки грубші пні і конари бовваніли як чорні стовпи на темному тлі. Сніг ішов густий і затемнював світло ліхтарень, що слабо миготіли на рогах вулиць. Туркіт фіякрів долітав сюди тільки з далека, мов глухе, непереривне клекотане. Капітан ішов не зупиняючись, судорожно стискаючи в долоні холодну рукоять шаблі. Бояв ся станути, зупинити ся на хвилину, немов там за ним гнала ся якась марюка, що аби тільки він зупинив ся, зараз його догонить і розшарпає.

В кінці стрепенув ся, станув переводячи дух і почав збирати розсіяні, розбиті влади своєї душі.

— Що се зо мною було? Що стало ся? — питав сам себе

силкуючи ся вияснити собі ту наглу і дивну катастрофу. — Аджеж учора я вернув з Боснії. Адже учора, ще вчора я був щасливий, такий щасливий, як ніколи в житю. Навіть Пана Бога я запитував, за що дає мені стілько щастя. Дурень, дурень! Я й не почував, не догадував ся, що все мое щастє було — луда, фата моргана, миляний пухир! І ось пухир приснув. Щож далше?

Капітан був тепло одягнений, надто загартований на сту-дінь. Та про те почував, що в тій хвилі безмірний мороз прошибає всю його істоту, втискає ся аж до серця, до мізку і причиняє йому страшенній біль. І знов не знаючи сам, що з собою робити, мов тровлений звір він пустив ся йти прискореним кроком, по перед соймовий палац, на вулицю Міцкевича і горі нею, до церкви св. Юра. Аж на площі перед Юром зупинив ся хапаючи повітре повними грудьми і віддихаючи глибоко. І знов думка зачала працювати. Мов жива, стала перед ним недавня сцена в касині.

— Чого вони хотуть від мене? За що мене карають? Аджеж я не зробив їм нічого. О піdlі, піdlі, нікчемні! Щоби поразити мене в саме серце, вбити насамперед морально а потім фізично — бо очевидно вони сего бажають! — кидають клевету на мою жінку, обкидають болотом те, що в мене найсвятійше. Формальну конспірацію на мене завязали. „Коли ти, Редліх, не хочеш узяти його на себе, то кождий з нас готов се вчинити“. Аджеж се були їх слова! Заставили на мене сіть, обскочили мене і знали, що їм не вирву ся. Підіслали того дурня Редліха до мене до дому, щоби мене образив, спровокував, вігнав в лапку. О піdlі, піdlі! Юди! Але ні, не з'їсьте мене так швидко! Буду бороти ся, зубами гризтиму вас, а не дам вам так легко тріюмфувати над собою!

Випростував ся і поглядом повним ненависті окидаючи те темне, замерклє озеро, зложене з домів, палаців, тут і там миготячого світла і клекоту фіякрів, що розстелювало ся перед його стопами, з військової привички вихопив шаблю з похви і замахав нею, що аж свиснула в повітрі. А потім застромивши знов шаблю до похви легким кроком і з піднятю вгору головою вертав вулицею в низ знов до соймового палацу.

Та на половині дороги зупинив ся, станув мов остановілий. Грізна почвара, що гонила за ним ненастанно від самого виходу з касина і з далека зачаювала ся на него, аж тепер запустила йому свої пазурі в груди. Стало ся се несподівано, не-

спостережено. Він був спокійний. Йому здавалося, що постанова — пімстити ся завтра на змовлених на його згубу офіцерах додала йому сили і певності. В тій певності мигнула йому в його голові думка:

— Піду до дому.

І в тій же хвилині він почув, як почвара шарпнула його лабою, почув безмірний біль, почув як розпук трупячим лицем зазирає йому в очі.

— До дому? Чого? Що я там застану?

Отсі пітання вертілися у него в голові мов завіси, на яких укріплена двері, що ведуть у пекольну безодню. Що сковано там за тими дверми, сего не зуміє ніякий ум зглубити, ніяка фантазія собі уявити. Страховина — се мізерне слово навіть на те, щоби замаскувати те, що там криється. Підземні льохи, де колись найжорстокішими муками тортуровано людий, се були місця забави і спочинку, коли прирівняти їх до тої безодні, що рознимає пащеку там, у нутрі його душі.

Аджеж його жінка має бути почварою, упирим, що висисає людську кров! Аджеж та гарна, невинна жінка, така повна любові і така йому мила, се має бути чортиця, спільниця тої женичини-сатани! Редліх се сказав йому, чоловік котрого він доси ніколи ще не виловив на брехні, чоловік сумлінний, що не кидає на вітер таких огидних підозрінь, його шкільний товариш і щирий приятель. Значить, сему мала би бути правда? О, в такім разі проклинаю день, в котрім я на світ народився і хвилину, коли сказано: отсе людська істота! В такім разі не має більшої ганьби в цілому світі, як бути чоловіком!

Капітанувесь трусив ся мов у пропасниці. Гнав що духу вулицями не тямлячи гаразд куди жене. А про те по півгодиннім блуканю побачив нараз, що опинився на вулиці Пекарській, насупроти тої камениці, де була його квартира. В вікні спальні видно було світло. Капітан став на тротоарі на супротилежнім боці вулиці і вдивлявся в те світло.

— Дожидає мене! — пролітали думки по його голові, безладно мов зівяле листе гнане осіннім вітром. — А діти, мої діти називають тіткою оту... оту...

Заскрготовав зубами. Скажена злість закипіла в ньому. Одним скоком переплигнув вулицю і підбіг до каменичної брами. Торгнув дзвінок, щоби розбудити сторожа. Влетіти до її спальні, присилувати її, щоби признала ся до вини і задавити, розшарпати, погризти зубами на місці! — се була його думка. Та ледво продумав її до кінця, сам її перелякався

і скочив від брами, на вулицю, на супротилежний тротоар і пустив ся тікати мов останній боягуз, боячи ся, щоби сторож не прокинув ся, не побачив його і не присилував війти до дому. Ні, в тій хвилі війти до своєго дому не міг би за ніякі скарби на світі! Був в такім настрою, що певно або Анєлю або його винесли би завтра трупом зі спальні. На щастє дзвінок львівським значаєм відмовив служби або може сторож не почув одноразового торганя, досить, що ніхто не вийшов відчинити браму. По кільканайцятьох мінатах смертельної трівоги, які капітан пробув скований за рогом камениці, тремтячи, ~~озираючи ся на всі боки~~ мов злодій, він помалу почав успокоювати ся і троха холоднійше розмірковувати свої відносини до Анєлі.

— А вона десь там чекає на мене! — снував знов перерване, безладне пасмо думок. Давнійше плакала, коли я так до пізна лишав її саму. Тепер мусіла вже привикнути до сего. О, і богато де до чого іншого привикла! Аджеж те, що говорив про неї Редліх, усе правда, найчистійша правда! Чую се цілою душою, всею істотою! Сказити ся можна від сего чутя. Розпуха! Розпуха! А він мовив, що має докази! Оджеж до того дійшла моя улюблена, моя обожана, мати моїх дітей! Ні, я не стерплю сего! Зараз, в тій хвилині мусимо з нею зробити обрахунок — на завсігди! Аджеж сяк чи так, нам дальше не можна жити разом!

І знов подав ся до брами. Та ледво вийшов на серед вулиці, насупроти каменичної брами, йому причули ся важкі крики і півсонне сапанє сторожа, що йде відчинити браму. І коли в тій хвилі побачив блиск, який ішов із Анєліного вікна, те мляве, лагідне світло, що проходячи крізь рухливу густу сітку спадаючих снігових платочків в його очах набирала злегка пурпурового відблиску, немов було відбите від широкої калюжі крові, — то знов скажений переляк обхопив усю його суть і він не застановляючи ся далі, не озираючи ся і брязкаючи шаблею об камінє погнав геть від сеї брами, Пекарською вулицею в гору і скрутів у одну з бокових вуличок до Личаківської. Поліціянт, що стояв на розі тої вулиці, бачучи військового в такім швидкім бігу і догадуючи ся, що стало ся щось таке, що вимагає його інтервенції, зачав бігти до него. Бачучи його наближене капітан що духу загнув у бокову, темну вуличку Францішканську і зачав бігти горі нею.

— Пане! Пане! Зачекайте! — кликав за ним поліціянт, поховзнувши ся і чуючи, що не догонить утікача. Та капітан не

чув його поклику. Поліціянт зачав свистати, звертаючи увагу інших стійкових на таємного втікача, та інших стійкових не було так близько і свист пройшов без відгуку. Тимчасом капітан вибіг на вулицю Куркову. Йому заперло дух. Зупинив ся в темній закутині, де ніхто в віддаленю яких десяткох кроків не міг його доглянути, і віддихав, віддихав довго і силкував ся знов навязати перерване пасмо думок. Та сим разом їх напрям був зовсім противний, ніж попереду.

— А вона мене любить! І дітий любить. Видно се з кожного її руху, з кожного слова, з кожного листа. Любов і бездонне зіпсуете чиж можуть жити в парі? І чи її зіпсуете, чи ті її злочини справді так уже доказані? Упереджуvala мене, щоби я не слухав спліток. Значить, і до її слуху мусіли вони дходить. Заклинала мене, щоб я виступив із армії. Дурень я, не розумів, чому вона се чинить! А тепер бачу. О, тепер мені ясно, коли удар упав, коли не можу вже вернутися. Хотіла вирвати мене з того болота, з посеред тих людей відірваних від життя, привиклих до дармоїдства, зіпсованих, що ширять і довкола зіпсуете. А може знала навіть про конспірацію, про змову сплетену на мою загибель. Її нервовий напад, тривога за дітий, горячкове благанє, щоб я подав ся на пенсію. — О, сліпий, сліпий, що я не достеріг сего всого від разу! За мене вона трівожила ся, бажала моєго щастя і супокою! Та чому ж мене не освідомила? Чому не сказала мені виразно, що й до чого воно йдеть ся? Чому? О, розумію, розумію! Занадто добре знає мою вдачу, дурну, уперту, повну пересудів і підливих підозрінь! Знала, що я би не няв їй віри, що я підозрівав би її Бог зна за що. Думала, що її удасть ся протягти діло, підготовити мене до гіркої правди. Але я дурень усе попсуваю. І маю тепер за се! О Боже, дякую тобі, що Ти своєю рукою відіпхнув мене від тої брами, від того порога, через який переступивши перед хвилею я міг би був зробити ся Каїном, допустити ся вчинку, якого б я сам собі ані тут, ані в будущому житю не міг був ніколи дарувати!

Буря минула. Вихор прошумів. Любов до жінки і сім'ї, віра в її любов і доброту, віра в благородність людської душі показала ся сильнішою в капітановім серці від тої бурі, перетрівала страшенну навалу, вийшла з неї переможцем. Він успокоїв ся. З цілої тої внутрішної бурі лишило ся тілько почутє великого жалю до людей — низьких, завидючих, злосливих, що оббрізькують піною своєї зависті те, що стоїть

високо по над рівнем їх моральності. Лишив ся у него благородний гнів, обурене, особливо на Редліха, на приятеля, котрому він так щиро вірив і котрий так огидливо надужив його довіря. Капітан почував тепер, що коли завтра стане супроти него око в око і коли противник при першім вистрілі не повалить його трупом, то його рука певно не дрогне, його пімста за зневажену святиню його домашнього огнища буде рішуча, повна і неминучая.

Бите годинників, що продзвонили першу годину, перервало хід його думок. Перша година! Так пізно! Анєля десь там жде, турбується! Болюче чутє ворухнуло ся в серці капітана. Любив її в тій хвилі над житє, над усе в світі, над свою честь. Та разом з тим почував, що бачити її тепер не може, не повинен. Сім годин відділяло його ще від хвилі, що мала рішити для него, чи житє, чи смерть. Поєдинок з Редліхом був неминучий. Відкликати його — про се не могло бути ані думки. А бачити ся з Анєлею, се могло довести до захитання сеї постанови. Ні, ні! Він завтра мусить бути спокійний, сильний, приготований на все, в порядку зі своїми думками і почуттями. Стріча з Анєлею і з дітьми могла б усе розстроїти. Коли лишить ся живий, то й так побачить їх завтра і ощадить їм кількох годин трівоги і непевности, а коли згине, га, то й так досить вчасно вони про се дізнають ся!

Глибокий біль здавлював його серце, коли подумав, що може згинути не бачивши вже тих, що їх любив так горячо, що для їх чести і доброго імені наражував своє житє. Смерти не бояв ся. На полях битви йшов сміло поперед своєго відділу, додавав відваги воякам, жартував зі свищучих куль. Тілько свідомість, що може згинути там, серед чотирьох стін стрільниці, так близько жінки і дітей, а надто так несподівано для них, відчуване їх болю, їх сліз, їх важкої сирітської долі по його смерти різало його серце. Та він відганяв від себе ті тоскліві думки, силкував ся вкріпити в собі віру, що противник або не стане на поклик, або перед боротьбою відкличе свою клевету, або в кінці почуваючи свою лиху справу хибити. Уважав сей поєдинок божим судом між ним і клікою нікчемників, що з якоїсь невідомої причини сприсягли ся на його згубу. Оджеж Пан Біг знаючи його правоту і невинність не допустить, щоби підлота і інтрига величали ся перемогою.

Так роздумуючи йшов помалу здовж Губернаторських Валів, в низ, прямуючи до ринку. А вийшовши на ринок, де не зважаючи на пізну пору і погану погоду пересували ся ще

тут і там постатії налогових гостей трактирних і шинкових, одні одинцем і непевними кроками чимчикували до якоїсь неясно означеної мети, другі сунули купами, серед голосної розмови і ще голоснійших сміхів, капітан почув голод і втому. Перша його думка була піти до першої ліпшої отвореної пиварні або реставрації. Вже вступив до одних сіній, що вели до реставрації, та нараз зупинився і поспішно вийшов назад на ринок. Пригадав собі, що в кождім такім локалю в теперішній хвилі застане більшість гостей військових, офіцерів. Бачити ся з ними, витати ся, розмовляти не потрафив би тепер ні за яку ціну. А хто знає, може би мусів зносити ще нові наруги і пониження, що могли би знов позбавити його супокою, здобутого з таким трудом. Ні, ні! Ні за що в світі не вступить до реставрації! І оминаючи старанно стрічу з усякими воєнними, що тут і там моталися в тих крикливих і сміховитих купках, капітан пішов до Англійського готелю, велів подати собі комнатку, принести вечерю і бутельку вина а також кілька аркушів паперу, перо і чорнило і покріпивши ся засів писати прощальні листи до жінки і до дітей.

Анеля по виході мужа чула ся зовсім супокійною і навіть почувала якусь радість. Була переконана, що капітан пішов до команди подати просьбу о димісію і її аж лекше робилося на душі при думці, що вже завтра, позавтру, за кілька день він буде міг скинути з себе той мундур, що колись робив його для неї таким принадним, а тепер видавався їй страшним, важким мов кайдани. Знала, що сей мундур накладає на її мужа ріжні тяжкі і небезпечні обовязки і їх власне лякала ся найдужче. Знала також, що коли не для кого іншого, то бодай для сего мундуру він мусить бувати в товаристві інших військових, а яке небезпечне може бути се товариство, се показало ся дуже ярко на недавній Редліховій візиті. При самій згадці про сю візиту дрож пробирала Анєлю. Той дурний, деревляний стовп! Чого він мусів улізти? І чому не міг у своїй капустяній голові знайти крихітку членності, але від разу підвівся на задні лаби, як подразнений медвідь? О, ненавиджу його! ненавиджу їх усіх! — крізь затиснені зуби шептала Анеля, пригадуючи ту важку атмосферу, яка залягла була в їдалі по Редліховім відході, і той холодний піт, що обливав її тоді, і ті надлюдські зусилля, з якими вона силкувала ся опанувати своє зворушене і показати ся мужеви зовоїм свободною і наївною. Та Богу дякувати! Компромітація з боку таких людей як отсей Редліх уже не довго буде її загрожувати.

Силою своєї волі і своєї любови до мужа вона відсуне сей Дамоклів меч. Її чудові очі горіли полумям правдивої радості при думці, як то вони обое з мужем вийдуть геть звідси, геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до своєго дворика, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свободно і забути все минуле, вирвати з корінем із душі ті страховини, через які тут мусіла переходити, і вся, вся без поділу віддасться своїй любові, своїму домашньому огнищу.

Елястична, як звичайно бувають повнокровні і енергічні натури, Анеля швидко вимела зі своєї душі всі прикрі і важкі вражіння нинішнього дня і живо вештала ся по помешканю занята своєю щоденною роботою. Переглянула одежі дітей, тут щось залатала, там пришила гузик, там знов веліла служниці вивабити пляму. Антось незабаром прийде — треба прилагодити каву і підвечірок, подумати про вечерю. Тимчасом прийшли діти зі школи вносячи до помешкання освіжаючу хвилю веселих голосів, сміху, і щебетання. Анеля помогла їм пороздягати ся, сама розмовляючи і сміючи ся з ними як дитина, дала їм їсти, а потім переробила з ними лекцію кімнатної гімнастики. Потім засадивши їх за книжки сама пішла до кухні, щоби допомогти Марині прилагодити каву.

Антось не було. Певно генерал, що любив його дуже, дізнавши ся про його намір виступити з армії, запросив його до себе і силується вибити йому з голови сю думку, обіцюючи швидкий аванс, підвищене пенсії... Щож, підвищене пенсії без сумніву була би не кепська річ. Адже вони зовсім не можуть числити себе до заможних, хоча наслідком її старань і заходів не належать до таких дуже вже вбогих. О, вбожество, недостаток, се були фурії найстрашніші для неї в житю! Щоби закляти ті фурії і вдергати їх здалека від своєго домашнього огнища, на се вона посвятила так богато... так богато! Антось навіть поняття не має про се і дай Боже, щоби й ніколи не дізнав ся! Він любить її горячо, пристрастно — пізнала се від разу. Він вірить в неї, бачить її любов і певний, що вона йому вірна, ані на хвилину, навіть думкою ані мрією не зломала заприсяженої йому вірності. А все таки сей прямодушний, сентіментальний Антось... Коли би він дізнав ся про все, то хто знає, що би то було!... Хто знає, чи він би...

Анеля похитала головою, не хочучи додумувати до кінця сеї думки. Що там! Я була йому вірна і се додає мені сили. Я не зломала своєго слюбу, значить, із сего пункту не може робити мені ніякого закиду. А тамте інше... проче.. ну, се ще

хто знає як уложить ся. На се ще можна задивляти ся з ріжних становищ. Коли б тілько виграти на часі! Колиб тілько зі Львова, з сего товариства, з сего окружения, а там якось то воно буде!

Минула шеста година, Антось не приходив. Певно хтось з висших офіцерів запросив його на гербату і на розмову і він не міг ані відмовити ся ані швидко викараскати ся. Випила з дітьми каву і позволила їм бавити ся. Та діти випросили ся до кухні, де Гриць, з котрим Михась був дуже заприязнив ся, зладив для него маленький столярський варстат, то б то на разі вчив його обходити ся з долотом і свердликом. Цеся також не хотіла лишити ся позаду за братіком і хоча Мариня силкувала ся вмовити в неї, що панночці не яло ся займати ся такою роботою, все таки взяла ся також до діла і за годину обое в дощечці, яку їм дав Гриць яко матеріал, понаверчували стілько дірок, що виглядала мов решето. А поки діти працювали, Гриць сидячи на лавці і курячи люльку, розповідав не так їм, як радше Марині, про дивні пригоди свої і пана капітана в Боснії, про гірських розбійників і повстанців, про Турків і Туркинь, про мечеті і старосвітські будівлі, про тамошніх мужиків, про гори і плоди тамошнього краю. Як мужика се власне його найбільше зацікавлювало, і з його широкого, добродушного лиця, прикрашеного невеличким чорним вусом, можна було вичитати щире внутрішне вдovolenе, коли бачив, що й Мариню зацікавлюють ті річи, що вона з добрым розумінem і вподобанем розпитує його, як там живуть і працюють і поводять ся тамошні люди.

Анеля тимчасом нудила ся в покою. Що се значить, що Антось не вертає? Недобрий! Отсе тілько другий вечір проводить у Львові і вже починає занедбувати її. Ломала собі голову, де він тепер міг бути, з ким розмавляє і про що? Впадала на ріжні здогади і сама опрокидала їх. Тілько від одної комбінації відскакувала її фантазія, щоби він міг тепер бути в касині. Не знати чому, але їй твердо вірилось, що сьогодня Антось там не піде. Взяла в руки якусь роботу і сиділа ні про що не думаючи, тілько ловлячи слухом кождий гук, кождий стук, кождий шелест, що долітав із сіній, завсігди думаючи, що се він іде і завсігди розчаровуючись. Завидувала своїм дітям веселої забави в кухні і кілька разів поривала ся йти до них, а все щось зупиняло її. А нуж, Антось прийде! Малювала собі в уяві його постать у дверех, його рухи, його

голос, як її витає, цілує, перепрошує, як своїм звичайним способом відпинає гузики плаща, покидає се заняті і цілує її в руку, потім обтріпує шапку зі снігу, потім знімає плащ, правляє лямпу на столі, потім бігає по покою оповідаючи щось і живо гестикулюючи, потім бігає по покою оповідаючи тепер пригадує собі, що треба відперезати шаблю. Добрий, любий, простодушний, золотий чоловік! Літа пробуті в Боснії труди і невигоди майже зовсім не змінили його. Навіть покращав, дозрів, лице загоріло трохи, та зрештою лишився такий як був.

Анеля марила на яві, недвижно сидячи при столі з прижмуреними очима і солодко всміхала ся до своїх мрій. Ті мрії перервало легеньке стукання до дверей. Анеля схопила ся споштована з крісла і озирнула ся довкола, неначе шукала помочи або криївки. Та небезпеки не було ніякої, а натомість знов дало ся чути легеньке, несміле стукання до дверей.

— Прошу війти! — промовила піднесеним голосом Анеля.

Несміло ввійшла старша вже жінка обвита хусткою. Анеля в першій хвилі не пізнала її.

— Слава Ісусу Христу! — мовила жінка кланяючи ся.

— А, Шимонова! — скрикнула Анеля. Шимонова, се була служниця Юлії, вдова по якімсь шевськім челяднику з Делятіна чи Надвірної. — А вам що стало ся, що ви загостили до мене?

— Пані мене післали. Ось тут лист для пані капітанової, — мовила Шимонова, кладучи на столі перед Анелею маленький візитовий білєт заклеєний в коверті.

— Юлія пише до мене? — здивована запитала Анеля. — А се що таке? Чи хора, що не може прийти?

— Ні, прошу пані, не хорі. Певно там у листі витолковує. Нехай пані будуть ласкаві прочитати. Моя пані казали мені зачекати на відповідь.

Анеля ножичками розкрійла коверту Юлії. В білєті було написано ось що:

„Дорога Анельцю! В сїй хвилі довідую ся про дїло безмірно важне для нас. Не можеш собі виобразити, що стало ся. Конче треба нам обом зїти ся і порадити ся, що маємо дїяти. Я була би вже прибігла до тебе, бо сама мало голови не страчу, та по тій дурацькій сцені при обіді бою ся здібати з твоїм чоловіком. Шаную його дуже, та бою ся його ще дуще. Напиши мені — або радше нї, не пиши нічого, а от сей білєтик кинь до печі. Тілько скажи Шимоновій, чи і коли можу прий-

ти. Хоч би тілько на хвилиночку. Твоя Юлія".

Зачудовані у Анєлі дійшло до найвисшого степеня.

— А що се за відомість, про яку згадує Юлія? — скрикнула мимоволі.

— Не знаю, прошу пані, — відповіла Шимонова.

— Хто там був у неї? Хто міг сказати її щось таке важне?

— Не знаю, прошу пані. Ріжні панове бувають.

— Ідіть Шимонова до дому і скажіть своїй пані, нехай раз сюди приходить, — говорила Анєля і давши Шимоновій двайцятицентівку, вивела її за двері.

Тепер трясла нею пропасниця цікавости. Просила Бога, щоби Антось забавив ся поза домом ще з годину, щоби не застав тут Юлії. Глянула на годинник — була сема година. Сіла і силкувала ся думкою супроводити Шимонову в її вандрівці до дому. Ось вона шлапає по болоті вулицею Чарнецького, на Бернадинську площа, переходить коло прилавків, на яких Бойки продають овочі, скручує на Галицьку, а з сеї на ринок, переходить коло ратуша, півперек ринку на Домініканську, а відси на Вірменську. І як таки ся стара ніколи не може йти просто вулицею Чарнецького на Губернаторські Вали, а відси на Домініканську вулицю! Найменша подоба ліса в ночі наповнює її непоборимим страхом і вона волить робити величезне коліно, накладати в двоє більше дороги, ніж пройти попід деревами плянтації. Анєля проклинає сю дивну боязливість Шимонової, що повстала у неї ще в дитинячім віці. Мавши що ледво десять літ, ішла з матерію в ночі через лісок; обох їх напали якісь драбуги, страшним способом за мордували її матір, а вона не памятаючи з переляку, що з нею діється ся, скочила в гущавину і зарила ся в купу хворосту, в котрім зімліла і на пів мертвого пролежала кільканайцять годин, поки її другого дня не віднайшли і не витягли з криївки. від того часу Шимонова не може вечером пройти через ніяку плянтацію, де росте при купі бодай кілька дерев або корчів. Та тепер вона вже мусить бути дома. Вже Юлія одягається, вже йде, поспішає простою дорогою, за хвилю буде у неї, скаже її, що там таке стало ся...

Анєля почувала, що її несупокій чим раз більше змагається ся. А нуж прийде Антось! А нуж застане тут Юлію в таку пізну пору! Пізна пора? Адже ще нема осьмої! Щоби побороти неясну і нічим неоправдану трівогу, Анєля встала і пішла до кухні.

— Ну, діти, час вам іти спати! Завтра рано мусите йти до школи.

— Ще троха попрацюємо, мамочко! — скрикнув Михась.

— Ади, який рівний жолобок! Се я такий видовбав!

— А я вивертіла отсе колісце з самих дірочок, — ади яке гарненьке! — скрикнула Цеся.

— А хтож вас сього навчив?

— Гриць! — хором скрикнули діти, показуючи на Гриця, що коло стола стояв випростований перед панею капітановою, мов перед яким генералом, тільки що в одній долоні держав люльку затуливши її діскретно, а по широкім лиці розіллявся добродушний усміх.

— Ну, гарно, гарно, — мовила Анєля, — та все таки пора вам іти спати.

— А мамочка також з нами піде спати? — питала Цеся складаючи сверлик і обтріпуючи свою спідничку з трачиня.

— Ні, моя дитино. Я ще мушу підіжджати, як прийде татко.

— А деж татко пішов?

— Десь пішов до пана генерала,—не надумуючи ся сказала Анєля.

— А швидко верне?

— Не знаю, моя дитино. Та я мушу зачекати на него. Може прийде голодний, то треба буде дати йому їсти.

Розмовою про батька Анєля вивабила дітий з кухні. Пороздягала їх і повкладала спати. Хотіла лишити їх, та Цеся, вже лежачи в ліжку, зупинила її, вхопила її за руку і почала цілувати.

— Ні, мамочко, не йди ще! Розповідай нам дещо про татка!

— Щож я вам буду розповідати про него?

— Який він добрий. Ти знаєш, нам Гриць розповідав про него такі гарні історії!

І Цеся прижмурила оченята любуючи ся самою згадкою тих історій.

— Якіж то історії? — запитала Анєля.

— Розповідав нам, як то в однім місті було велике стрілянє і рубанє: людий рубали, мамочко! і вогонь був, доми горіли.... страх! А перед одним таким горючим домом стояла купа Турків, а наші на них нападали, а вони стріляли до наших, а наші до них, поки їх всіх не повистрілювали. А коли вже Турки всі попадали, а дім з верху починає валити ся, бачуть наші, що з вікон того дому хтось ще стріляє. Наші хо-

тіли також стріляти до вікон, але татко крикнув: „Стійте, се жінки”. А наші кричать: „Нехай згинуть”! А вони стріляли до наших, поки не вистріляли всіх набоїв. А тоді й стрільби повикидали через вікно. А татко мовить до Гриця: „За мною, Грицю, бо ті бідолахи погинуть в вогни!” Побігли до того дому, виломали двері, а ті Туркині думали, що їх хочуть мордувати і кинули ся на них з ножами. Та татко вирвав одній ножа з руки а Гриць другій, а третя тимчасом сама себе підрізала. А дві вони винесли з пожару. І ледво вийшли, завалила ся стеля тої кімнати і та третя Туркеня там згоріла.

Михась оповідав-сю історію живо, задиханий, очевидно гордячись, а Цеся все ще прижмурюючи оченята тілько охан'єм висказувала свій подив. Анєля не могла очий відвести від дітей і любувала ся ними не менше як вони Грицевим оповіданем про гарний поступок їх батька.

— Ну, спіть уже, спіть! — мовила в кінці. — Завтра вам татко сам розповість ще красчу історію.

— Ax! — шепнула Цеся смакуючи вже наперед се сповіданє.

— О, красшої вже не розповість! — мовив поважно Михась. — Гриць говорив, що отся найкрасша.

Анєля засміяла ся; поцілувавши дітей відійшла до своєго покою. Після теплої, любої атмосфери дитячого щебету і дитячої любові тут знов обхопила її холодна атмосфера трівоги, непевности і ожидання. Ані мужа ані Юлії не було. Вже доходила девята. Що се може значити; Анєля сіла і знов хотіла заняти ся своєю роботою, та пальці її тремтіли, думка не могла вспокоїти ся тай увага скупити ся як слід. Покинула роботу і сиділа надслушуючи. Туркіт фіякрів, гучна хвиля міського вечірнього житя довкола, якісь уривані окрики, шматки речень якоїсь вуличної сварки, тяжке чалапанє якихсь кроків на сходах, що звільна зближали ся а потім знов віддаювали ся на висший поверх, усе те мов у калейдоскопі мигало в її мозку, вкидаючи її моментально то в нервову дрож, то в тупе почутє одностайногого напруженя, то в мелянхолійну резигнацію.

Мінuta минала за мінutoю, чверть години за чвертю. Вже пів до десятої, три чверти. Анєля ходить по комнаті, визирає через вікно на вулицю. Темно. Хвиля вечірнього міського житя, почала звільна втишувати ся, та чим більша тиша залягала довкола, тим ваше, незноснійше робило ся у Анєлі на душі. Трівога за мужа і неспокій викликаний Юльчиним білетом

побільшувалися раз у раз. Вона не могла вже й подумати про котру небудь із сих справ, шарпала ся немічна мов кіт завязаний у місі, і ся внутрішна неміч боліла, пекла її страшенно.

Війшла Мариня і запитала, чи пані будуть самі їсти вечером.

— Ні, не хочу, — відмовила Анеля. — А ви з Грицем вже повечеряли?

— Уже, прошу пані, Гриць пішов до касарні спати.

— То їди і ти спати. А вечерю для пана постав до рури. Я зачду на него.

Мариня відійшла. Анеля сама не знаючи по що висунула з комоди шуфляду і почала перебирати білизну. В тім застукало до дверей, сим разом швидко, з натиском. Анеля підскочила і перелякала ся мов злочинець зловлений на горячім вчинку. Хотіла промовити „Прошу!” та не могла видобути голосу з горла. Та не дожидаючи її запрошення двері відчинилися і ввійшла — ні, вбігла, влетіла тельмом Шимонова. Лице її було перекривлене безмірним переляком, хустка в неладі захинена на плечі, голова відкрита і припорощена снігом. Стара жінка важко віддихала, хапала себе за груди і за горло і робила якісь розпучливі знаки руками і головою, заким могла видобути голос із уст.

— Ради Бога, Шимонова, а вам що таке? — скрикнула Анеля, що пізнавши Шимонову швидко вспокоїла ся і придивлялась її радше з зачудованем, ніж з переляком.

— Ох, ох, — стогнала Шимонова, безсильно падучи на крісло. — Не можу!... Ласкова пані... Я бігла.... що духу.. через плянти...

— Ха, ха, ха, ха! — голосно зареготала ся Анеля. Так ось чому ви такі перелякані! А! Шимонова йшла через плянти! Ха, ха, ха, ха! О мій Боже! І щож то Шимонову спонукало до такого страшенно нерозважного кроку? А я думала, що що найменше половина Львова запала ся. Але деж Юлія? Чому вона сама не прийшла?

Шимонова, що ще не зовсім охолола з переляку, знов розпучливо замахала руками.

— Ох, не можу! — стогнала. — Не можу!... Ласкова пані!... Тут мене... дусить, ось тут! — додала вказуючи на горло.

— Випийте отсе, — мовила Анеля подаючи старій добру чарку вина. — Може вам полекшає.

Тремтячими руками взяла Шимонова вино і вихилила

чарку. Напій очевидно зробив її полекшу. Віддихнула глибоко раз і ще раз і — почала плакати.

— Ох, нема вже моєї пані! — мовила заходячи ся від плачу. — Нема наших панночок! Нема нікого, нікого!

— Що Шимонова мовить? — зачудувана, ще нічого не розуміючи питала Анєля. — Нема їх? А деж вони поділи ся?

— Забрали їх! Усіх забрали.

— Хто забрав?

— Поліціянти. Прошу подумати: приходжу до дому від пані капітанової, дивлюсь, а перед дверми щось зо пять фіякрів, при дверах поліціянти, під вікнами поліціянти, на сходах поліціянти, а в помешканю ціла руїна. Комісарі, ревізори, крик, плач, перешукують шуфляди, все поперевертане, панночки бліді, тремтять з переляку і одягають ся. Кілька панів, котрих ся орда застала у нас, стоять як самі не свої. А моя пані сидить бліда як труп, мокра — видко, що була зомліла і мусіли її відливати водою. Ледво я ввійшла, зараз комісар до мене, хто я така, що тут роблю? Ох, ласкова пані, від коли жиу, ще ніколи не зазнала такого страху!

Анєля слухала тих слів мов нежива. Відомість про арештовані Юлії оголомшила її, відняла їй можність вражень і почувань. Не чула ані болю ані переляку, нічого. Видалось її, що нараз все довкола неї щезає, вся дійсність розвіває ся як імла, люди з цілою безконечною замотаниною своїх відносин пропадають, дім, місто, ціла земля щезає до разу, і сама вона легесенько, мов макова зернина в пропасть щезає десь у безодні, розпливає ся в нівіщо. Ще тільки одна тонесенька ниточка держить її завішену між небом а безоднею, а ся ниточка, се голос Шимонової, тремтячий, слабосильний, що долітає десь немов із безмірної далечини.

— Я заразісінько хтіла тікати геть, — мовила Шимонова, — та не пустили мене. Потім перешукали всі мої річи, але не знайшли нічого. Потім веліли мені одягати мою паню, що була холодна як труп. Тай наплакалась я над нею, поки її зібрали, немов отсе маю класти її до труни! А вона небога під моїми слізми троха очуяла тай мовить до мене:

— Не плачте, Шимонова! Маю в Бозі надію, що се нещастє минеть ся.

А потім, коли на хвилю нікого з поліціянтів не було близько коло нас, вона шепнула мені до вуха:

— Нехай Шимонова зараз побіжить до Анєлі — ая, ая, так таки мовила, сердешна: до Анєлі! — і оповість її все. Мо-

же вона через свого мужа або через когось іншого здужає зробити щось для мене — і для себе. Так додала виразно: і для себе. А якже! Я поцілуvala її в обі руки, коли її брали до фіякра. І панночок усіх забрали. Дві лежали хорі, то й ті мусіли поодягати ся і їхати до поліції. Тілько мене саму лишили. О Боже, Боже, що то ще буде зо мною!

І Шимонова знов заплакала, від часу до часу втираючи очі фартушком.

Анеля все ще сиділа недвижно, з очима широко витріщеними, вдивляючи ся в один кут покою, з устами на половину отвореними, без ніякого виразу на лиці, а навіть з відтінком якогось дивного усміху на устах. Зрештою Шимонова занята власною особою і пригодою своєї пані не звертала особливої уваги на Анєлю, а виплакавши ся і обтерши слізози встала з крісла.

— Піду вже, прошу ласкової пані, — мовила кланяючи ся Анєлі. — Я своє зробила, а тепер мушу поспішати до дому. Я там, ховай Боже, усе позамикала на ключ, та все таки треба йти. Тепер я сама однієїнька. Цілую ручки ласкової пані! Дякую красненько за покріплене,

І справді поцілувавши Анєліну руку, що безвладно простягнена лежала на столі. Шимонова пішла бажаючи ласкавій пані доброї ночі.

Анеля не встала, не порушила ся, не глянула в слід за нею. Сиділа як з каменя витесена. Минали мінuty, квандранси, години, а вона сиділа тай сиділа недвижно. Тілько рівний, спокійний віддих показував, що се не статуя, а жива людина. І коли би капітан, що власне в тім часі при брамі камениці шарпнув за дзвінок а потім сам з собою зводив важку внутрішну боротьбу, був в тій хвилі війшов до покою і свою шаблю, ще в Боснії виострену, затопив у її груди, то її смерть була би тілько незначучим і нечутним переходом із теперішнього отупіння в вічне і цілковите одубінє, була би спокійним і несвідомим перепливом із тихої пристані на безбережний, незглубимий супокійний океан.

Аж десь коло першої години сей стан змінив ся о стілько, що Анєліні повіки склепили ся помалу, її голова склонила ся на стіл, а рука несвідомим рефлексійним рухом підсунула ся під нахилене чоло. Анеля заснула. В такім положеню застала її рано при горючій лямпі перелякана Маріня.

IX.

В готелевій кімнаті було ще темно. Капітан спав. Сильне стукання до дверей розбудило його.

—Хто там? — скрикнув капітан.

— Се я, кельнер, — відізвався голос за дверима.

— Чого хочеш?

— Пан капітан веліли збудити себе о семій.

— А хіба вже сема?

— Так є.

— Добре, добре. Дякую тобі.

— Може пан капітан чого потребують?

— Принеси мені каву так за пів години. І рахунок!

— Рад служити пану капітанови.

Капітан встав, умився і почав одягатися, звільна, спокійно. Хоч спав не сповна три години, то все таки чув себе покріпленим на силах. Без ніякого особливого зворушення взяв написані вчора листи, що лежали на столі, і сховав до бокової кишені вафенрока. Потім випив каву, закурив цигару, заплатив і вийшов з кімнати.

Було три чверти на осьму. Сніг усе ще порошив. На дворі стояла ще сіра сутінь. Небозвід видавався тісним і немов величезний капелюх насунений на чоло змінював, маскував фізіономію міста. Все виглядало меншим, якимсь дрібним, незначучим. Рух на вулицях Львова був ще слабий. Головний контингент прохожих становили діти, що поспішали до школ.

— І мої діточки десь ідуть до школи, — подумав капітан і нараз страшенній біль прошибло його серце. Пекло, що вчора, бачилось, було втихомирене, тепер заворушилося на ново. Хоч і які зусилля робив над собою, щоби тепер в тій хвилі відігнати від себе думки про дітей і жінку, то все бреніли і шпигали його жалами.

— Щоби їх хоч раз ще побачити, хоч здалека! — думав капітан слідячи очима кожду купку переходячих дітей. — Хто знає, може то вже останній раз! А вчора виходячи я на-

віть не поцілував їх. Не натішив ся їх видом, не напоїв душі їх щебетанем. Бідні мої діти! Що то буде з вами, коли я згину сьогодня!

Сльози закрутили ся у него на очах. Та безмірним напруженем своєї волі капітан відігнав їх. Власне переходив з Маріяцької площа на Галицьку, коли почала бити осьма. Прискорив кроку. В протягу п'ятьох мінут мусів бути на стрільниці, на умовленім місці, а то ще кусник дороги. Скрутив на вулицю Галицьку, відси на Собеського, вийшов на Губернаторські Вали і направив ся на Куркову, при котрій знаходить ся міська стрільниця. Велика саля стрільниці, в тім часі звичайно пуста, була вибрана місцем поєдинку.

— Спізню ся о цілі три мінuty! — подумав капітан поглядаючи на годинник. — Вони там певно вже чекають. Подумають, що я струсив. Та нехай собі думають що хочуть. Покажу їм, що з кашею зісти себе не дам.

Хотів прискорити кроку, та зусилля його були даремні. Якесь ослаблене опанувало його. Той кусник дороги від рога намісництва до стрільниці видав ся йому безконечно довгим і важким. Не почував страху, був повний резигнації, спокійний, а про те його ноги тяжіли мов оловяні. Обмірковував, де має вимірити, в груди чи в голову. Почував, що його рука буде певна і не затремтить, знав, що трафить його неохідно, коли сам швидше не буде трафлений. Мірячи в голову лекше хибити, та трафний вистріл звичайно буває смертельний. Що поєдинкові правила велять мірити в груди, се його мало обходило. А яких то правил держали ся його вороги, клеветники? Мірячи в груди лекше трафити, та труднійше поцілити смертельно. Хиба валити троха низше, в сторону жолудка і засудити противника на смерть по довгих, лютих муках? Ні, перед такою думкою жахнув ся капітан. Убити Редліха від разу, на місці, — так! Се буде чесно, сего домагається ся його честь, а радше те почутє пімsti і обуреня, що жевріє на дні його душі. Але засуджувати його на кількоденні муки і аж по них смерть — ні! Аджеж він — чоловік, не кат! Аджеж Редліх ще вчора був його другом!

На площі перед казармою званою по старому „Гаймарктскасерне” кілька компаній піхоти відбувало звичайні вправи в машерованю, робленю карабіном і стрілянню без набоїв. Салютували йому, коли переходив поуз них. Якесь тоскливе почутє заворушило ся в його душі на вид тих людей уставлених у два ряди, з лицями червоними від морозу і втоми, в

чоботях забрисканих болотом розробленим із снігу, що розтаяв під їх ногами. Йому пригадала ся з гімназіальної лектури латинська формула „Морітурі те салютант”; та він усміхнув ся гірко, коли подумав, що сим разом було би відповіднійше змінити сю формулу і сказати: „Морітурус вос салютат!”

— За пів години змінить ся фізіономія сеї площі не до пізнання! — думав дальнє капітан. — Будете мати довший „Рут” бідні хлопці. Он там, з тої брами, перед котрою з найневиннійшим у світі видом, курячи цигара і побрязкуючи шаблями, проходжують ся два офіцери (цікавий я, чиї то секунданти?) — з тої брами винесуть одного з нас з розтрісканою головою або з простріленими грудьми, забризьканого кровю, зі звислими безвладно в низ руками. Певна річ, що кількох з поміж вас покличуть і велять вам нести сей тягар. А кільком іншим велять приготувати санітарний фургон. Там всадять трупа, щоби ніхто не бачив і завезуть до трупарні військового шпиталю. І їхатиме той фургон через місто, многолюдними вулицями, сотки людей минатимуть його, і ніхто з них навіть підозрівати не буде, що ось тут поуз них їде труп. Моя жінка пройде обік него шукаючи за мною, гнівна на мене, невиспана, і навіть через думку їй не перейде, що в тім безобразнім жовтім фургоні, в тій великій скрині сховано холодний уже і закостенілий труп її мужа. І ліпше, що так воно станеть ся!

В таких чорно-трагічних думках потонувши дійшов капітан в кінці до брами, що вела до саду перед стрільницею. Офіцери, що патролювали перед брамою, привitalи його чимно, але холодно.

— Редліх уже є, — мовив один із них. — Секунданти і лікарі також вже там.

— А ви хто такі? — запитав здивований капітан.

— Нас просили пильнувати тут, щоби ніхто вам не перешкодив, — мовив офіцер.

— Будьте такі добрі і залагоджуйте швидко свою гонорову справу, — додав другий усміхаючись. Нам тут холодно і час уже на сніданє.

Капітан не відповів на се нічого. Усміх і слова сего офіцера видались йому цинічними.

— Йому пильно на сніданє! — думав з якимсь гірким почутем. — А що між отсею хвилею а його сніданем трісне одно людське серце, пропаде одно жите, буде зруйноване істнова-

нє одної сімї, се для него байдуже. Се гонорова справа, котру чим швидше, чим основнійше, значить, чим з більшим розміром знищена залагодить ся, тим ліпше.

Сад перед стрільницею був пустий і мертвий. Обголені з листя каштани і ясені підносили свої сірі гиляки до сірого неба. На грубих конарях і на пнях лежали смуги і шапки свіжого, вогкого снігу. Вся земля покрита була снігом. Тілько від брами до головного будинку, де була саля, видно було стежину прстоптану ногами кількох людей. Сторож, що жив у бэковій офіцині, одержавши рано відповідну суму грошей і знаючи вже до чого воно йде, тихенько забрав ся до міста, щеби не бути нічого свідком. Його жінка вештала ся по своїй тесній комнатації, щось там морквасячи. Се була жінка дуже спокійна і певна: не цікава ані крихітки на те, чого не бачила, а чути не могла того, що буде діяти ся в великій салі, а хоч би там і з гармат стріляли, бо була глуха як пень.

Капітан повагом, остережно йшов сею стежиною під гору, звіlnа підходив на сходи, що вели до головного входу стрільниці. Силував ся уявити собі в душі почутя засудженого, що вступає на шафот. Він числить ступні, придивляє ся дошкам шафоту, звертає увагу на вишибнутій сук, на погано вбитий кілок -- дуже спішно діяло ся теслям! --- на лисини суддів, що стоять онде з боку, на лиця, вуси і одежі публики, що стовпила ся довкола кордону, силкується відгадати, чи дуже холодно онтому парубчакови, що голими руками держать ся поручя балькону, і що собі думає та дама, що стоячи за ним своїми повними грудьми вигідно положила ся на його плечах. Все те бачить, підглядає і скраплює нотує в своїм умі той нещасливий, стараючи ся на силу того тілько не бачити, не завважувати і нотувати, що стоїть ось тут перед ним, — страшенне, грізне і неминуче, що дожидаеться ся його самого і за кілька мінут, за мінту, за пару мертвих секунд ухопить його у свою пащеку, здавить, схрустає, розмелє його в своїх кровавих зубах. І уявляючи собі положене сего нещасливого, капітан відчував, що й його власне положене в сїй хвилі було дуже подібне до него. Стояв при дверех, що вели до салі. Ще раз озирнув ся бажаючи уловити оком і заховати в душі як найбільше світла, простору, але мізерний зимовий краєвид і того йому поскупив. Не було що ловити! Стиснувши уста капітан спокійно відчинив двері і вийшов до салі.

Ще з за дверей почув голісні розмови і веселі сміхи офі-

церів присутніх у салії. Забавляли ся своєдно, немов зібрані на баль дожидаючи танцю. Та коли він показався в дверех, усі нараз замовкли і ззирнулися на него. Більшість очевидно хотіла глянути рівнодушно і вернути ся, але нікому не вдалося. Було щось в його постаті, в його лиці, що силоміць привкувало до себе їх увагу. Всі присутні немов остоєпілк побачивши його. Очі їх з разу рівнодушні помалу висувалися з ямок, зінки розширювалися з виразом переляку, неначе би в тій хвилі до салії увійшов не живий чоловік а якась страшна неземна поява.

— Добрий день! — промовив капітан салютуючи і з зачудованем позираючи по зібраних. Ніхто не відповідав йому і кілька секунд усі стояли в німім остоєпінню. Тілько лікарі упрощені до асистування при тій „гоноровій справі“ і незнайомі з капітаном перервали сю німу сцену і почали вештати ся коло їх приладів та бандажів.

— Добрий день тобі, Редліх! — мовив капітан наближуючи ся до своєго противника і подаючи йому руку. — Адже не відмовиш мені подати руку?

Редліх мовчки стиснув подану йому руку, а рівночасно відвернув лице і лівою рукою обтер слози, що тисли ся йому до очій.

— Аджеж до вчора ми були приятелями? — мовив з мелянхолійним усміхом капітан. — Можемо й тепер бодай привитати ся по приятельськи, заким дамо слово пістолетам.

— Як ти ночував? — запитав Редліх переборовши своє зворушене.

— Сяк-так, — відповів капітан. — Спав у готелі.

— Дома не був?

— А по що? Про такі речі з жінками ліпше не говорити. Як буде по всьому, то буде мати досить часу довідати ся про все.

— Ну, думаю що маєш рацію, — відповів Редліх і перервав дальшу розмову.

Капітанові секунданти наблизилися до него, досить церемоніально подали йому руки, а потім один з них узяв його під рамя і провів у пустий кут салії, одалеки від групи зложеної з лікарів і Редліхових секундантів. Редліх стояв при вікні і пальцями тарабанив марша на шибі.

— Відповідно до бажання колеги — мовив секундант до капітана — уложили ми з противною стороною уловини поєдинку.

— А іменно? — запитав капітан.

— Ми домагалися найтяжких умовин. Пістолети, стріляні без барієри, дістанс десять кроків з правом для кожкої сторони поступити під час коменди о три кроки наперед і триразова виміна вистрілів.

— А противна сторона сперечала ся?

— Секунданти ремонстрували, але очевидно в власнім імени. Ми обставали при своїм.

— А щож Редліх?

— Згодився на наші умовини без найменшого вагання.

— І добре так, — понуро мовив капітан. — І щож, швидко почнемо?

— В сїй хвилі.

Секунданти віддалилися, щоби поробити приготовання, а тимчасом капітан скинувши плащ і відперезавши шаблю, з байдужим видом придивлявся якісь літографії, що прикрашувала голу стіну салі. Йому здавалося, що все се сон. Чув навіть якесь дивне роздвоєне в своїм нутрі: дізнавав такого вражіння, немов би той чоловік у військовій блузі, з руками в кишенях, що так уважно придивляється літографії на стіні, се якась людина чужа йому, далека і нецікава, на котру його таємне „я” поглядає з боку з якимсь легеньким зачудуванем.

Тимчасом секунданти гомонячи стиха заходились коло приготовань приписаних традиційним поєдинковим кодексом. Два міряли дістанс голосно числячи кроки і крейдою по підлозі зазначуючи, де мали стояти і доки мали право зближувати ся оба суперники. Два інші, по одному від кожної сторони, набивали пістолети, поки тимчасом лікарі розкладали на столику бандажі і розставляли повідчинювані касетки повні хірургічних інструментів. Ідучи за прикладом капітана, Редліх також зняв плащ і відперезав шаблю. Інші були в плащах, бо в салі панував докучливий холод.

Понабивавши пістолети секунданти поназначували їх, а потім поробивши такі самі значки на картках паперу позивали їх і вкинули до шапки. Суперники мовчки витягнули ті імпровізовані льоси — на сам перед визваний Редліх, потім капітан. Їм роздали відповідні пістолети. Се були великі офіцерські револьвери, нераз вже уживані в подібних гонорових справах. Дивна якась дрож проїшла капітана, коли доторкнув

ся до того інструменту, немов би хтось кусником леду пройшов йому по тілі від долоні аж до серця.

— Се прочутє смерти, — мигнуло щось в його думці. Не почував ані страху, ані жалю, немов би тут ходило о когось чужого. З деревляним супокоєм оглянув своє оружє і подався на своє становище, яке вказали йому секунданти.

— Бачність, панове! — голосно промовив один із секундантів. — Чи позволите мені командувати?

— Просимо.

— Так отже пригадую панам, що в хвилі, коли виголошу „три”, а найдальше в пять секунд потому маєте дати вогню. В часі команди кождий з вас має право наблизити ся до противника на три кроки, аж до поперечної черти зазначеної на помості.

Оба суперники стояли супокійно, випростовані, з пістолетами спущеними в низ.

— Раз... два... три! — командував звільна, різким голосом секундант.

Два вистріли гукнули майже рівночасно. Ніхто з суперників не порушив ся з місця ані перед вистрілом, ані по вистрілі. Капітан чув, як Редліхова куля свиснула йому понад головою. Чи Редліх навмисно хибив? Що до себе капітан зناє, що не мав наміру хибити.

— Чи хто з панів ранений? — питав секундант.

— Ні, — відповіли в один голос суперники.

— Чи панове обстаєте при другім вистрілі?

— Обстаю, — мовив капітан. Редліх мовчав.

Пістолети очищено і знов понабивано. Капітан судорожно стискав рукоять і загриз зуби.

— Або — або! — шуміло і бреніло йому в голові. Силкувався відновити в собі, скріпити і роздратувати ненависть до Редліха. Запах пороху розбуджував у його крові горячку звісну йому з босняцьких перестрілок.

— Раз... два... три! — роздалися знов слова команди.

Сим разом гукнув тільки один вистріл, тільки один пістолет ригнув вогнем і димом — з боку капітана. Під час команди користаючи з уловин він зблишився до Редліха на три кроки і є хвили виголошення „три” вистрілив. В тій самій хвилі Редліх немов шарпнений могучим подувом вихру зробив наглий і швидкий півоборот на ліво, випустив з руки пістолет, підняв руки до гори і розмахнув ними широко, мов чоло-

вік, що тоне або тратить рівновагу, а вкінці захитав ся, скрикнув „ой!” і вхопивши ся правою рукою за груди в околиці серця повалив ся на поміст. Все те не тревало довше як кілька секунд.

Лікарі і секунданти кинули ся до него, піднесли його і двигаючи на руках положили близь вікна. Тільки велика червона пляма, кругла як денце від склянки, лишила ся на помості. Капітан якийсь час стояв ще на своїм місці вдивляючи ся в ту пляму. В кінці підійшов близше до тої групи близько вікна, що скупчилася біля Редліха, котрий очевидно не давав ніякого знаку життя.

— Як йому? — запитав.

— Що се вас обходить? — остро відрізав один із Редліхових секундантів. — Можете собі йти, ви своє зробили. Не затроюйте йому останніх хвиль конаня!

— Значить, рана смертельна? — зойкнув капітан хапаючи ся за голову і забиваючи, що перед хвилею **сам** бажав сего найгорячіше.

— Не робіть тут комедії! — з нескриваною погордою і ненавистю відбуркнув йому другий Редліхів секундант. — Маєте те, чого вам хотіло ся. Се вже друга ваша жертва, — додав з особливим натиском. — Думаю, що вам буде досить. Чи може бажаєте ще одної? В такім разі можу вам служити.

— Пане! — болючо скрикнув капітан, до глубини душі зломаний тими позирками, словами і цілім поведенем секундантів.

— Ідіть, пане, геть звідси! — нетерпеливо повторив секундант. — Вас тут не потрібно, а й наши обовязки супроти вас скінчили ся. Ви доказали нам, що вмієте стріляти, але не думайте, що хоч один з нас задля сего змінить свою думку про вас і про вашу шановну супругу. „Адіє”!

Капітанови зашуміло в вухах і в очах потемніло. Щось там в його нутрі шарпалось і рвало ся, щоби кинутись на сего офіцера як хижака звірюка, розшарпати його, розігріти ся в його теплій крові. Та головна частина його істоти лишила ся німа, безвладна, немов поражена громом. Сам не знаючи як і коли наблизив ся до крісла, де лежали його шабля і плащ, одяг ся, машинально салютував не знати кому, бо ніхто в салі не звертав на него уваги, і не озиравочи ся, з затисненими устами і розбитим серцем вийшов із стрільниці.

X.

— Так ось я вбив! — думав капітан. — Убив чоловіка, приятеля! Я убійця! Маю на совісти людське жите, а сам жию! Щож дальше? Куди тепер?

Вийшов на вулицю. Офіцери, що патролювали тамечки, переждавши, поки перегомонів гук стрілів, покинули свої становища і поспішили до салі. Здибавши капітана на ґанку запитали його про щось, та він не зрозумів їх і пройшов мимо них без відповіди. Коли вийшов за браму стрільниці, видалося йому, що з обсягу замешканого світа вийшов у якусь безбережну пустиню. Почув, що те, що було перед хвилею, що лишилося за ним, се є минувшина, є щось таке, що минуло безповоротно, обірвалося за ним як міст підмурений водою, по котрім він пройшов на якийсь новий, незвісний беріг. Не верне вже там, відки вийшов, не побачить того, що лишив за собою. Те, що почнеться в слідуючій хвилі, буде щось зовсім нове і незнайоме. Чи буде зле, чи добре? Не знав сего, не був цікавий знати. Ріжниця між добрим і злим затерлася в його душі, так як правого і лівого боку не має в безмежній безконечності.

— Я вбив його! Вбив чоловіка! — повторяв капітан помалу ступаючи вулицею. Дивувався, що се сталося так моментально. Дивувався сам собі, що сей факт не зробив на него більшого враження, що викликав у його душі якесь зачудоване, хвилеве ошоломлене, але не справив йому ніякого болю, ніяких моральних мук. Чув добре, що се вбійство зовсім відмінне від тих убійств, що практикувалися там, у Боснії, серед гір і скал. Там була війна, взаємне мордовання, там убивати було обов'язком і зовсім не доторкалося моральної істоти, не порушувало питання особистої відвічальності. Там треба було вбити і з супокійним сумлінням командувалося: „Фаєр!” З супокійним сумлінням задавалося кілька питань нещасливому зловленому з оружієм в руці, а потім видавалося засуд: розстріляти на місці! Тут ціна людської особи зовсім інша, питання особистої відвічальності встає перед сумлінням в цілій

своїй грізній величі. А про те він чує ся супокійним як чоловік, що сповнив те, чого не міг не сповнити.

— Бо справді чиж міг я поступити інакше? Адже я не мав іншого вибору. Або без протесту лишити ся збезчещеним, без протесту дати паплюжити своє ім'я, свою честь, жінчину добру славу, або обмити її в людській крові. Страшна альтернатива, та на жаль неминуча.

Два червоні потічки крові, що з пробитих Редліхових грудий цюрком спливали на брудний, заболочений поміст і розпливали ся на нім в кружок не більший від денця склянки, живо станули йому перед очима. Так і ввижало ся йому, що стоїть тут же над ними, приклікає на коліна, нахиляє ся лицем до помоста і вдивляється в них, бере їх під люпу, аналізує, силкується віднайти мікроби тої моральної зарази, що так нагло, в такий загадковий спосіб затроїла серце його друга. „Блют іст айн ганц безондерер сафт”, — бренів йому в голові Гетівський вірш, оті іронічні та притім глибоко символічні слова Мефістофелеві. Чи до особливостей сего соку належить і те, що він може виполоскати на примір чиось заплямлену честь? Чи добре ім'я моє і моєї жінки буде тепер безпечне супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурое колісце не більше денця склянки, притоптане ногами секундантів на брудному помості в стрільниці? Чи наша родинна честь через пролив отих двох червоних струмочків зробить ся на ново чиста і ясна як свіжо вишліфоване металеве зеркало, коли на примір уперед була брудна і заплямлена?

Ум капітанів позбавлений на хвилю можности реагування назверх, вглублював ся, вгризав ся в непрохідну гущавину таких питань і противставлень, знаходячи якесь уподобанє в диких контрастах, та не шукаючи зовсім відповіди ані заспокоєння. В нім відбувалося тепер щось подібне до розколювання світла в оптиці. Вдарившись о факт твердий, гладкий і ясний по своїй суті („я вбив чоловіка!”) його думка на разі не спосібна була опанувати і переварити всеї донесlosti того факту, але розприскуючи ся на тисячні струмки і пасма, мінячися в ріжних колірах миготіла мов веселка, прискала летуючою піною.

— Людське жите, се сон. Хто і як мене збудить, се на одно вийде. Я-ж міг тепер так само лежати і судорожно заціпленими долонями закривати прострілену грудь. Цікавий я, чи й до мене були би так сквапно прискочили на ратунок, чи

може далиб мені були здохнути як собаці? А Редліх стрілив мені по над головою. За се дістав від мене кульку в груди.

Тілько тепер капітан почув і в своїй груди якісь безмірно болючі уколи.

— За се? — мало що не зойкнув силкуючи ся побороти те нове, страшне почуте. — Не вже за се? Ні, ні, ні! За те, що вчора мовив! За нечесну, нечувану клевету, котрої не хотів відкликати. А чому не хотів? Чи з вродженої злоби? Чи може не міг? Не міг? Чому ж би не міг? А ну, тому, що те, що мовив, була чистісінька правда. Боже!

Се остатнє слово капітан скрикнув на голос і захитав ся на ногах. Туй-туй мав зомліти і був би впав, коли би майже несвідомо не був ухопив ся обома руками за стовп ліхтарні. Стовп був мокрий від талого снігу, холодний і ховзкий. Його дотик по хвилі довів капітана до повної притомності, та почуте болю і трівоги в його душі не затихло, а противно, змагало ся з кождою хвилею.

Ta страшенна, вонюча безодня, що вчорашньої ночі по розмові з Редліхом отворилася була перед його ногами і в тій самотній боротьбі перед брамою помешканя мало що не довела його до якоїсь кровавої розвязки, та безодня, котру він потім засипав і зарівняв величезним зусилем своєї волі і своєї любові, засипав і затоптав, бачилось, на завсігди, тепер знов розлявила перед ним свою пащеку. Була мов почвара голодна жертви. Редліхова кров не наситила, не замкнула її, а противно, зробила її більшою, глубшою, страшнішою. А що, коли справді Редліх був невинний, а те, що він говорив, усе було правда? А! Аджеж Редліх говорив йому се не з власної охоти, не з якогось уподобаня до клевети. Говорив, бо мусів. Фатальна стріча з Юлією при обіді і зневага, яку йому зробив через се, змусили його оправдати ся. А хтож винен, що те оправдане витягнуло на денне світло таку безодню скандалу і підлоти? А зрештою — аджеж не сам один Редліх був і є в посіданю тої тайни. Аджеж всі офіцери очевидно знають про се, коли постановили виключити його зі своєго товариства! Аджеж кождий з них готов був сказати мені те саме, що сказав Редліх. Значить? Коли так, то за що ж я вбив Редліха? А радше чому він не вбив мене? Чому ж не зробив мені цього добродійства? Я був би вмер в тім переконаню, що вмираю як невинна жертва нечесної інтриги. А тепер? Чим я тепер?

Дійшовши до першої лавки на сквері перед намісництвом

сів знесилений і думав дальше. Прохожі, що тут пили непереривною рікою до Волоської церкви або вертаючи з ринку на Личаків, заглядали йому в лице, немов бачучи на ньому сліди внутрішньої душевної боротьби, здвигали раменами або півголосом висказували якісь ідкі уваги про капітана, що певно троха над міру випив минулої ночі і тепер тверезить ся свіжим зимовим повітрем. Та капітан нічого не бачив, нічого не чув, занятий тою вбійчою боротьбою, що клекотіла в глибині його душі. В числі прохожих, були також вояки, що йдучи до казарми салютували перед ним, робили „лінкс шавт” і проходили випростовані як тики. Капітан глядів широко витріщеними очима, але не бачив їх і зовсім не відповідав на їх німі повітання. Ціле те муромлисъко людий, що снувало ся перед його очима, здавалось йому чимсь так безмірно далеким, чужим, іллюзійним, що даремно силував ся б видумати якийсь звязок між ним а своєю істотою.

— Та не вжеж моя жінка, моя Анеля до спілки з тою Юлією мала займати ся веденем дому розпусти? Моя жінка, Анеля — і дім розпусти!

Ся думка, котру ще вчора вважав просто смішною в її дивоглядности, чимсь неможливим і суперечним з усіми законами природи, тепер нараз видала ся йому чимсь таким простим, таким близьким, таким природним... Юлія, її товаришка, вдова, жінка практична і без скрупулів. Анеля — соломяна вдова, двое дітий, скуча пенсія, заробітку ні відки ні якого... Писала про лекції — адже се брехня! Грала колись на фортепіані, та зовсім не так добре, щоби могла давати лекції. Значить — спільне підприємство! Гарненьке помешкане, меблі... пансіоник для дорослих панночок — і польоване на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дістингованої роскоші. Польоване на золотих пташків, котрих можна скубти. В першім ряді на військових, офіцерів і висши ранги! На аристократію! А доходи на половину. І отсе весь секрет її ощадності і доброго господарства! І отсе ядро і суть історії з бароном Рейхлінгеном! О, так! тепер розумію! Адже виїзджаючи я остерігав її перед ним. Виявляв для неї велику симпатію, глибоку пошану, бував майже день у день в нашім домі. Держала його з далека від себе. В своїх листах ніколи не згадувала про него. Се мені видало ся підозрілим, та я не хстів робити її прикости, розпитувати її докладно. А потім нараз ста моральна руїна баронова, ота шалена злість, що блискала в його очах при самій згадці про Анеля. Нази-

вав її на переміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала його наметність не задовольнивши її. Вона і її приятелька виссали його, довели до страти маєтку, чести і розуму. Як вони се осягли? Ах, чиж тяжко догадати ся?

Із шаленою бистротою, з якимсь чортівським ясновидженем капітан заглубляв ся в те море огиди, поринав у ньому, силкував ся змірити його глибину. Те, що ще недавно видавалось ѹому загадковим, запутаним, повним суперечності і темним, тепер розяснило ся нараз, зробило ся зрозумілим, ясним і виразним як сяжневі букви. І він сквапливо, з неситим лакомством пресчитував ту страшну книгу, котрої кожде словечко перед годиною рад би був змазати кровю власного серця. З безмірним огірченем мусів повторяти сам собі, що досить утратити до тла всяку пошану для чоловіка, щоби наскрізь зрозуміти всі його найтайнійші замисли і мотиви.

А всеж таки помимо сего пессимістичного погляду, помимо численних і важких познак, що потверджували вину Анєлі, капітан чув, що не перестав любити її, що в його біднім, непоправнім серці не перестала ще тліти іскорка привязання до ної, ба навіть іскорка глупої, безглудзої надії, що все те може ще показати ся неправдою, лудою, дивоглядним сном, що її очі, її слова, вся її постать чародійським способом розібє, розгонить ті змори, розвіє хмари, заблісне новим, гарним блиском.

— А дідусь! А старий Гуртер! — пригадав собі нараз. — Аджеж я переглядав її рахунки, де були виказані досить значні суми, які її присилав ріжними часами. Я бачив його листи, повні вдячності, батьківської любові. Аджеж се не мана! І се вияснює все, все! Правда, тих сум я не спрвджуваю, не обраховував, листи переглянув побіжно. Чи до того мені було в ту пору! Рожеві хмарки щастя заслонювали мені очі. Я був упoenий блаженним почутєм. Але ті документи істнують, в них я маю непобориме оружє, з котрим буду міг виступити і завдасти брехню клеветникам. Викличу процес, розпічу боротьбу за свою честь, боротьбу вже не з одним бідолахою як ось Редліх, але з цілім загалом. Так, се буде найліпша дорога! Нехай собі та Юлія буде й сто разів винувата, що се мене обходить! Могла Анєля приймати її не знаючи про її огидний заробіток. Але очищеня мушу добити ся, мушу —abo...

Капітан встав і випростував ся. Новий дух вступив у него. Як потопельник хапає ся хиткої трости, так і його дух хопивши ся сеї думки про Анєлині листи і рахунки, шукав в них

опори і ратунку і знайшов на хвилину. А знайшовши хоч сю крихітку твердого ґрунту під ногами він міг бодай по трохе вспокоїти ся, роздумати над тим, що дальше чинити. Що тут потрібно вчинків і то рішучих, про се не було сумніву. Кожда хвилина вагання і непевности могла повести за собою найпогубнійші наслідки.

А в такім разі поперед усого — димісія з військової служби конечно потрібна і то як стій. Не для того лише, що кожда стріча з військовими тепер була би для него моральною тортурою а надто правдоподібно наразила б його на ряд нових конфліктів подібних до того, який вийшов у него з Редліхом, але також для того, що в тій акції, яку тепер мусів розпочати для регабілітації свого домашнього огнища, треба йому було повної свободи руху, свободи діспонування своєю особою в такім розмірі, який зовсім не дав би погодити ся з обовязком військової служби. А в кінці почував се капітан, що сама справа, яку тут прийдеться вияснити, така, що само її публичне піднесене зовсім не підхоже для військового чоловіка і що коли сам в тій хвилі не подасть ся на пенсію, то вже в найближших днях може надійти ся спенсіонування „екс-оффо”, коли справа зробить ся голосною. Написане вчора подане о димісію, кинене на папір, як йому здавало ся, тільки на те, щоби догодити дивному жінчиніму капризови, тепер придалось йому дуже. Не гаючись ані хвилини капітан подав ся до генеральної команди, застукав до дверей „подавчого протоколу” і вніс там своє подане на величезне чудо та диво присутніх у канцелярії функціонарів, котрі бачили, як чимно і по приятельськи генерал позавчора витав прибувшого з Боснії капітана.

Вийшовши з канцелярії капітан рішив ся йти до дому. Була вже десята година. Мусить розмовитись з жінкою, поговорити з нею по щирости, розповісти її все, заклясти її, щоби сказала правду. Мусить мати певність, знати все, зло і добре, щоби знов, проти чого боронити ся.

Та ледво уйшов кілька кроків, коли з противного боку вулиці якась людська постать, побачивши його, зняла шапку з голови, почала махати нею, кланятися і робити ріжні гримаси. Капітан глипнув на того чудака, та не пізнавши його і думаючи, що се якийсь пяний, відвернув ся і пустив ся йти далі. Тоді чудак, очевидно, не насмілюючись кричати, підняв на собі плащ висше колін і кинув ся в вуличне болото, біжуучи півперек за капітаном. Дігнавши його чудак знов зняв

шапку і кланяючи ся всміхав ся широкими устами.

— Цілую ручки пана капітана! Пан капітан очевидно мене не пізнає? — мовив чудак.

Капітан з нехотя зирнув на него і буркнув:

— Ні, не можу.

— Я Сливінський, Віцко Сливінський. Я був пріватдінером у пана капітана, ще в Боснії.

— А, Віцко — мовив капітан, подаючи йому руку, которую Віцко поцілував. — Ну, як же проживаєш? Що порабляєш?

— Добре мені, прошу пана капітана. — Вислуживши в війську я вернув до дому. А що в Боснії я був ранений і одержав відзначене за службу — памятають пан капітан, за ті патрони, що я ними виratував нашу компанію, — а тут не було з чого удержати ся, то дали мені місце доглядача при хорих в краєвім шпитали.

Капітан усміхнувся, коли Віцко згадав про патрони. Тяминув добре сю пригоду, що стала ся голосною серед цілої боснійської залоги. Один цуг з його компанії, ганяючись за повстанцями Босняками, загнав ся був надто далеко між гори. На чолі цугу стояв капраль, добрий хлопчисько, відважний і рішучий, але не особливо інтелігентний. Інтелігенцію в тім цугу репрезентував Віцко і він ніс у своїй торбі кільканайцять динамітових набоїв, що їх капітан зажадав був від військової команди для якоїсь воєнної потреби.

Не бачучи небезпеки вояки розложилися в маленькім ліску, уставили карабіни в піраміди, розложили вогонь і почали пекти барана, що його зловили в часі походу через недалеку гору. Та коли спокійнісенько були заняті сею роботою, забувши про всякі средства осторожності, роздав ся вистріл ось-ось за їх плечима. Перелякані посхапувалися, похапали карабіни, та в тій хвили побачили, що цілий лісок з усіх боків був обставлений повстанцями.

— Не важте ся стріляти! — крикнув до них ватажко повстанців. — Бачимо вас всіх, кожного маємо на ціли. Коли тільки раз стрілите, в тій хвили відповімо по своєму і кождий з вас упаде пробитий що найменше чотирма кулями.

Всі вояки оніміли з переляку і стояли з карабінами в руках, безрадні, як барани призначені на заріз. Один тільки Віцко, львівська дитина, не стратив присутності духа. В одній хвиці окинувши оком терен побачив, що лісок був зложений з досить рідких великих дубів, підщитих густим але низьким хащем. Побачив дальше, що повстанці обставили лісок з усіх

боків, але очевидно побоювали ся, чи в хащах нема засідки і для того не піdstупали занадто близько. В його голові заblisla спасенна думка.

— Слухай мене, Миколо, — шепнув до капрала. — Роби що тобі скажу, а все буде добре. Кажи нам тепер зробити „Дікт айх”! а сам балакай з тим Босняком. Подавай вид, що хочеш піddати ся, але торгуй ся як можеш найдовше. А сміло, не показуй по собі ніякого страху!

— Дікт айх! — скрикнув капітан, обертаючи ся до своїх вояків, і ті в одній хвилі за Віцковим приміром присіли на почіпки і щезли тим робом Боснякам з очий, хоч і не зовсім. Усе таки користь була та, що бодай не могли їх почислити і мати на ціли.

— Що робите? — крикнув Босняк, котрий не розумів команди, але бачив, що його становище було тепер далеко не таке корисне, як перед хвилею.

— Аджеж не стріляємо, — добродушно відповів капраль. — Я казав їм сісти, щоби кому з них не прийшла охота вистрілити. Знаєш, часом чоловіка рука засвербить.

— Проклятий Шваб! — буркнув Босняк, додавши своє звичайне масне слово на адресу спеціального святого тих „Швабів”, котрі в додатку говорили чистою українською мовою і могли з Босняком досить добре порозумівати ся без товмача.

— Так чого ж хочете від нас? — питав капраль.

— Піддайте ся! — мовив ватажко.

— Гм, одним словом богато жадаєш, — цідив звільна капраль таким тоном, як коли би в Дрогобичі на ярмарку з якимсь чужосільним циганом торгував ся за конину. — А знаєш, брате, що нас чекає від нашого генерала, коли піддамо ся з оружем в руках?

— А щож мене се обходить? — відгризнув ся Босняк. — А не можете з оружем в руках, то піддайте ся так: на сам перед зложіть оружє, а потім піддайте ся самі.

— Се ще гірше, — мовив капраль. — В такім разі нічого не виграємо.

— Як то нічого?

— А так, що коли ви нам голов не повідрізуєте, то нас пан генерал розкаже всіх порозстрілювати.

— Так щож маємо з вами робити? — питав ватажко, гвердо переконаний, що віddіл не може йому висмикнути ся з лапки.

— Або я знаю, — говорив капраль, чухаючи ся в голову.
— Не хотів би я вам кривди зробити, але не маю охоти задля вас тратити свою голову. Знаєш що, брате, чи не пристали би ви ось на яке: візьміть собі наші торністри і плащі, всі гроші, які маємо, запаси пороху і набоїв се все вам придаєть ся, правда. А нас з карабінами пустіть, бо нам треба швидко дістати ся до нашого полку.

— Так? не маєте часу? — з насміхом крикнув Босняк і почав нараджувати ся зі своїми товаришами. В тій хвили Віцко прирачував до капрала і шепнув йому:

— Сховай ся за дуба і командуй: вогню!

В одній хвилині капраль скочив за дуба і крикнув:

— Фаєр!

Гукнула сальва, аж гори залунали. Вояки укриті в хащах, стоячи на почіпки ціляли вигідно і положили трупом кількох Босняків, а в тім числі й самого ватажка. Та се не було їм богато помогло, бо повстанців було занадто богато, а мале число „Швабів” додало їм відваги. Та в тій хвили, коли вони й від себе хотіли дати вогню до вояків, роздав ся страшений гук, аж земля задрожала. Один дуб на самім краю ліса разом з корінем вилетів в повітре і з страшним хряскотом розлетівся на тріски, що наче град посипали ся на землю, досягаючи навіть деяких Босняків по головах.

— Гвалт! Швабам чорт помагає! — заверещали повстанці.

— Пали з другої! — крикнув осмілений капраль і в тій хвили на другім кінци ліса вибухнув другий динамітовий патрон, справляючи так само могучий а для Босняків так само загадковий ефект.

— Бога мі! — заверещали всі вони. — Шваби мають гармати! Ратуй ся хто може! Тікаймо! Тікаймо!

Вибух третього патрона заглушив їх крик. Під ослоновою сих могучих фаєрверків цуг видобув ся з честию з небезпечної позиції, без ніякої страти, ще й завдавши побою неприятелеви. А Віцко за сей концепт одержав срібний хрест хоробрости і по вислuzі місце доглядача в краєвім шпитали.

— А я за паном капітаном шукаю вже цілу годину, — говорив Віцко.

— За мною?

— А так. Був в помешканю пана капітана. Вельможна пані сказала мені, що пан капітан певно є в офіцерськім касині. Пішов там, мені сказали: був вчера, а тепер нема. Може є в

полковій канцелярії на жолківській. Пішов на жолківське, мені сказали, що тепер має урльоп і не приходить, але може...

Капітан здивований перебив йому се займаюче оповіданнє.

— Але чого ж тобі так нагло запотребило ся від мене, що так за мною пошукуєш?

— Та мені самому, прошу пана капітана, нічого не треба, — відповів добродушно Віцко. — Але там у нас в шпитали... знають пан капітан.... вчера привезли одного старого чоловіка.... Пан капітан його знають, правда?

— Якого старого чоловіка?

— Він говорить, що пан капітан його знає. Впав вчера і потовк ся на тротоарі. Се би ще нічого не значило, нічого собі не зломив. Але показало ся, що він вже два дни нічого не їв, з сил вибив ся. В шпитали запав у горячку. Цілу ніч усе пана капітана кликав.

— Мене?

— А так. Се звернуло мою увагу. Все „Ангарович” і „Ангарович”! Я ночував при нім. Кілька разів питав його: „Чого, батьку, хочете від Ангаровича?” Та звісно, він в горячці нічого не розуміє. Аж нині рано троха прийшов до себе. Кличе мене і просить на милого Бога, щоб я відшукав пана капітана Ангаровича і просив доконче прийти до него і то як найскорше. А що я пана капітана знаю і власне мав іти до міста за іншими справунками, то й обіцяв йому се зробити.

— Але щож то за старий чоловік, що мене потребує? Як називає ся?

— Вчера не можна було від него нічого дізнати ся, такий був ослаблений. Навіть їсти не міг і ми мусіли годувати його як дитину. Аж нині рано сказав, що називає ся Михайло Гуртер.

Наглий удар грому ось тут коло него не був би так перелякав капітана, як виголошеннє сеї назви серед таких обставин. Що се знов за загадка якась? Гуртер, стотисячний богач, властитель кількох фабрик — два дни нічого не їв! Він має бути сей бідний старчик, що вчера впав на тротоарі перед його очима і для котрого він з мисолердя дав гульден? Вихр лумок, побоювань і підозрінь, що вже по троха був успокоїв ся, на ново загудів і завертів ся в його голові. Одним рухом руки попрощавши службового Віцка, капітан кинув ся підбігцем на Бернардинську площа, скочив до першої стоячої там дорожки і казав вести себе до краєвого шпи-

талю.

Гургер сидів на ліжку, з подушкою підложену за плечи-
ма і при помочі сестри милосердя їв росіл, коли капітан увій-
шов до нумеру. Се була могуча, костиста, але дуже вихудла
фігура в грубій шпитальній сорочці і плетенім із заполочі
кафтанику надітім поверх неї. Його лице пофалдоване зморщ-
ками немов висушене яблоко мало колір старого пергаміну
і було обведене довгою, розчіхраною сивою бородою. Був по-
дібний до костельного діда і капітанови здавало ся, що почув
від него легенький запах церковного кадила.

Побачивши капітана Гуртерув увесь затряс ся і випустив
ложку, що її власне ніс до рота.

— Ах!... синку! капітане!... Таки ти прийшов!... пробубонів
тримтячим, перериваним і якимсь розбитим голосом. — Я
просив Пана Бога... перед смертию... ох!... бо вже не довго,
синку, не довго! Але сїдай! Сїдай ось тут, коло мене, близько!
Маєш крісло? О, так! Подай мені руку!

Капітан мовчки взяв крісло і сїв у головах коло Гур-
терового ліжка. Його серце стискало щось мов зелінними клі-
щами. Подав Гуртерови руку, котру дідусь притулив до своїх
уст і обілляв слізми. Капітан силкував ся не допустити до се-
го; сльози старого чоловіка пекли його як краплі розпален-
ного олова.

— Що робите, татку? Дайте спокій!... скрикнув відриваю-
чи свою руку від уст старого.

— Ні, ні! Не против ся! Дай руку, дай!... шептав Гуртер.
— Я, старий дурень... старий дурень... (хлипане переривало
йому бесіду) винен тобі... сю катісфа... ох, ох!... фактю!... Бог
мене карає... і справедливо... за мої гордощі... за мої кляті
гордощі.... і засліплене!...

Капітан з жалем і співчутем слухав тих слів, хоч їх по-
рядок, їх причиновий звязок був йому незрозумілий. Та про-
те не перебивав Гуртерови, що кінчачи при помочі милосер-
ної сестри своє сніданє, постогнуючи і від часу до часу
заходячи ся кашлем так говорив дальше:

— Дурний я був, синку! Гордощі засліпили мене — ох!
Знаєш, кого Бог скоче погубити... кахи-кахи-кахи!... Не можу!
Не потягну вже довго, а так богато мав би тобі розповісти!
Знаєш, чую, що серце в мені замерзло. Не вмерло, живе ще,
але замерзло. Хотіло би розтаяти, інколи стрепенеть ся, а-
ле само не може... Дурень, дурень!... Я сам заморозив його, а
тепер від сего вмираю!

Перервав своє оповіданє а сестра заставила його зісти

решту росолу, що й так уже був геть вистиг. Капітан сидів без думки і тілько механічно глипав очима на те, що діялося коло него. Тимчасом сестра нагодувавши Гуртера, поклала подушку на її звичайне місце, а потім помогла старому лягти, накрила його коцом і відійшла не говорячи ані слова і тільки злегка кинувши капітанови головою на прощане.

— Так ось... що то я мав тобі сказати, — знов заговорив Гуртер підводячи на капітана свої очі без близку, запавші глибоко і майже прислонені стрепіхатими бровами. — Спасибі тобі, тисячний спасибі за те, що навідав ся! Подай мені руку... не бій ся... хочу тілько приложить її ось тут, до серця... Знаю, знаю, ти добрий, щирий чоловік! Я дізнатався про се, та аж по часі. Давніше, коли я був маючий, коли я був сліпий, коли я морозив своє серце і огортаєм сталевим панцирем, — тоді не хотів я навіть ані знати про тебе. Я ненавидів тебе з глибини душі. Я погорджував Анельцею, що вийшла за тебе замуж. Ох! Бог мене покарав. Спустив на мене два удари, синку, один тяжший від другого. Відібрал мені маєток і відчинив мені очі!...

Хлипане без сліз, що потрясло цілим його тілом, не дало йому далі говорити. По тім надійшов довгий пароксізм кашлю, так що аж сестра милосердя прибігла, щоби переконати ся, чи пацієнтови не грозить яка поважна небезпека. А коли кашель минув, в кімнаті запанувала тиша і стояла кілька мінút, поки дідусь відхлипав ся і видихав ся на стілько, що міг говорити дальше.

— Перед чотирма роками я стратив усе, що тілько мав, — говорив далі Гуртер.

— Перед чотирма роками! — скрикнув капітан, не можучи опанувати свого зворушення і кинув ся на кріслі мов опечений.

— Так синку, перед чотирма роками, — потвердив Гуртер, не розуміючи того зворушення. — Довга се історія... Підвели мене, ошукали — нехай їм сего Бог не забуде! Я лишив ся без кусника хліба. Зробили мене костельним дідом... Ой, важкий се хліб, та щож, я мусів... Тоді я згадав про вас, про Анелью, про тебе... Я довідав ся, що ти в Боснії. Я написав до Анельї, вияснив її своє положене, благаючи її помочи. Не відписала... По році я написав другий раз. Не відписала нічого... Я занедужав... Утратив місце... Старий, ні до якої робсти не спосібний... кому хочеть ся держати дармоїда! Прийшлося жебрати, простягати руку по кусникам хліба. Тоді я подув-

мав, що все ж таки... Боже мій! адже вона моя сестрінця! Адже я виховав, вивінував її! Адже чень не викине мене за двері. Про Анелью я так думав... і вибрав ся до вас. З Кракова... піхотою... по жебранів хлібу... в голоді і холоді... Ох, синку! Чую, що справедливо Пан Біг карає мене за мої гріхи. Алеж і кара його є тяжка-тяженка!

Капітан сидів при сих словах мов на тортурі. Кожде рече мов цвях вбивало ся йому в тіло. Кождий зойк старого мов шруба викручував йому сустав. Кождий напад кашлю палив його як вогонь смолоскипа. Він силкував ся не глядіти на Гуртера, щоби не зрадити ся перед ним з тим, які страшні муки завдають йому його слова. А старий викашлявши ся тяг дальше свою річ:

— Не відписала мені! Забула про мене і не хотіла пригадати собі. Може се і справедливо. Може так мені й належало ся за те, що я вперед забув був про вас. Та все ж таки повинна б була... Ох, синку, не дай Боже ані тобі, ані її коштувати того, що через ті чотири роки було моєю щоденною стравою!

Обтер важкі слізни, що покотили ся йому з очій і заблудили ся в глубоких зморщках лиця.

— Але ти — ти мене не відіпхнеш, правда? Даси мені пристановок на решту моїх днів? — обернув ся Гуртер тремтячим голосом до капітана.

— Алеж батечку! — скрикнув сей, обнимаючи обі його висохлі руки своїми долонями, — чиж могли ви хоч на хвилю сумнівати ся про се? Тілько видужайте на стілько, щоб могли відсі рушити ся.

— О, видужаю, видужаю! — сквапно говорив Гуртер. — Чую, що Бог тебе посилає до мене. Сама твоя присутність додає мені сили і здоровля. Спасибі тобі, синку! Стократно спасибі!

А потім мелянхолійно киваючи головою додав:

— Але її бою ся... Анельці бою ся. Пильний її, синку! Добра була дівчина, розумна і енергічна. Та я проклятий, нещасливий затроїв її душу! Я вщепив в неї ту пиху, ту погорду супроти низших, нужденних, упосліджених... Той страх перед недостатком і вбожеством... Ту погорду для бідноти... І бою ся, синку, щоби та хопта не приглушила в її душі благодатних зерен. Адже не відписала мені ані раз, коли я її призначав ся, що я бідний і пропадаю в нужді. Не потішила мене, не простягла мені руки з підпорою. Се, синку, злий знак, ду-

же злий! Сим оружем, яке я її віткнув в руку, побила мене самого. Пильнуй її, бо се дуже небезпечне оружє!

Капітан блідий і холодний як труп глядів на Гуртера мертвіцькими очима, а потім встав і почав сквапливо прощати ся зі старим. Чув, що довша його присутність на сьому місці, довше слухане Гуртерових слів доведе його до стекlosti, до божевіля. Обнятий трівогою, яку почувають люди перед апоплектичним ударом, він хапав ся вийти геть відси, на свіже повітрe.

— Йдеш вже, синку? — жалібно говорив Гуртер. — Ну, йди, йди! Знаю, маєш занятє, маєш обовязки. Але навідай ся до мене, коли будеш мати час! А потім, коли видужаю, захлинаю тебе на всі святощі, синку, візьми мене до себе! Дай мені куточок у своїм домі і кусник хліба! Не довго вже буду тобі заваджати. Тілько не дай мені згинути з голоду під плотом!

XI.

— Значить, брехала! І в тій точці брехала! — вертіло щось у мізку капітана. — Обточила мене з усіх боків тенетами брехні. Боже, як майстерно грава свою роль! Видала ся мені чистою, святою, невинною. Я був би голову свою дав за те, що ніяка лиха думка ніколи не доторкнула ся її душі. А вона тимчасом... Показала мені фальшиві рахунки, знаючи, що в зворушеню першої радості не буду в силі переглянути їх докладно. Показала мені фальшовані дідові листи, повні вдячності і ситої любові, а на дійсні листи голодного, нуждою побитого старця навіть не зволила відповісти. Що се за вдача? Що за серце? Чи чортиця, чи тілько комедіянтка?

А потім пригадав собі Гуртерові слова про затроєнє Ангелині душі пихою і погордою супроти бідних і почав міркувати холодно.

— Аджеж правда! Вихована в достатку і роскошах, в тісних середновічних поглядах, здалека від дійсного житя і його боротьби, здалека від терплячих і упосліджених людей, відкіж могла навчити ся співчуття до них? Не привикла до ніякої пожиточної праці в часі своєї молодості, на те тільки була приготована, щоби бути куклою, ідеалом, надземною істотою, божеством і забавкою мушки, але не людиною, не горожанкою. Її дали виховане релігійне, то значить, її вивчили катехізму, молитов, релігійних практик, але цілим вихованням, цілим житєм, укладом, домашньою і шкільною традицією на завсігди попсовано її етичні основи. А потім стало ся те, що мусіло стати ся!

Вийшовши зі шпиталю капітан звернув у тісну та круту не то вуличку, не то полеву доріжку, що вела на Пекарську вулицю, щоби найкоротшою дорогою дістати ся до дому. Тремтів при самій думці, що швидко зустріне ся з жінкою, буде мусів говорити з нею, почує її нові викрутаси, нові брехні з новими доказами і буде мусів крок за кроком розпанахувати ту тужденну павутину. Почував безмірне обридання до неї як до жінки спідленої, негідної його назви. Якжеж

глибоко впала в його очах в протягу остатних двайцяти і чотирьох годин! Люцифер зіпхнений з вершка небес на дно пекла не падав глубше. І се була Анєля, мати його дітей! І се була та жінка, що носила його ім'я і без вагання втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та його честь, для котрої віддав у жертву жите свого найвірнішого друга!

Вулиця була пуста. Щоби втекти від думок, що мов пажирливі миши гризли його нутро, капітан силкувався придувляти ся найзвичайнішим річам довкола. Старанно читав написи на вивісках, виблідлі та сполокані дощами. Числив стовпи і щеблі в штахетах. Довго вдивляв ся в лицезгіпсованої статуетки Мадонни перед інтернатом Змартвихвстанців сілкуючи ся в рисах сего гіпсового лица віднайти щось схожого з рисами Анєлі.

А потім нараз без ніякої видимої причини прискорив ходу, почав поспішати, мало що не бігти до своєї кватери, немов би там лютився пожар і грозив комусь смертю або немов би загалом над кимсь там зависла якась страшна катастрофа, а він своїм вчасним приходом міг її відвернути. І тільки тепер, в тій хвилі шаленої трівоги, безвзглядного несулською, прискореного битя серця, що змагалося по мірі його наближення до добре йому знакомої зеленої камениці, він почув, що не зважаючи на всі страждання, не зважаючи на незастертий сором, яким оточила його ім'я, він усе таки любить її, любить сю гарну, веселу, енергічну жінку, ті глубокі, чаруючі очі, рожеві уста, блискуче, роскішне волосє, той гнучкий стан, той голос, ті рухи... Що зробить тепер, як розмотає той проклятий клубок, що його обпутав, про се не думав. Почекав близкість катастрофи, глухий гук надпливаючої тучі з клекотячими громами, але не знав, не силкував ся вгадати, в кого вдарить перший грім.

Наближаючи ся до камениці, де була його домівка, капітан побачив, як до тої самої камениці з супротилежного боку, від Панської вулиці, наближала ся досить незвичайна група зłożена з п'ятьох молодих дівчат повибраних у сукні крикливих і негармонійних колірів у капелюхах з пірем, гилячками штучних квіток і величезними кокардами. Рухи і постатіих дівчат від першого разу свідчили про ремесло, яким вони займають ся. Ідучи вони кидали визиваючі позирки на муцин, сміялися голосно і загалом старалися звертати на себе увагу всіх прохожих. Їх провадив один одинокий мушкін, чоловік середніх літ, підсадкуватий, з лицем безсумнівно

семітського типу, одягнений у звичайну цивільну, досить уже прилаштувану та негарну одежду.

Ідучи тротоаром дівчата бігали очима по каменицях, а в кінці зупинивши ся напроти тої, де жив капітан, згідно показали пальцями:

— Тут! тут! В от сїй зеленій каменицї.

Чоловік з лицем семітського типу не мовлячи нічого кинувся на півперек вулиці до брами каменицї, а за ним пішли також дівчата хихикаючи і високо, з очевидним кокетством піднимаючи спідниці. Капітан зупинився в брамі і з зачудованем поглядав на се незвичайне товариство. Чоловічок, що йшов на перед, увійшов до сїний і тілько тут, побачивши капітана, зупинився і по хвилевім ваганю, доторкаючи ся правою рукою до шапки підійшов до него.

— Перепрашаю пана капітана, — промовив з тою підсолденою покірністю, що властива жельнерам і поліційним ревізорам, — чи пан капітан живе тут, у тій каменицї?

— Так є.

— А не міг би мені пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?

— Пані капітанова? Яка капітанова?

— Якась вдова по капітані.

— О скілько знаю, ніяка капітанова вдова тут не живе.

— А що, не мовив я вам? — обернувся чоловік з видом тріумфатора до панночок, що стояли перед брамою каменицї не входячи до сїний. — Аджеж я переглянув усю мельдункову книгу в поліції! Ніяка капітанова вдова тут не живе і не жила ніколи.

— Тоді жила! — резолютно відрізала одна панночка і підкинувшись в гору голову та зробивши визиваочу гримасу зирнула на капітана.

— Я б її зараз пізнала! — мовила друга.

— І я також! І я також! — хором обізвалися інші.

— Ale о щож тутходить? — запитав капітан.

— Та то, прошу пана капітана, є таке діло, — відповів чоловік з лицем семітського типу, шкрябаючи себе по голові.

— Я є ревізор від поліції, Гірш, а ті панночки, то є такі панночки, знають пан капітан...

І він моргнув значучо.

— Ні, не знаю, пане Гірш, — відповів капітан.

— То є такі панночки, що їм притрафилося нещастє... знають пан капітан, вони тепер вернули просто з далекого

краю. А знають пан капітан, відки? Дві з Александрії, з тої що в Єгипті, а три з Константинополя. І знають пан капітан, як вони там дістали ся? Оповідають, що якась пані капітанова, вдова по капітані зі Львова, молода, гарно вбрана — назви не тямлять, — приїхала до Стрия чи до якого там іншого містечка і шукала служниці, до Львова, вродливої, зручної дівчини по змозі сироти, обіцюючи її добре удержанє і добру плату. Ну, знають пан капітан, таких дівчат у Стрию і в кождім нашім місточку хоч на драбинний віз набираї. Зголосило ся їх кільканайцять. Вона вибрала одну, чи дві, що їй найліпше сподобали ся і взяла з собою до Львова. У Львові заїзджає з такою дівчиною до готелю і говорить її, що єона сама на разі її не потребує, але помістить її у своєї приятельки. Тота приятелька держить її кілька день, не дає її нічого робити, годує її, — бідна дівчина просить роботи, а та жінка повідає, що сама її також не потребує, але власне один знайомий із Станиславова просив її, щоби ѹому прислали служницю. Дівчина не має грошей на дорогу. Пані дає її кілька гульденів на руку і сама іде з нею до Станіславова. Там зустрічає її той знакомий, що подобає на заможного дідича-Вірменина, обіцює дівчині золоті гори і іде з нею дальше до Коломиї, до Черновець, до Серету. Дівчина дурна, не знає, що з нею робить ся. і куди іде, тілько дивує ся, що воно так довго тягне ся. Дідич втикає її в руку паспорт, що має показати на румунській границі, везе її через Румунію до Галацу, садить на корабель, везе до Константинополя — і продає... знають пан капітан, продає як шкапу. Продає до такого закладу... знають пан капітан!... А котрих там не продаст... в Галацу у него був склад, відтам уже віз цілими партіями... Отже котрих там не продав, то віз до Смирни, до Александрії або висилав ще дальше, до Бомбею, до Rio Жанейро і Бог зна ще куди.

— Алеж се страшенна історія! — скрикнув зачудуваний капітан. — Сему навіть вірити не хочеть ся!

— Ага, ага! — підхопив Гірш і потакуючи кивав головою, — не хочеть ся вірити, а про те воно чистісенька правда. Знають пан капітан, ми також з початку не хотіли вірити. Вже два роки тому назад писало ся по газетах, що в Константинополі і по інших турецьких містах відбувають ся зовсім явні торги на дівчата і що якісь агенти звозять там потаємно велику силу наших галицьких дівчат. Знають пан капітан, як то газетярі пишуть... може там в тім і є якесь зерно правди,

але коли його газетяр дістане в свої руки, то зараз таку купу набреше, набаламутить, пороздуває, що сю крихітку правди навіть її рідний батько не міг би піznати. А поліція читає се і думає собі: як би се була правда, то був би хтось покривdжений, хтось би упімнув ся, поскаржив ся, ну, то в такім разі ми могли б узяти ся слідити сю справу. Але так, знають пан капітан, „во кайн клєгер, да іст аух кайн ріхтер”. Газети собі пишуть, а ми мовчимо. Потім і газети перестали писати, знайшли собі щось нового до писання, а ми нічого.

В сінях камениці було холодно, провівало. Ревізор Гірш, очевидно почуваючи собі за велику честь, що капітан так зацікавив ся сею справою і слухає його так уважно, попустив поводи своїй балакливості і раз у раз гестикулюючи, підморгуючи, перериваючи та перехапуючи малював широко цілій хід і стан сеї дивовижної історії. Дівчата тимчасом стояли на тротоарі перед брамою і почали вже нетерпеливіти ся, не знаючи, що мають чинити і дожидаючи очевидно, що їм скаже ревізор.

— Знаєте що, пане Гірш, — перебив капітан безконечний потік його балаканя, — дуже мене зацікавила отся історія. Пригадую собі, що перед кількома роками тут справді жила одна вдова по військовім — не тямлю вже чи то був капітан чи полковник. Може я буду міг допомогти вам відшукати її.

— А, я би за се пану капітанови був дуже, дуже вдячний! — мовив ревізор. — Бо знають пан капітан, чому? Се не проста справа. Се навіть дуже делікатна справа, не те, що проста крадіж або навіть убійство. А як ще тата пані капітанова має яких знайомих військових або як траfiш не на туту, що треба, то... знають пан капітан, такий бідний ревізор від поліції, то дрібна муха. Роздавити її не трудно, коли хто має плечі.

— Ну, значить подвійна причина, щоби брати ся до діла остережно. Я тут у військових кругах досить знайомий і може буду міг дати вам деякі інформації, та хотів би поперед усого знати, як стсіть ся справа. Я-б вас запросив до себе, та у мене там жінка, дитина недужа...

— О, ні, ні! — поспішно скрикнув ревізор. — Зовсім не хочу робити панству ніякого кленоту.

— Може би ліпше було зробити ось як? Відішліть ви сих панночок — де вони живуть?

— В готелі, у Геккера.

— Значить, нехай ідуть до готелю. А коли винайдемо сю

злочинницею, тоді покличете їх, щоби станули її до очий. Добре?

— Думаю, що так буде найліпше! — говорив ревізор, рад, що раптом здобув союзника в такій знатній фігури, як капітан і при тім дивуючи ся, що сей незнакомий йому капітан так якось горячо бере собі до серця сю справу і ні відси ні відти накидається йому зі своєю підмогою. I обертаючи ся до дівчат, говорив зовсім відмінним, острим і розказуючим тоном:

— Прошу йти до готелю і ждати на мене. Я там швидко надійду.

Дівчата пішли, розмовляючи голосно між собою, сміючи ся і частенько озираючи ся поза себе.

— А ми — говорив капітан по їх відході до ревізора — може би вступили де небудь тут близько до реставрації? Ви вже по обіді?

— О, ні! Де там при нашій службі думати так швидко про обід!

— Добре. Я також трохи приголоднів. Зімо разом обід і побалакаємо.

Ревізор чим раз більше почав набирати підозріня, та не давав нічого пізнати по собі, тим більше, що крім сподіваних інформацій йому всміхала ся надія на добрий обід в товаристві капітана. Вступили до Варшавського готелю. Капітан заjadав окремої кімнати, замовив обід і бутельку вина і сідаючи при столі побіч Гірша, що трохи заклопотаний сидів тільки на половині крісла, промовив як найсвобіднійшим тоном:

— А, я забув вам представити ся, пане Гірш! Я капітан Ангарович. Перед кількома днями повернув з Боснії. Здається, що ви з якимсь підозрінem поглядали на мене, коли я обіцяв вам свою підмогу при відшуканю тої злочинниці...

— Алеж пане капітане! — скрикнув Гірш мов ужалений схапуючи ся з крісла. — Відкиж я міг — —

— Сидіть, сидіть! — говорив капітан, беручи його за рамя і втискаючи на крісло. — Не маєте чого так дуже відпирати ся. Аджеж се ваше ремесло — підозрівати, догадувати ся ріжних таємних звязків. Не думаю брати вам за зле вашого підозріння, зовсім ні. Але поперед усего їджмо! — додаю, коли кельнер приніс росіл і поналивав тарелі.

— На кілька мінут перервала ся розмова. Чути було тільки брязкане ложок о тарілки і хлюпане плину. Ревізор їв завзято, добросовісно, бажаючи замаскувати своє внутрішнє заклопотане в тім незвичайнім положеню.

— Я вам усе витолкую, — говорив капітан випорожнивши свою тарілку. — Є тут справді деякий звязок, є щось таке, що мене спонукує доложити всіх сил, щоби відшукати сюженщину. Але докінчіть же насамперед своє оповіданє!

На лихо, ревізор був вже тепер далеко не такий говіркий як вперед.

— Мое оповіданє? — запитав з видом здивованя. — Що я пану капітанови маю більше оповідати?

— Ну, про ту.. женину. Як вона називається ся?

— Е, як би ми се знали! — скрикнув ревізор. — Вже би вона була в наших руках. Ті дурні кози або зовсім не питали, як вона називається ся — капітанова тай капітанова! або хоч котра й знала, то забула.

— А відкиж знають, де вона жила?

— Декотрі — власне ті, що приходили сюди зо мною — пригадали собі, що по приїзді до Львова капітанова водила їх на хвилю до свого помешкання на Пекарській. Тілько й усего знали, навіть нумеру дому не тямили, аж треба було водити їх на місце, щоби пізнали каменицю.

— Ну, а були у тої капітанової діти?

— Здається ся, що ні. Бодай ні одна з них нічого про них не згадувала.

Капітан віддихнув трохи лекше.

— Ну, і богатож дівчат звербувала вона таким способом?

— А хтож се може знати? Бувала по всіх місточках, а де не була сама, там була її товаришка. Доси вернуло їх із Турції сімнайцять, але говорять, що їх там лишило ся далеко більше. Котру купив богатий Турок і запер у себе у гаремі, ся пропала на віки. А і з таких домів... знають пан капітан... дуже тяжко їм видобути ся. Ті що вернули, мусіли переборювати величезні труднощі. Аж наша амбасада мусіла вмішати ся в те, щоби тим нещасним жертвам уможливити поворот до рідного краю.

— Алеж се страшенне! — промовив капітан немов сам до себе. — Вирвані з посеред рідні, з круга знайомих, з рідного краю, кинені в бездонне болото зіпсуття, засуджені на вічну неволю, на забутє, на передчасну смерть або сто разів гіршу від неї нужду на чужині!... Адже від самої думки про таке положене можна одуріти. І та бестія не жінка брала за се гроші!

— Амбасада розслідила сю справу, на скілько могла, — говорив далі Гірш. — Турки платили за гарні, молоді і невинні дівчата навіть по сто і по двіста дукатів. За інші менше, як до згоди.

— Ну, але того, хто їх продавав, того агента — —

— О, сего вже маємо! — гордо перебив ревізор. — О, се хитрий лис!

— Певно жид.

— Ну, розумієть ся! — якось нерадо процідив Гірш. — Такий інтерес тілько жидом може стояти. Я певнісінький, що без него ані ота капітанова ані її товаришкі не була би й подумала про сей гешефт. Що він їх наклонив до него і платив їм тілько малу частину того, що сам заробляв, се вже розумієть ся само собою. Ну, та тепер йому урветь ся. Перед кількома днями на наше телеграфічне жаданє його арештовано в Будапешті. Від будапештенської поліції є донесене, що при нім знайдено богато паперів, рахунків, квітів і цілий довгий список його помічників і помічниць. То, пане, буде для нас робота! То будуть лови по цілім краю!

Капітан аж стрепенув ся з обридження, побачивши на лиці сего чоловіка пробліск якоїсь звірячої радости, радости вовка, що бачить стовплene в огорожі стадо овець і знає, що може рвати і дусити і гризти їх, і ні одна з них не здужає ані втекти ані супротивляти ся йому.

— Розумію вашу радість, пане Гірш, — промовив по хвилі, — та про те мені здається, що було би більше чого радувати ся, як би ви панове перед тим були трохи чуткіші і не дали собі з перед носа вивезти і потопити в безвістях тілько невинних жертв.

— Чи то моє діло? — цілком розсудливо запитав Гірш беручи ся до принесеної печені. — Пане капітане, чи то я тут маю щось до розказу? Ми, ревізори, комісарі, є як ті пси: покажуть нам звіря, спустять з припону — наш обовязок зловити його. А решта не до нас належить, а до тих, що кермують ловами. У нас і без того богато роботи — ой, так богато роботи, стілько біганини, що чоловік ледво дихає. От і вчора вечір! Чи увірять пан капітан, що тут у самім Львові, в середині міста через кілька літ діяло ся щось дуже подібне до тих історій з торговлею дівчатами? І ніхто не знов про се!

— А се що таке? — запитав капітан.

— Жила тут коло Домініканів така собі пані Юлія Шаблінська, називала себе вдовою, а властиво була так собі, розвідка. Ще молода жінка, порядна, завсігди з шиком одягчена, образована, бувала в товариствах... Від кількох літ за урядовою концесією удержувала приватний пансіон для дівчат, що покінчили виділову школу. Мала їх приготовувати до матури

чи до якихсь там екзамінів. І подумайте собі, пане, перед кількома днями довідує ся поліція, що сей пансіон є властиво дім найстрашнішого зіпсутия. Там допускали тілько аристократію, богачів, висших офіцерів, але що там діяло ся в тім замкненім товаристві, се переходить всяку людську фантазію.

Кожде слово сего оповідання було неначе ніж застремлений у серце капітана і обернений у кровавій рані. Облитий холдним потом, ледво дихаючи, мов на тортурах він ледво міг удержанати ся на кріслі і блідими устами ледво видусив:

— Ну?

— Я тілько так для приміру говорю! — лепотів дальше Гірш упоравши печенью принесену для обох і попиваючи вино, котре очевидно чим раз більше розвязувало йому язика. — Аджеж годі навіть подумати, щоби неодин із панів належних до нашої висшої влади не знав про се. Самі там ходили! По місті голосно вишпітують назви дуже грубих риб, що були там постійними гістьми. А про те все було тихо. Аж коли кілька дівчат із сего пансіону небезпечно розхорувало ся, а кілька померло в шпиталю, коли з ріжних боків почали роздавати ся різкі голоси обуреня, поліція мусіла рушити ся. Вчора арештували ми сю паню і цілий її пенсіон. Пане, кілько там з разу було крику і обуреня і омліваня і комедії! Ай, ай! А всіляких паперів, квітів, листів скілько забрано! Там то буде можна повичитувати гарні історії! Ба, але сего не пустять на світ. Вже там є такі, що подбають о те, щоби тілько те вийшло на денне світло, що їм буде догідне.

— Боже, Боже! — шептав капітан почиваючи, що щось страшенне стискає його горло, здавлює груди. Гірш приняв се за заохоту до дальнього балаканя і випивши пів бутельки вина торочив дальше, тепер вже зовсім свободіним, а часом просто докторальним тоном.

— А на що я се говорю, пане капітане? На те, щоби вам вияснити політику. Бо се не політика — коли дерево івите, взяти і позбавити! цвіт або потім позбивати зелені завязочки плодів. Але вичіскати, аж грушечки достигнуть, а потім потрясти деревину і бачити, як усі вони спадають уже готові, гарні, соковаті — отсе радість! Отсе заслуга! А у нас, прошу івана капітана, інакше навіть не можна. Адже злочинець доки не сповнить злочину, не є й злочинцем. Щож би то мені було за те, як би я зловив того агента на примір в хвилі, коли він їхав з дівчиною зі Станіславова до Черновець?

— Уратували б дівчину! — мовив капітан.

— Е, дівчину! Що дівчина! Дівчині одна дорога! — цинічно сміючи ся відрізав Гірш. — Я б її сьогодня відібраз від одного агента, а вона би завтра і без него пустила ся на іси. І се ще питанє, чи я б уратував її від него. Він би мені сказав, що наняв її до служби, дівчина потвердила б і який же я маю спосіб доказати йому, що се не правда? Ще би мене самого оскаржив, а досить двох-трьох таких припадків і бідний ревізор буде позбавлений кусника хліба. Тепер, се вже інша справа! Тепер я можу піти і зробити на примір у пана капітана домову ревізію і пан не сміє мені сего заборонити.

Капітан скопив ся немов опарений окропом.

— У мене? Чи ви сказали ся? У мене?

— Ха, ха, ха! — реготав ся Гірш на пів пяним, на пів злорадним реготом. — Як пан перелякали ся! Ха, ха, ха! Не бійте ся, паночку, я тілько на жарт так сказав, на той приклад, „цум байшпіль”.

Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною пив вино зі своєї чарки, щоби показати ся супокійним і замаскувати смертельну блідість, що — чув се виразно — розливала ся по всім його лиці. Гірш своїми малими блискучими оченятами вдивляв ся в нього і на пів пяно-добродушний, а на пів хитрий усміх грав на його лиці, розширюючи його грубі, мясисті губи і виказуючи за ними білі, крепкі зуби, немов готові рвати і шарпати живе мясо.

— То пан капітан цілих п'ять літ служили в Боснії? — запитав він нараз.

— Так є.

— Пригадую собі троха пана капітана ще з давнійших часів, ще яко поручника. Я був тоді кельнером у кавянрі на Вірменській вулиці, знають пан капітан?

— Якось собі не пригадую, — відповів капітан подаючи вид, немов то він дуже пильно шукає в своїй памяті тої кавянрі і того кельнера.

— О, так! Пан Ангарович! Памятаю дуже добре! Всі офіцери говорили про пана... про панову жінку, що така молода, гарна, що так пана любить...

— Пане Гірш! — скрикнув уражений капітан, — прошу вас, сховайте ті спомини для себе!

— Ах, який же бо пан капітан! — підхопив Гірш не виходячи зі своєго щасливого настрою. — Аджеж я не сказав нічого злого. Крий мене Господи! Я тілько дивую ся, як пан капітан міг так довгий час видержати в Боснії без жінки.

— Ну, щож, служба, обовязок, — з нехотя буркнув капітан.

— О, так знаю, що пан капітан завсігди пильнує своєго обовязку. Але за таку жертву повинні би пану капітанови дати золотий хрест заслуги. Га, га, га! Се не кождий потрафить! Лишити молоду жінку через п'ять літ соломяною вдовію!...

Се останнє слово, висказане без ніякого глубшого наміру, раптом мигнуло в Гіршовій голові як електрична іскра і освітило такі ряди вражень, показало такі звязки між фактами, які він вперед, що правда, неясно підозрівав, та котрі тепер його поліційний ум побачив ясно як на долоні. Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в душі все, що доси чув і бачив. Чим довше думав, тим більшою радістю прояснювалося його лице. Кидав ся на кріслі, робив наглі а прудкі рухи, немов нараз уся шкура почала його свербіти і ціла його фігура виявляла таку радісну переміну, що капітан придивлявся йому з зачудуванем і обридженем.

— А вам що такого, пане Гірш? — запитав нарешті.

— Ах, нічого! Се тілько так. Се у мене часом так буває, — радісно відповів Гірш, а рівночасно моргаючи з комічно-таємним видом давав до пізнання, що ховає в душі якийсь секрет і мусить робити над собою найбільші зусилля, щоби з ним не зрадити ся. Та нараз прихилюючи своє лице, в тій хвилі подібне до грецького Сатира, близько до капітанового обличчя і довірливо моргаючи очима він запитав майже шепотом:

— А прошу пана капітана, чи пан капітан справді живе там, у тій камениці на Пекарській?

— Ну, так, — мовив капітан мимоволі відхиляючи голову.

— А на котрім поверсі?

— На першім.

— І пані капітанова також там жила тоді, як пана капітана не було?

— Там.

— І дитина у пана капітана справді хора?

— Не знаю. Коли я виходив з дому, була справді трохи не здорова. Та може вже їй ліпше.

Якесь неприємне почуття обридження перед собою самим пройшло по капітановій душі, коли виголошував сю брехню. Та він почував, що від разу не може випутати ся і що сей проклятий, на пів п'яній жид з покірного і заклонотаного жидка починає переходити в ролю небезпечного противника,

перед котрим треба мати ся на осторозі.

Гірш усміхав ся на пів добродушно, на пів злобно, тим властивим жидівським усміхом, що так уміє допекти до дна душі, гірше ніж найрізкійша зневага.

— О, певно вже виздоровіла. Зовсім виздоровіла і пішла до школи. Ге, ге, ге!

Капітан аж зубами заскрготовав і що сили стиснув у долонях поруче крісла, на силу вдержуючи себе самого, щоби не кинути ся на сего огидника і не розчепити йому голови.

— Пане Гірш! — гаркнув якось, задихавши ся від здавлюваної зlosti.

— Нічого, нічого!... успокоював його Гірш. — Алеж я нічого злого... Аджеж я розумію! О, все, все розумію.

— Що таке розумієте?

— Се вже мое діло. Ну, але пан капітан обіцяли мені щось сказати і не сказали.

— Що таке?

— Як то, що таке? Пан капітан мали мені сказати, для чого так інтересують ся тою брудною справою... тою торговлею дівчатами?

Капітанови похололо коло серця. Чув, що Гірш помаленько, та певною рукою вбиває йому ніж у груди. В його голові мішало ся.

— Ах, се буде довго оповідати...

— По що довго? По що довго? — по своєму всміхаючи ся цідив Гірш, не перестаючи ані на хвилю скоса позирати на капітана. — Знають пан капітан, я се пану капітанови коротко скажу.

І Гірш положив руку на капітанових плечах, а в протягу дальшої бесіди почав навіть протекціонально клепати його по плечі. На горе, зміст того балаканя був такий, що капітан уже не міг встати, вхопити крісло або виломити ноги від стола і одним замахом зробити конець Гіршовим усміхам, балаканям і всім його плянам.

— Я знаю, пан капітан є добрий чоловік, службовий чоловік, гоноровий чоловік. Одним словом — благородний чоловік. Пан капітан для мене був дуже людяний і чемний, не погордував моїм товариством. Я для того пану капітанови хочу щось сказати.

І нахиляючи ся зовсім аж до капітанового вуха мовив:

— Нехай пан капітан зараз ідуть до дому! Нехай пан капітан добре перешукають всі шуфлядки, шафки, коробки і

комодки пані капітанової. І нехай пан капітан повибирає всі папери, листи, білєти візитові — але то все чисто! Хиба метрики і урядові свідоцтва нехай лишать ся. А тамте все нехай пан капітан завинить у стару газету, занесуть до кухні і кинуть у вогонь. Але то зараз!

Капітан сидів мов оголомшений.

— Що се значить? Чого ви хочете? — запитав мов крізь сон.

Гірш не переставав плескати його по плечі.

— Ну, аджеж пан капітан, — мудрий чоловік! Що пану довго говорити? Аджеж пан знають, я є ревізор поліції і вмію трошка думати. А тут прецінь не треба великої мудrosti, щоби зміркувати, що ота вдова капітанова, що займала ся вербованем дівчат, се не хто інший, як тілько ваша жінка. А хто знає, чи та пані Шаблінська, що ми її вчора арештували, не була також і з нею в спілці? Се дуже можливе, а комісарі, що перебирають папери тої пані, мусіли се вже її без мене віднайти. Нехай же пан капітан квапить ся! Я йду тепер на поліцію і коли ще там без мене нічого не викрито, то вже я постараю ся — з чемноти для пана капітана се зроблю, бо пан капітан певно в тій цілій поганій історії зовсім невинний — що ревізія прийде до панства хиба аж десь над вечір, або може аж завтра рано. Так значить — кланяюсь панови капітанови!

І не чекаючи капітанової відповіди Гірш ухопив капелюх, і що духу вибіг з комнати.

Капітан кільканайцяль мінут сидів як скаменілий, без думок, без вражінь. Відчував глухо, що тепер усе скінчило ся, що нема вже куди далі, що ціль і інтерес житя знищенні, що перед ним роззвалена бездонна, нічим не заповнена порожнеча. Відчував, що те, про що навіть не осмілив ся б подумати — величезна, нічим незмита, віковічна ганьба впала на него і роздавлює його на шматочки своїм тягаром. Дізнавав такого почуття, немов би був зерном, що в шалених обертасах крутить ся в гирлі жорнового каміння і нараз попадає під той камінь і моментально розприскується на тисячі частинок, на порошок, на муку, а кожда з тих частинок одну малесеньку хвилину почуває ще безмірний біль справлений насильним вирванем її з її природного звязку.

Та нараз прокинув ся зі своєго оставпіння. Його опанувала безумна трівога. Одно однієїньке слово держало в своїх пазурах цілу його істоту, шарпало її, кидало його в дрожі

в горячку.

— Поліція!

Задзвонив, заплатив і кинув ся бігти до дому. Мав тілько кілька десять кроків, та про те йому здавало ся, що власне в тих кількох мінутах може там без него стати ся щось нечува-но страшне. Може прийти поліція, застати цілі купи обридливих паперів — се було тепер для него верхом усякої стра-ховини. Які будуть наслідки сего факту — про се не думав. Сама хвиля, коли поліція входитиме до його помешкання, що ще вчора було для него земним раєм, сама ціль того приходу видавалась йому тепер пеклом, мукою, якої не може знести ніяка людська сила. Треба відповідно приготувати ся на сю хвилю! Треба зробити, що буде можна!

І добуваючи останніх сил капітан вбіг по сходах на пер-ший поверх, швидко отворив двері і війшов до передпокою, а не заставши там нікого так само швидко, зовсім з таким самим поспіхом, як в день свого повороту з Боснії, відчи-нив другі двері і війшов до салону.

XII.

В салоні застав Анєлю. Стояла при столику оперта о него лівою рукою з очима вліпленими в двері. Обоє зирнули одно по одному і рівночасно мимовільний окрик зачудування вирвався з уст обоїх. Не пізнали одно одного. Обом показало ся, що від учоращнього полудня, від хвилі коли бачили ся в останнє, минули десятки літ, що отсе стоять насупроти себе не живі люди, а якісь мари, що тільки слабо нагадують давно минувші, гарні і щасливі часи.

Гляділи одно на одно мовчки, мов закляті. Кожде крутилося в колісці своїх власних думок і спостережень, кожде мучилося своїм власним стражданем, не почуваючи потреби ділитися ним з другим.

— Чи се та сама Анєля, — думав капітан, — котру я вчора лишив у цьвіті здоровля і свіжости, живу, енергічну, з блискучими очима? Чи се та сама зломана, зівяла і немов з хреста знята жінка, що її бачу перед собою? Лице її постаріло о десять літ, на висках зарисували ся морщини, волосє стратило свій полиск, очі зробили ся скляні! Чи чари якісь учора і позавчора застелювали мої очі і не давали мені бачити тої руїни, чи справді одна ніч, одна доба могла довершити такої великої переміни? Але щож могло бути сему причиною?

— Він зовсім посивів! — з переляком думала Анєля. — Його лицезрівокло, очі запали ся глибоко, повіки червоні. Очевидно не спав усю ніч. Очевидно знає все. Очевидно все пропало. Ну, для мене нема вже ніякої несподіванки, але він бідний! Скілько ж він мусів перетерпіти!

Капітан все ще стояв неначе вкопаний при дверах салону, не могучи відважити ся підійти близше до жінки. Вона також не могла рушити ся з місця. В кінці капітан видобув з кишені квіт одержаний в канцелярії генеральної команди на своє подане о відставку і розвинувши його мовчки наблизив ся до стола і положив його перед Анєлею. Вона уважно зирнула на ту зімніту чвертку паперу, а потім усміхнувши ся сумовито кивнула головою.

Капітан мовчки зняв плащ і кинув його на софу, відперезав шаблю, а потім вийшовши до передпокою вніс відтам свою тяжку подорожну валізу, що її доси не розпаковував. Поклавши її на помості близько кафлевої печі прикляк коло неї, знайшов у кишені ключик і почав звільна відпинати ремені і відмикати замки.

Анєля мовчки, мов зачарована, без руху придивляла ся його роботі. Відчинивши валізу капітан нараз пригадав собі щось і не встаючи з помоста, в кляуччій поставі і похилений лицем над валізою обернув голову і промовив до жінки рівнодушним голосом:

— А маєш там які папери?

— Які? — запитала Анєля ледво чутно.

— А ну, які небудь листи від твоїх агентів, квіти, рахунки, загалом усе, що моглоб тебе компромітувати.

— Не маю нічого.

— Пригадай собі добре! — мовив капітан не підносячи голосу, — а як маєш що небудь таке, то спали. В кождій хвилі можемо тут мати поліційну ревізію.

— Не маю ніяких таких паперів, — відповіла Анєля так само рівнодушно, немов би давно була приготована на таку пригоду.

Бачучи, що він починає шукати чогось у своїй валізі і не думає тягти дальше розмови, вона сіла на кріслі, обернена до него лицем і пильно слідила за кождим його рухом.

Пошукавши кілька мінут у валізі, капітан видобув із неї невеличкий, гарний, в слоневу кістку оправлений револьвер, почесний дарунок від товаришів, дарований йому на відізднім із Боснії. На ручці виднів ся виритий напис „Цум Анденкен”. Дуло було майстерно цізеловане, покрите богатим орнаментом в стилію босняцьких людових виробів. Капітан поклав сю гарну забавку на помості, а потім пошукавши ще хвилю в бокових торбинках валізи видобув із неї пачечку патронів, дібраних до сего револьвера. Знайшовши те, чого йому було треба, капітан не кваплячи ся, поскладав знов у валізі все в давнім порядку, замкнув її, позапинав ременями і виніс до передпокою. Вернувши назад узяв револьвер і патрони, поклав на столі, а потім обертаючи ся до Анєлі з виразом холодної рівнодушності, а навіть ненависті промовив:

— А тепер прошу тебе, вийди відсіля!

Анєля, що тілько тепер зрозуміла його постанову, не рушаючи ся з місця запитала:

— Що хочеш робити?

— Що се тебе обходить? Іди до дітей!

— А може мене се також обходить? — відмовила Анєля лагідним, несмілим голосом.

— Не має що тебе обходить! — понуро відмовив капітан розкроюючи цинову оболічку пачки і виймаючи патрони.

— Адже я твоя жінка! — ще несмілійше мовила Анєля, — значить, маю право знати — —

— Не маєш права, нікчемнице! — верескнув нараз капітан кидаючи ся до неї з кулаками. — Не маєш ніякого права, ти відьмо, що підкопала і знишила моє житє, мою честь, усю бу́дучину моїх дітей! Іди геть відси! Іди теть і не спокушуй мене!

Плюнув і відвернув ся від неї. Тремтів увесь. Наглий вибух болю і розпуки розвіяв увесь його удаваний спокій, розсадив ту ледову шкаралющу, якою хотів обціпити своє серце, щоби не затремтіло перед сповненем остатнього, рішучого вчинку. Впав на крісло відвернений від неї плечима і закрив лице руками. Сльози бризнули з його очей. Важке ридане затряслось цілим його тілом.

Анєля тимчасомтихо як мара встала з крісла, взяла револьвер і патрони і на пальцях вийшла до сусідньої кімнати. Капітан усе ще сидів у тій самій поставі, коли почув наближене дрібних кроків, коли мягкі, ніжні дитячі рученята з обох боків ухопили його руки, а прекрасні, невинні дитячі личка перехиляючи ся силкували ся зазирнути йому в очі. Капітан зірвав ся з крісла і з виразом найвисшої ненависті обернувся до Анєлі, що стояла на своїм давнім місці.

— Жінко! Сатано! Будь сто разів проклята за те, що в останніх хвилях житя ти не ощадила мені ще й сего болю! О, ти мудра, хитроумна! Щоб ані один нерв не лишився не розшарпаним, ані один мускул не перепалений пекольним вогнем! Старим майстрям тортури до тебе б іти на науку. Нехай тобі Бог сего ніколи не простить, так я тобі не прошу в остатній годині!

Анєля мовчала, стояла як камяна статуя. Тільки Цеся чуючи такі страшні слова, котрих значіння нерозуміла і бачучи батька в такім страшнім розворушеню, відступила від него і прибігла до матері і тулячи ся до неї почала голосно плакати. Михась стояв зачудований усе ще держачи батька за руку.

— Татку! Що ти говориш! По що нас лякаєш? — промовив він заступаючи йому дорогу і шарпаючи його за руку.

Капітан глянув на ю маленьку людину і безмірна тоска

обгорнула його душу. Вхопивши Михася в свої обійми підняв його і обливаючи ся слізми почав обсипати поцілуями його голову, лице і шию.

— Діти мої! Бідні мої діти! — простогнав він. — Що то буде з вами! Що — буде — з вами, коли мене не стане?

— Чи ти знов хочеш нас покинути? — запитав Михась.

В тій хвилі Анеля кинула ся до мужевих ніг. Припавши на коліна і похиливши ся лицем до землі обхопила його ноги раменами і з глубини своєї розпуки скрикнула:

— Антосю!

Голос її роздав ся мов із якоїсь великої глубини, видався капітанови чимось таким чужим, таким далеким...

Коли Анеля числила на те, що розмягчивши його душу видом дітий зможе тим лекше штурмом вдерти ся в його серце і перебороти його ненавіть, то грубо помилила ся. Капітан супроти неї лишив ся непорушений.

— Іди геть! — мовив коротко. — Не роби комедії!

Анеля не вставала.

— Антосю! Заклинаю тебе на любов тих дітий, що їх хочеш осиротити, вислухай мене! Знаю, що я заслужила на острій засуд і що не мину того засуду. Я-ж не хочу оборонювати себе. Хочу тільки, щоби ти мене зрозумів. Аджеж ти любив мене, Антосю!

— О так! — гірко промовив капітан. — І вірячи тій моїй горячій, сліпій любові ти зрадила мене!

— Ні! Клену ся Богом, своєю душою, невинними душами отсих дітий! Я була тобі вірна! Навіть одним помислом я не зрадила тебе!

— Хто тобі повірить! Адже ти окружила мене з усіх боків тенетами брехні!! Аджеж ти грала передо мною комедію, удавала радість криючи пекло на дні свого сумління!

Анеля все ще стояла на колінах, бліда, з лицем піднятим до капітана, держачи його за ноги. Капітан пустив Михася на землю і троха лагіднійшим голосом промовив:

— Ну, встань і говори, що маєш говорити! Діти, ідіть до свого покою!

Анеля помалу встала. Діти стояли в нерішучості, в кінці Михась обертаючи ся до батька мовив:

— А не будеш бити маму?

— Ні, сину! — поважно відповів капітан.

Діти вийшли. Анеля слідила за ними довгим, наметним позирком, повним безграницої любові і невисказаної туги.

Бачилось, що бажала на віки вбити собі в тямку, затвердити в своїй душі кожду найдрібнійшу рисочку, кождий рух, кождий погляд, кожде слово тих двох маленьких істот. Коли щезли в сусіднім покою, коли двері зачинилися за ними, аж тоді розсівся лід, що, бачилось, доси обдавав її, зломалася сила її духа і заливаючи ся гіркими слізами безвладна і майже знетямлена вона упала на крісло.

Капітан сидів на своїм кріслі холодний, недвижний і понурий мов чорна хмара, не почував у своїм серці ані милосердя ані співчуття для тої жінки, що таким безпримірним способом зруйнувала щастє своє власне і його, кинула нестерту пляму на невинні голови сих дітей, ганьбою покрила їх ім'я. На дні його серця мов гадюка заворушила ся думка:

— Коли б ти була вмерла, заким мала зробити се все! Я був би оплакував тебе як ідеал жінки і матері! Але тепер навіть умерти тобі за пізно.

Анєля перестала плакати, обтерла слізы і обернула очі до мужа. Її лице не являло вже тепер того ледоватого виразу оставпіня і німого болю, ані тої покірності, що такою поганою плямою падала на него перед хвилею. Якийсь дивний вогонь починав помалу розгарятися в її очах і випалювати румянці на її так нагло і передчасно зівялих щоках.

— Так ти погорджуєш мною? Проклинаєш мене? — запитала звільна цідяча слово за словом.

Капітан тільки глухо застогнав замість відповіди.

— Ти хотів покинути мене і дітей без слова прощання?

— Щоб я був ніколи й не бачив тебе!

— Значить, ти ніколи не любив мене?

Капітан стрепенувся і кинувся на кріслі. Шалена злість знов почала ворушити ся в його серці.

— Нікчемнице! Мовчи! Не згадуй мені про ту любов, котрої ти не гідна, котра нині стала ся для мене жерелом безконечного страждання! — крикнув він.

— Так ти задля страждань одного дня, кількох годин, проклинаєш цілі літа щастя, ціле пасмо жертв, які я перенесла для тебе?

— Що значуть усі ті жертви супроти сеї страшенної рани, яку ти завдала мені, відбиравши мені честь, пошану у людей, відбиравши мені охоту до життя, саму можність людського істновання? Адже бачиш, що тепер усе для мене скінчене?

Анєля випростувала ся і з погордою поглянула на него.

— Одно тільки бачу, що ти трус! Тростина, що хитається

ся з вітром! Се бачу, а більше нічого. Що для тебе скінчене? Що офіцери не хочуть приймати тебе до касина? Плюнь на них і не ходи там! Що військова служба буде для тебе неможливою? Плюнь на неї і виступи. Що побут у Львові буде для тебе за надто прикий? Плюнь на Львів і осядь десь на селі, в горах!

— Але ганьба! Свідомість ганьби, що тяжить на тобі, на мені, на наших дітях! Ся страшена свідомість, котру мушу завсігди носити з собою мов гадюку завішену при грудях! Чи й се нічого?

— О мій любий фарисею! Якеж то нараз делікатне сумлінє збудило ся в тобі! Страшена, нечувана ганьба! А в чим же лежить ся ганьба? В тім, що твоя жінка була в тихій спілці з жінкою, що удержувала підозрений дім, що вербувала дівчата призначені для таких самих домів. О страхітте! О встид! А скажи мені лишень, ти благородна і незаплямлена душа, кілько разів за своїх кавалерських або й некавалерських часів подавав ти практично помічну руку такому ганебному промислови, давав більше або менше щедрий заробіток таким жінкам? А ті твої благородні приятелі, що так люто обурюють ся на мій ганебний промисл, — чи не для того се чинять, що самі аж надто часто підлягали його покусам, аж надто богато гроший видавали на його піднесене? О нікчемні, піdlі, брехливі! Аджеж із тих, що вчора веліли увязнити Юлію, що швидко й мое імя з чортівською радістю вивісять на шибениці ганьби і видадуть на наругу світу, — аджеж із них майже кождий давно знов, що діяло ся у Юлії, а декотрі були там щодennimi гістыми! Ні, я за мало сказала! Декотрі були прямо ініціаторами сего підприємства, заслонювали його своїми плечима, своєю родовою або урядовою повагою! А тепер, коли годі вже його дальше заслонювати, — о, так! тепер ціле пекло ганьби і публичного осуду нехай паде на голови тих жінок, що — — О, як я погорджую вами! Як я ненавиджу вас, ви фарисеї, ви брехуни і лицеміри! Вчинок навіть найогидніший, найбільша підлota не є для вас нічим. Вас лякає тілько осуд юрби, привид відвічальности. Добре схована підлota перестає бути підлотою, утаєний злочин є тілько доказом відваги і зручности!

Замовкла, бо духу її не стало в грудях. Тряслася як в лихорадці. Капітан вдивляв ся в неї зачудуваним, майже божевільним поглядом; йому здавало ся, що її постать перед очима росте, розростає ся, перемінює ся на привид якоїсь

грізної фурії з лицем таким страшним, що один її позирк може вбити чоловіка. Він зовсім не надіявся такого обороту розмови, чув себе оголомшеним, пригнобленим, бо в душі мусів тим словам признати богато правди.

Анєля присунула своє крісло близше до капітанового, сіла як раз насупроти него і дивлячись йому в очі заговорила зовсім зміненим, мягким, жалібним голосом:

—А ти, Антосю!... I ти осуджуєш мене, проклинаєш, не-навидиш! Ти перший кидаєш на мене каменем погорди. Ти, кого я так горячо, так вірно любила, для кого я не завагувала ся посвятити все, все на світі! Аджех для тебе я покинула дідуся і його маєток, пішла з тобою на вбожество, на недостаток, до якого вперед не була звикла. Любов побудувала мені золотий міст на тій дорозі. Ані на хвилю я не пожалувала свого кроку. Ані один докір не вийшов із моїх уст. Спокійно зносила я те, чого була би злякала ся моя душа, коли б я була давнійше могла собі се уявити. Я бачила, що ти відчуваєш мое положене, що турбуєш ся, що силкуєш ся вчинити так, щоби мені нічого не бракувало, та не знаходиш способу. Прийшли діти і наш стан значно погіршив ся. Потаємно писала я кілька листів до старого Гуртера, укорюючи ся перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч. Безсердечний, засліплений старець звертав мені мої листи нерозпечатані. Покликано тебе до Боснії. Я лишила ся тут сама з дітьми, на половині пенсії. Чи можеш уявити собі мое положене? В кількох листах я натякала тобі на него, та бачу-чи з твоїх листів, що ті натяки гризуть твою душу і затроюють спокій а мені не приносять ніякої помочи, я постановила собі мовчати, писати тобі тілько про веселі річи, а сама собі радити. Я почала шукати лекції. Чи думаєш, що з твоїх приятелів, із тих панів військових, що тепер так ярко палають святым вогнем обуреня на мою ганьбу, хоч один зголосив ся, хоч один забажав бодай у чім небудь допомогти мені? Ах, ні! Один зголосив ся, один предложив мені свою поміч! Се був барон Рейхлінген. Але ціною його помочи мало бути те, про що сама думка наповнює мене огидою і обридженем. Я відіпхнула його, та він не хотів відчепити ся, волочив ся за мною, говорив мені виразно, що бажає самою своєю присутністю і невідступністю скомпромітувати мене в очах світа, а потім... потім мав надію, що оклеветана і засуджена загальною опінією ще перед сповненем проступка, конець кінців упаду там, де він хотів мене мати. Що мала я чинити? Не хотячи ви-

кликати скандалу, як потапаючий бритви я вхопила ся того способу, який піддала мені Юлія. Я подала вид, буцім то склонюю ся до його бажань, запросила його, щоби бував у мене, та рівночасно я запрошуvalа завсігди кілька резолютних панночок з Юльциного пансіону. Держачи ся з далека як хояйка дому я лишала його в їх руках. Результат перевершив мої сподівання. Зіпсований до шпіку костей барон швидко за- смакував у їх товаристві ліпше як у моїм. Пив, сипав грішми, одурював себе і силував ся одурювати нас усіх. Я приймала його гроші і дарунки знаючи, що коли їх не прийму, він кине їх у перші ліпші, може зовсім не такі потрібні руки. Я бачила, що він руйнував себе, та який же інтерес мала я здержувати його на тій похилій площі? І чиж могла я се вчинити? Остачточно Юлія взяла його в свої руки і при його помочі її пансіон зробив ся тим, чим був до вчора. Спроваджував її інших людей, лакомих роскоші, що шукали нагоди, щоби викидати гроші. А коли в кінці барон вичерпав свої фонди і впав так низько, що компромітував цілий офіцерський загал, постара- ли ся, щоб його перенесено до Боснії. Конець його знаєш!... Такий був початок моїх злочинів і мєї ганьби. Знаю, що й тут я не без вини, та знаю також, що були й інші винуваті, та на стілько зручнійші, що вміли заховати все шито-крито, сховати кінці, користати зі злого та не нести за него ніякої відвічальності.

Капітан сидів похиливши голову в важкій задумі. Жін-чине оповідане зробило на него пригнобляюче вражінє. Не збуджувало співчуття, не загріло серця, обурювало його навіть розкриваючи ту брутальність, котрої якийсь запас лежить на дні душі кожного чоловіка, та з котрою кождий більш або менше старанно криє ся навіть перед самим собою, а для її замасковання люди повинаходили богато приличних та делі-катних слів. Безоглядне, спокійне розкрите тих низьких вчинків і мотивів в устах його жінки було для него чимсь диво-вижним, несподіваним, боліло його як свіжо завдані рани. Та про те він вдумував ся в її положені, починав розуміти її і тим самим — починав судити її не так дуже остро.

— А про сю другу історію з дівчатами що маю тобі ска- зати? — провадила дальше свою річ Анеля. — Раз утративши пошану для людей, навчивши ся грati їх чутями і віруваня- ми і вважати їх тілько матеріялом для визискання я пішла дальше гю дорогою. Чи тисячі не роблять так само, тілько в іншій формі? Знаєш, я придивляла ся нераз, як ось там у

трафіції бідні жінки, зарібниці і жебрачки ставлять на лотерію. Рікою пливе те бідарство до трафіки, а кожда з них пе-раз через цілий тиждень уриває собі по крейцару на хлібі, уриває дітям на соли або на картофлі, щоби тілько могти в четвер відложить того „шістака” і поставити його на лотерію. „Може дастъ Матінка божа” — шепче і хрестить ся і молить ся тисячу разів. Аджеж держава обіцює її за її шістачка сотки, тисячі گульденів, маєток, добробут, запевнений достаток для цілої родини, конець нужди і непевності, одним словом — рай на землі! А що з того виходить? Тиждень за тижнем, рік за роком пливе оте бідарство до трафіки як ріка, пливуть шістачки до кас державних і творять міліони, а сума нужди, ошуканих надій, ущипнених бідним дітям шматків хліба, полін дерева і кришок соли не тілько не меншає, але росте, росте до величезних розмірів. І щож іншого робила й я, обіцюючи тим дівчатам добру службу і легку роботу?

Капітан стрепенув ся при тім супротиставленю.

— Жінко! — скрикнув він, — сам Сатана говорить твоїми устами! Застанови ся!

— Видно мій любий, що ти не застановляв ся! — спокійно мовила Анеля. — Я мала досить часу, щоб обдумати се все. А в тім чи ж то я перша, одинока в тій торговлі? Ведеться вона то явно то тихцем від соток літ і наша шляхта частенько вела її до спілки з жидами. Не від нині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії і в Єгипті і в Турції і в Бразилії. І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в якім занедбаню і пониженню жила тут неодна з них, то мені здається, що не богато тратять, а може не одна богато й зискує ідучи там. Чи думаєш, що перед усіми я мусіла брехати, говорити, що їх потребую до служби? Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: „А хоч би ви пані продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословити, щоби тільки видобути ся геть звідси. Аджеж тут не лишає ся нам ніщо інше, як тілько з моста в воду, або на шлях ганьби, тай то навіть сей шлях не охорочить нас від нужди, голоду та неволі!”

Урвала. Якийсь наспокій пробіг по її лиці. Кілька хвилин надслухувала. В коридорі чути було стук мужеських кроків. Надближували ся до дверей передпокою, але потім знов віддалили ся горі сходами. Анеля вийшла і замкнула двері передпокою, а потім знов сіла насупроти мужа.

— Та що там я буду довго говорити про те, що стало ся

і не може відстati ся? — мовила свободно, майже весело. — Щось інше я хотiла тобi сказати. Подай менi руку. Так! I другу! Ну, бачиш. Аджеz знаю, що мусимо розстati ся, може навiть на довго. Будь мужем! Памятай, що у тебе є дiти! Я... не можу... iх бiльше...

Тут голос її задрожав, уста перекривили ся судорожно і сльози знов бризнули з її очiй. Та вона пересилувала своє зворушене i не обтираючи слiз, усе ще держачи мужевi руки в своїх долонях говорила поспiшно:

— Памятай про дiтий, Антосю!... Я виховала їх, як умiла i думаю, що не лихо. А дурниць нiяких з тим револьвером i так далi не робi! Не маєш права! Розумiєш сe? А про мене... коли часом... спогадаєш...

Надсильне, довго здержуване хлипане перервало її мову. Сльози з очiй полляли ся потоком. Мов перелякана дитина тулячи ся до мужових грудiй вона шептала уриваним голосом:

— Антосю! Антосю! Коли б ти знав!... Ти назвав мене... нiкчемницею... без серця... без сумлiння... Твоя правда, та не зовсiм, Бог менi свiдком, що не зовсiм! Я здавлювала своє сумлiнne, се правда, та не позбулась його. Поглянь на мене! Аджеz я бачила, що вступивши до покою ти перелякав ся моjого виду. Скiлько я перетерпiла вiд учора!... Не тiлько за тебе... не тiлько за наших дiтий... але i за тих! Аджеz я вiдчуваю їх долю, їх упадок, їх сором!... О, вiр менi, радo вiддала б я своє тiло на найстрашнiйшi муки, вiддала би свою кров i своє жите, щоби вiддати їм те, що стратили через мене!

Капiтан слухав тих слiв, уриваних, поспiшних, що дихали раз пристрастю, нiжною любовю, то знов розпукою i щирим жалем. Пiзнав у тих словах давню Анiлю, свою Анiлю, котру недавно ще любив, так горячо. Та рiвночасно якась невмолима, незрима рука вiдпихала його вiд неї, якийсь таємний голос шептав йому в душi:

— За пiзно! За пiзно! Все пропало!

В тiй хвилi брязнула клямка в передпokoю, а в слiдуючiй хвилi хтось торгнув за дзвiнок. Анiля стрепенула ся i вiдскочила вiд мужа. Сльози трemтiли ще у неї на вiях.

— Га! Йдуть уже! — шепнула.

— Хто?

— Полiцiя. Чую, що се вони.

— Нi, не бiй ся! Не прийдуть так скоро. Ревiзор Гiрш обiцяв менi...

— Гірш? О, коли він замішав ся до сеї справи, то се певно вони. Ну, бувай здоров! Памятай про дітий, Антосю! А при поліційниках... знаєш... держи ся нейтрально, спокійно! Решту здай на мене!

І обнявши його правою рукою за шию витиснула на його устах, довгий поцілуй.

Дзвінок забрязкав ще раз, з подвійною силою.

— Ну, йди, йди і відчини їм, — мовила Анеля, — бо дріт урвуть! Іди!

Капітан машинально встав і вийшов до передпокою. Відсунувши замковий ретязь відчинив двері Перед дверима побачив комісаря поліції в мундурі і при шпаді, обік него Гірша і ще одного ревізора, а за ними звісних йому вже з видженя дівчат. Комісар салютував перед капітаном входячи до передпокою. Решта компанії війшла також.

— Перепрашаю пана капітана, — мовив членкою комісар, — але ми маємо тут залагодити маленьку урядову справу.

— Прошу, чим можу служити? — запитав капітан.

— Чи тут живе пан... (виняв записну книжочку і пошукавши в ній мовив далі) Анеля Ангаровичева?

— Так. Се моя жінка.

— А можемо бачити її?

— В якій цілі, коли вільно запитати?

— В цілі сконfrontовання її з отсими панночками а еVENTUALLY в цілі переслухання.

— Щож діяти! — мовив капітан. — Коли пан комісар має такий наказ...

— О, так, так! Маю виразнісінький. Прошу переконати ся! — мовив сквапливо комісар показуючи капітанові поручене з підписом директора поліції.

— В такім разі прошу! — мовив капітан відчиняючи двері до салону.

В тій хвилі в покою сумежнім з салоном роздав ся легенький стук, немов би чимсь острим ударено о дубовий стіл. Мимовільний окрик вирвав ся з капітанових грудий. Він знову сей стук і ціле значінє його недавньої розмови з Анелею стало перед ним ясне, в своїй страшній донесlosti. Не звертаючи більше уваги на своїх ненавистних гостей він напруго кинувся до того покою. Комісар і всі новоприбувші побігли за ним.

Нічого так дуже страшного не побачили. На софі в куті покою сиділа супокійно пані Анеля. Та не встала, коли до

покою війшли гості. Її голова злегка похилена на бік спочивала на подушці софи оббитої репсовою матерією коліру бордо. Можна б подумати, що дрімала, як би не широко отворені, скляної подоби очі і не отворені уста, на котрих, бачилось, тільки що завмер оклик трівоги або розпуки.

Капітан кинув ся до неї. Підняв її голову і тілько тепер побачив, що в правім виску знаходив ся невеличкий отвір, з якого плила кров помішана з білявою, густою матерією. Револьвер лежав на софі прикритий фалдою її сукні. Не було ані найменшого сумніву, що Анеля аж до остатньої хвилині заховала повну ясність ума і певність руки. Вистріл був влучний і в одній секунді зробив конець її стражданям і покусам. Капітан довго вдивлював ся в те лице, спокійне тепер, та пооране нестерпими слідами перебутої від учора внутрішньої боротьби. Чутє облекшення, що в першій хвилині блисло в його душі, зараз же затмило ся якимсь несказано гірким докором і почутем встиду. „Вона відважила ся на се! Відважилась, на що я не відважив ся!” Ті слова блиснули у него в голові. Та на диво, жалю в його душі не було, а тілько якесь тупе почутє болю і безмірної втоми. На силу перемагаючи те почутє він мов сам не свій обернув ся до оставшогося комісара і промовив рівним, тихим голосом:

— Пане комісарю, се моя жінка!

Комісар стояв мов у воду опущений.

— Пане капітане, — мовив по хвилі, — безмірно мені прикро, що наш прихід став ся причиною сеї страшної катастрофи, але се не моя вина. Очевидна річ, що супроти такого факту наше урядоване скінчене.

— Перепрашаю пана комісаря, — скрикнув Гірш висувуючи ся наперед. — Аджеж маємо тут сих панночок. Сконстанитоване головного факту, о котрий намходить, ще й тепер може бути доконане.

Капітан зирнув на Гірша поглядом повним дикої ненависті. Був би розшарпав сю погану ящірку, що навіть в тій хвилі, супроти маєтату смерти не зуміла бути нічим більше, як тілько поліцайником.

— Ну, так, се правда, — мовив комісар троха нерадо і ображений Гіршовою увагою, хоча мусів признати її справедливою. — Дівчата — обізвав ся до панночок, що в німім переляку придивляли ся тій сцені, — підійдіть близше і придивіть ся тій пані!

Дівчата підійшли близше до Анелі. Капітан підняв на них

очи з виразом розпучливого благання.

— Скажіть тепер, чи се та сама пані, що вас вербувала до служби?

— Ні, — відповіли дівчата в один голос.

Гірш аж підскочив, аж почервонів зі злости.

— Се не правда! — скрикнув. — Се не може бути!

— Пане Гірш! — строго упімнув його комісар. — Маєте мовчати! Прошу мені ще раз, рішучо сказати — мовив далі обертаючи ся до дівчат, — чи отся пані вербувала вас до служби чи не ся?

— Ні, не ся! — рішучо відповіли дівчата.

Комісар поклонив ся капітанові.

— Пане капітане, мій обовязок сповнений. Супроти рішучого зізнання сих дівчат усяке підозрінє супроти вашої жінки упадає. Ніяких паперів ані зізнань, котрі би прямо обтяжували її, ми не маємо, а за отсії наші відвідини вся відвічальність паде на Гірша. Я не чую себе упразненим робити в вашім домі ревізію. В те, що стало ся в вашім домі в хвилі нашого приходу, ми також не маємо права близше входити. Мое поважане.

Капітан стиснув подану йому руку і вклонив ся на відхідним панночкам. Якими ж благородними, майже святыми видалися йому в тій хвилі ті упавші його жінкою так страшно покривдені дівчата, що в тій тяжкій для него мінуті знайшли в своїх серцях на стілько людськості і самовідречення і прощення, щоб одноголосно, рішучо висказати се однієїньке, а в своїх наслідках таке важне слівце „ні!”. Се одно слівце погодило його з людською природою, з житем, додало йому нового духа, нової надії. А коли ті нещасні, покривдені і втоптані в болото могли простити його жінці, то якеж право мав він розставати ся з нею з гірким, ненависним почуєм? І обливаючи ся ряснimi слізми він кинув ся на коліна перед трупом Анелі і цілував і обливав слізми її холодні, костеніючі руки...

*

*

*

Сензаційний процес против Штернберга, Юлії і їх спільників відбув ся геть пізнійше. Назви Анелі ані разу не згадано в тім процесі і її самовбійство лишило ся тайною для всіх посторонніх. По виясненю, а радше загребаню тої нещасної справи капітанови явила ся можність узяти назад своє пода-

не о димисію з військової служби. Склонив його до цього головно Редліх, що по кількамісячній недузі виздоровів з рани завданої йому в поєдинку і перейшов жити до Ангаровича. Рана зробила його нездатним до військової служби і він обняв на себе обовязки гувернера Ангаровичевих дітей. І старий Гуртер, вийшовши зі шпиталю і оплакавши смерть Анелі, поселився у капітана і благословить його ім'я, та пильнує його дітей, як ока в голові. Капітан швидко авансував. Діти оплачують ще свою маму, шанують її память як святощі, а капітан слухаючи їх жалібних спогадів про неї тілько сльози ковтає та шепче:

— Бідна ваша мама. Бідна ваша мама! Покинула вас не натішивши ся вами!

На Анєлиній могилі нема ні хреста ні плити з написом, тільки високий кипарис, огорожений зелізними штакетами, знимає ся в гору рівно мов свічка в своїй густій, вічній зелени — вірний образ замкненої в собі енергії і незломної рішучості.

Відень, у падолисті 1892 р.

